ODYSSEUS'UN DÜNYASI

Moses I. Finley

Din / Mitoloji

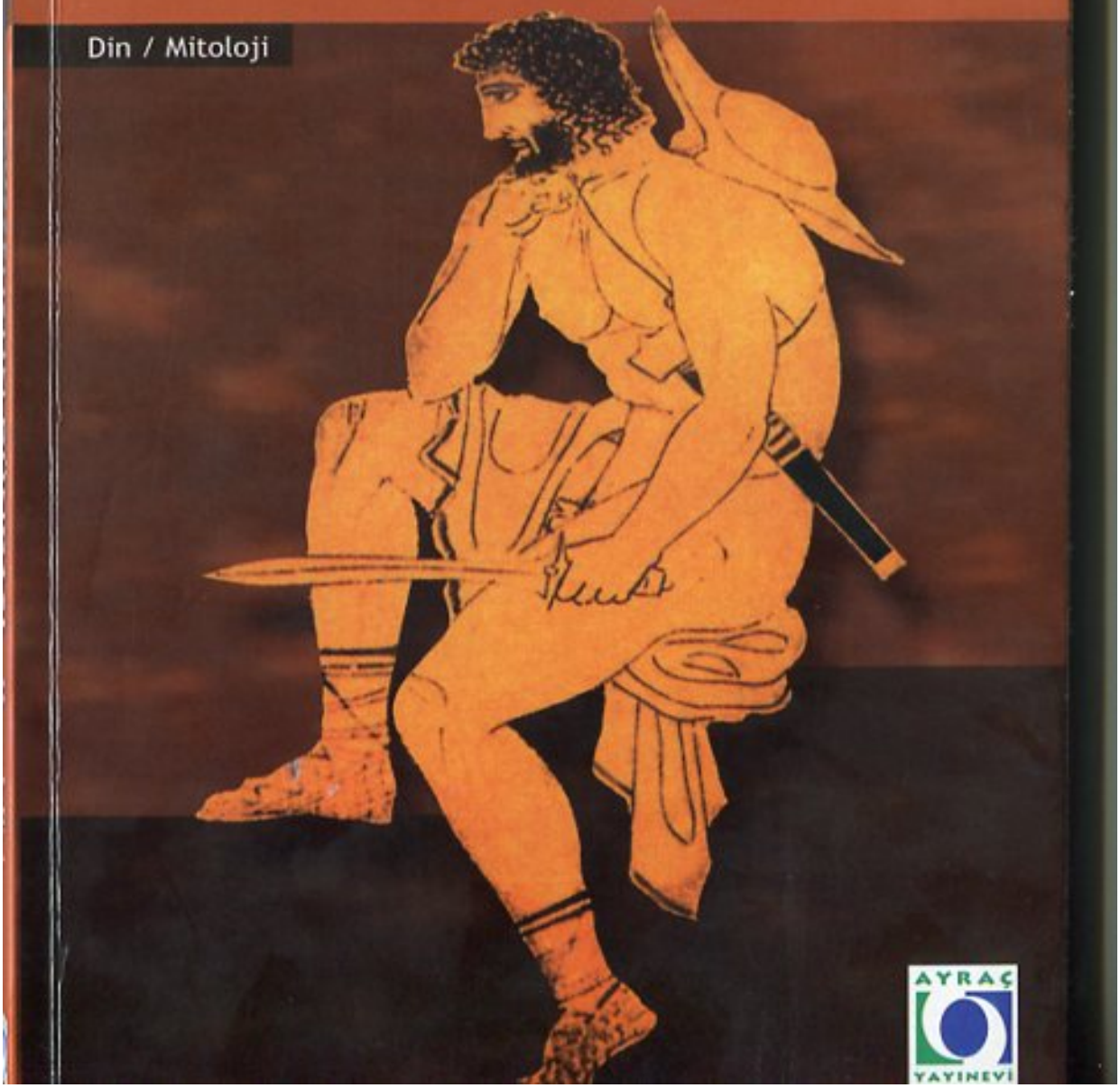

AYRAÇ YAYINEVİ

ODYSSEUS'UN DÜNYASI

Moses I. Finley

Din / Mitoloji

AYRAÇ YAYINEVİ

ODYSSEUS'UN DÜNYASI

M.I. FINLEY

Çeviren:
GÜL E. DURNA

Mary'ye...

μάλιστα δέ τ' ἔκλυον αὐτοί

Odysseus’un Dünyası Üzerine

Mark Van Doren

Odysseus'un Dünyası, Finley'in Homeros okurlarına sunduğu önemli bir eserdir. Kitap her yönüyle övgüye değer. Yazar, o sade üslubu ve ölçülü yaklaşımıyla bambaşka bir dünyayı, olabildiğince duru bir biçimde seriyor önümüze. Bir dolu soru işareti de cevabını buluyor böylece. Bu alanda kılavuzluğuna başvurabileceğimiz bir eser yoktu. O nedenle Finley'in katkısı hayli büyük. Ancak kendisi söz verdiğinden daha öte bir şey yaptığını düşünmüyor kesinlikle. Söz verdiği de, Homeros kahramanlarının ait olduğu o dünyayı kabataslak resmetmek. Oysa çok daha fazlasını sunuyor bize. Verdiği bilgiler, çağ dışı kalmış öyküleri okurken bilmemiz gereken şeylerdir. Günümüz insanının dürtü ve ahlaki değerlerinden çok daha farklı değerlerin, davranış biçimlerinin, nice farklı kavrayışların ve anlayışların olduğunu bilmek gerek. Finley'in bilgiyi kullanma ve bilgisini bize aktarma biçimindeki alçakgönüllü tavrı, bilmemiz gerekenleri daha bir anlaşılır kılıyor. Aksi hâlde eserin ağırlığı karşısında ezilir giderdik. Yazar, öykü anlatmada üstüne olmayan Homeros'un ele aldığı tüm değerlerin, sadece arkeoloji yoluyla anlaşılabileceği kanısına her zaman uzak duruyor; daha doğrusu böyle bir yanılgıya asla kapılmıyor. Bu doğru ya da geçerli bir düşünce olsaydı şayet, Homeros'un hiçbir önemi kalmazdı. Finley Odysseus ve Akhilleus'un, bizim düzeyimizde olmasalar da bizler gibi birer insan olduklarını anlatıyor. Her iki figürü de tuhaf, fakat anlaşılabilir karakterler olarak karşımıza çıkanyor. öykülerdeki, hatta çağımız öykülerindeki kahraman karakterlerinde her zaman yadırganacak unsurların olabileceğini; hatta bunların, aşina öğelerle bir arada işlenmesi gereken unsurlar olduğunu vurguluyor. Bize bildik gelen, yabancısı olmadığımız niteliklerden sıyrıldıkları anda kahramanların canavarlardan ya ca ejderhalardan pek farkları kalmazdı her hâlde. Yazarın daha çok aykırılıklar üzerinde durduğu göze çarpıyor. Bu, bize tanıdık olan öğeleri ya da aynılıkları ortadan kaldırmak veya en aza indirgemek gibi bir amaca dayanmıyor

şüphesiz. Farklılıklarla ilgileniyor, çünkü kahramanların büyüklüğü, o yadırgadığımız farklılıklarından, aykırılıklarından kaynaklanıyor.

Homeros'un, hayal gücünü kullanarak kendi çağının ötesinde bir dünyaya doğru yol aldığını ve o dünyada, sanki kendi diyarıymış gibi hiçbir yabancılık çekmeden gezindiğini anlatıyor bize Finley; tıpkı Shakespeare gibi. Tarihi içerikli oyunlarında Shakespeare de yok olmuş bir toplumu diriltmiyor muydu; ancak hâlâ görülebilen ya da kendi dönemine bildik gelen bir toplumu? İşlediği, adeta yitip gitmiş bir Kraliçe Elizabeth toplumuydu. işinin ehli olmayan bir ozan salt farklılıklar üzerinde durursa, ihtimal ki pek kısa bir zaman zarfında unutulur gider. Oysa bir Falstaff, hem çok uzağımızda hem de bir o kadar yakınımızda durur sanki; II. Richard ve Bolingbroke için de bu geçerli. Belki de ününü korumak isteyen her ozan için doğru olan da budur. Kendi çağına özgü öğeleri, örneğin kendi askerini, detektifini, politikacısını, hayat kadınını ya da kadının kendisini eserine taşımasından daha doğal ne olabilir ki. Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ı sadece bir ya da en çok iki nesil geçmişe, yazarın ataları olan Rostovlara ve Bolkonskilere uzanıyor. Tolstoy'un eserine onlar nasıl konu oldular dersiniz; nasıl işlendiler? Uzak ama yakın, hayali ama sahici figürlerdi bunlar: Yazarın, dününden çektiği, ancak gününden, kendinden eklediği, böylece okuruna yakın kıldığı figürler. Belki de izlenebilecek tek yol budur.

Bir de öykü anlatma sanatı var; kuralları hiçbir zaman değişmemiş bir sanat. Geçmişin ya da günümüzün veya hem dünün hem de bugünün penceresinden bakmak, bakabilmek tek başına yeterli olmasa gerek. Kişinin kendi çağının ya da kaleme aldığı çağın pek önemi yok aslında. Önemli olan, kurgu, düzen, orantı, vurgu ve duygudur. Halk ozanlığı ustalık ister; tıpkı Homeros'taki gibi. Finley bu önemli gerçeğin altını çizmesini iyi biliyor. Şaşırtıcıdır ki şimdiye kadar sadece birkaç öykü mükemmel bir biçimde dile gelmiştir. Oysa Homeros'unkiler mükemmeldir; çünkü ozan işinin ehlidir. Onun hakkında söylenebilecek ilk söz de son söz de budur. Onun en büyük ozan olması, bu sanatı en iyi biçimde icra etmiş olmasındandır. Finley her zaman ozanın bu yönünü bildiğimizi düşünmüştür. Hatta daha da ileri giderek, aslında sıradan okurlar

olan bizlerin, iyi sorgulayan, iyi yargılayan kişiler olduğunu varsaymıştır. Elbette değiliz. Bu nedenle aslında kendisine teşekkür borçluyuz. Bizdeki sadece büyük bir ilgi. Bizden öncekiler için de bu böyleydi ve muhtemelen bizden sonraki kuşaklar için de böyle olacak.

Finley'in bizden beklediği, Homeros'taki kahramanların davranış biçimlerini değerlendirirken kendi değer yargılarımızdan sıyrılmak ya da kendimizi onlann yerine koymamak. Homeros'un o özel dünyasına özgü belirli kalıplar, belli başlı özellikler var çünkü. Yazar, Homeros'un adil olmadığını veya kendi başına hüküm verdiğini düşünmememiz ya da onu yargılamamamız için bu kalıp ve özelliklere dikkat çekiyor ve bunları olabildiğince açık biçimde anlatıyor bize. Okurken, Homeros dünyasının her şeyden önce aristokratik bir dünya olduğunu görüyorsunuz; Shakespeare'deki gibi; Tolstoy'un o ünlü eseri *Savaş ve Barış'* taki gibi. Hiç görülmemiş bir konukseverlik anlayışıyla karşılaşıyorsunuz mesela. Tanrılar, o döneme değin alışılagelmiş tanrı betimlemesinden çok daha farklı bir kimlikte, tanrıdan çok birer insanmışçasına dikiliyorlar karşınıza. Neredeyse sırf savaşçıların, kralların dünyasına sürükleniyorsunuz ve servetin, hünerin, itibarın dışında, görebileceğiniz sadece birkaç şey kalıyor geriye. Resmedilen dünya kadınların ya da çocukların değil, baştan sona erkeklerin dünyası aynca; tutsaklarıyla, köleleriyle tam bir savaş dünyası. Sözü geçer, hatırı sayılır liderlerin, büyük ev reislerinin dünyası. Finley bu dünyayı baştan sona, üstelik dupduru bir tarzda resmediyor size. Ardından da, Yunan edebiyatına başyapıtlar sunmaya devam eden bir ozana teslim ediliyorsunuz: Eserleriyle düş gücünüzü zorlamayan; dizeleriyle sizi, size aşina diyarlara savuran bir başka ozana. Homeros'un ölümünden sonraki yüzyılda Yunanlılar için bir başka ilki başlatan; o dönemden itibaren gelmiş geçmiş tüm okurların bildiği gibi Yunanlılara bir mucize yaşatan, o ozana.

ÖNSÖZ

Bu kitabın ilk baskısından bu yana tam on iki yıl geçti. Şimdi yazacak olsaydım eğer, birçok yönden kesinlikle daha farklı bir kitap olurdu. On iki yıl önce kaleme aldığı eseri hakkında bunun aksini düşünen bir tarihçinin, bence emeklilik yaşı çoktan gelmiş demektir. Buna rağmen sadece kitabın sonunda yer alan *Kaynak Önerisi* bölümünü yeniledim ki bu tanıttığım kitapların basım yıllarından da açıkça anlaşılabilir, içerik olduğu gibi duruyor; yaptığım birkaç küçük değişikliği saymazsak şayet.

Bu noktada bazı açıklamalar yapmam gerekiyor. Yeni kaynaklar önermiş olmam, yapılan en son çalışmaların o alışılagelmiş kabulünden daha öte bir anlam taşıyor benim için. Nasıl mı? 1953 yılının sonlarına doğruydu. Kitabımı baskıya henüz vermiştim ki hayli önemli bir haber aldım: "Michael Ventris *Linear B* yazısını çözmüş!" Bu kil tabletler Knossos (Girit), Pylos ve Mykenae (Yunanistan) bölgelerinde gün ışığına çıkarılan büyük saray kalıntıları arasında bulunmuştu (Benzerlerine 1964 yılında Thebai'de rastlanmıştır). Üzerinde bulunan yazıtlara da Sir Arthur Evans'ın önerisiyle *Linear B* adı konmuştu. Haber karşısında heyecanlanmamak mümkün değildi. En çarpıcı olan da, bir kaç bilim adamının önceden tahmin ettiği gibi, tabletler üzerinde yer alan yazı türünün Yunanca'nın ilk biçimi olmasıydı. O yıla kadar Yunan Bronz Çağı'na, özellikle de Myken Dönemi'ne -kabaca I.Ö. 1400 ile 1200 yılları arasındaki zaman dilimine- yönelik yapılan çalışmalar, arkeologların yapı ve eşya kalıntılarına dayanarak ortaya koydukları çıkarsamalardan ibaretti. Sonraki yüzyıllara ait Yunan mit ve efsanelerinden edinilen bilgiler de önemliydi elbette. Ancak bu yeni keşif, yapılmakta olan çalışmaları yeni bir düzeye taşıyacaktı. Üzerine çalışılan dönemle çağdaş olan, üstelik okunabilen yazılı kaynaklara sahip olmak bundan böyle yapılacak olan araştırmaların niceliğine de tahmin edilemeyecek bir boyut kazandıracaktı. Kazandırdı da; bu alanda bir dolu önemli yayın yapıldı.

Bununla birlikte ben abartılmasından yana değilim. Her şeyden önce, gerek yazıda gerekse dilde hâlâ çözülmeyi bekleyen ciddi zorluklar bulunuyor. Ayrıca, sayılan bir kaç bine varan bu tabletler üzerindeki yazıtlar oldukça kısa; daha da kötüsü anlaşılması güç veriler içeriyor. Tamamen yönetime ilişkin spesifik veriler bunlar. Eşya, personel, hisse, adak ve çeşitli içerikte bir takım kısa listelerden başka hiçbir şey sunmuyorlar bize. Üzerlerinde ne yasa, buyruk ya da antlaşma maddelerine rastlıyoruz, ne de dinsel inançlara ya da edebiyata ilişkin bilgiler bulabiliyoruz.

Öyleyse söz konusu yazıtların Odysseus Dünyası'na katkısı nedir? Bu sorunun cevabı, elbette o dünyanın nereye yerleştirildiğine bağlıdır. Odysseus'un içinde yaşadığı dünya Troia Savaşı'na tanık olmuş Myken krallarının dünyası mıdır ya da Homeros'un yaşadığı yüzyıllar sonraki dünya mıdır; aradaki bir zaman dilimine mi aittir; yoksa tamamen bir Hayal Diyan mıdır? Benim cevabım, şiirlerde karşılaştığımız toplumun Myken Çağı'nı izleyen yüzyıllara ait olduğu yolundaydı. Bu görüşüm hâlâ geçerli. *İlyada* ve *Odysseia* elimizdeki biçimine, Yunan kent-devletlerinin oluştuğu dönemden kısa bir zaman önce kavuşmuştur. Bu, eserlerdeki bazı anakronik ve hayal ürünü olan ilaveleri de göz önüne alarak yaptığım bir tespit. Şayet bu tarihilendirme doğruysa, *Linear B* tabletlerinden güçlükle çıkartılabilen yeni bilgilerin, şiirlerde anlatılanlarla örtüşmemesi gerekir. Bana göre tabletler bu görüşümü doğruluyor. Sundukları verilerMyken kültürünün, saray merkezli, hiyerarşik ve karmaşık bir toplum yapısı geliştirmiş olduğuna; çağdaşı olan Yakın Doğu toplumlarına benzerlikler gösterdiğine; gerek Odysseus'un dünyasından gerekse daha sonraki Yunan uygarlığından önemli ölçüde ayrıştığına işaret ediyor. Aslında verilerin ortaya serdiği bu sonuç, kitabımdan da anlaşılacağı üzere, daha *Linear B* yazısı çözülmeden önce bazılarımızın yapmış olduğu tahminlerin doğruluğunu gösteriyor. On yıl önce tüm bilim adamlarınca onaylanmayan görüşlerimize, umarım şimdi daha fazla kablan olur.

Kalıntılardan yola çıkarak Myken dünyasının ani ve büyük bir yıkıma uğradığını ileri sürebiliyoruz. Bu yıkımı izleyen yüzyıllar bizim için karanlık bir çağdır. Etrafı surlarla çevrili o büyük yerleşim merkezleri,

o görkemli saraylar yoktur artık. Ege havzasının bir ucundan diğerine yönelen göç hareketleri, düşük standartlı yaşam modelleri ve yazıdan bihaber topluluklardır söz konusu olan. Yunanistan tarih sahnesine tekrar çıktığında ise, Yunan uygarlığı henüz bir embriyondur; Aeskhylus'un, Herodotos'un, Sokrates'in ait olduğu o klasik Yunan dünyası bu embriyondan doğacaktır. Bu arada yaşam durmamış; karanlık çağlar boyunca tüm hızıyla akmaya devam etmiştir: İnsanlar sosyal yaşamlarına bir çeki düzen vermiş; araç-gereç ve silahlarını üretmekten, tanrılarına kurbanlar kesmekten geri kalmamış; hatta Yunanca konuşmaktan dahi vazgeçmemiştir. Ne var ki bu devamlılık bizi yanıltmamak. Ne de olsa insanlar Yunanistan'da hâlâ Yunanca konuşuyorlar. Ancak hiç kimse, bugün Atina'da karşılaştığı dünyanın klasik Yunan dünyası olduğunu ileri süremez. Odysseus'un dünyası, Yunan tarihinde eşi benzeri olmayan bir dünyadır ve bu dünyaya ilişkin bildiklerimiz *İlyada* ve *Odysseia*'dan edindiklerimizdir. Benim bu kitapta canlandırmaya çalıştığım da işte o dünyanın kendisidir.

Bu kitabın ilk baskısına katkıda bulunan kişilere bir kez daha teşekkür etme şansı yakaladığım için mutluyum: Hesiodos eserlerinin ve *Homeros* Ilahileri'nin H. G. Evelyn-White tarafından yapılmış çevirilerini kullanmama izin veren Harvard ÜniversitesiBasımevi'ne; el yazmalarını okuyan ve hiçbir zaman değerli görüşlerini esirgemeyen Profesör meslektaşlarım C. M. Arensberg, Herbert Marcuse, Martin Ostvvald ile Nathan Halper'a; ayrıca, geçen yıl kaybetmiş olmamız nedeniyle kendilerini büyük üzüntüyle andığım *Viking* Press'ten Pascal Covici ile Kari Polanyi'ye derin şükran duygularımı sunuyorum. Hepsine çok şey borçluyum.

M.I.F.

Jesus College, Cambridge Nisan, 1965.

BÖLÜM I

Homeros ve Yunanlılar

"Dahilere övgüde bulunulacaksa eğer, ilk övgü destan yazarının hakkıdır; zira destan yazabilmek, diğer yazı türleri için tek başına yeterli olabilen ayrı ayrı yeteneklerin tümünü birden gerektirir" diyor Dr. Johnson*, eleştirmenler arasındaki genel görüş birliğine dayanarak. Ardından da John Milton'a değiniyor ve İngiliz ozanının yaşamına ilişkin sözlerini şöyle noktalıyor: "Eseri, kahramanlık şiirlerinin en iyisi değildir; çünkü bir ilk değildir." Bu pâye çok daha önceleri, Yunanlıların sadece "ozan" demekle yetindikleri Homeros'a verilmiştir.

Tarih boyunca hiçbir ozan, hiçbir edebiyatçı halkının yaşamında Homeros'unki kadar önemli bir yer edinmemiştir. Homeros, Yunanlıların en çok sevilen ve eserleri dillerden düşmeyen ozanı değildi sadece. Aynı zamanda Yunan milliyetçiliğinin önde gelen bir sembolü, erken Yunan tarihi üzerine güvenilir bir kaynak ve Yunan *pantheotıunun* oluşumunda önemli bir figürdü. Platon, Homeros'un "Hellas'a çok şey öğrettiğine, insanların eğitiminde ve idaresinde bir öğretmen olarak benimsenmeyi hakettiğine ve bir insanın, ancak bu ozanın yolundan giderek tüm hayatını belirli bir düzene oturtabileceğine" inanan Yunanlılar olduğunu anlatıyor bize.[1] Platon'un bu yargısıyla karşılaşan bir kimse, *İlyada* ve *Odysseia*'ya ilk baktığında bir İncil ya da felsefi bir tez bulacağını sanır. Oysa bulduğu, biri Troialılarla Yunanlılar arasında geçen on yıllık savaşın birkaç gününü ele alan, diğeri ise Odysseus'un (Romalıların Ulysses olarak adlandırdığı kahramanın) yurduna dönüş serüvenlerini anlatan, öykü tarzında yazılmış iki uzun şiirdir.

Homeros sözcüğü, "anonim" teriminin Yunanca karşılığı değil, bir kişinin adıydı. Ozanla ilgili kesin olan tek bilgi budur. Kim olduğuna, nerede yaşadığına, ne zaman yazdığına ilişkin soruları kesin olarak cevaplayamıyoruz. Bu soruların cevaplan ne yazık ki Yunanlılarda saklı kaldı. Okuduğumuz *İlyada* ve *Odysseia* muhtemelen iki ayn

kişiye ait eserlerdir. Her iki eser de, Yunanistan'ın orta kesiminden Boeotia'lı Hesiodos'unkilerle birlikte, hâlâ dipdiri ayakta duran antik Yunan edebiyatının ilk örnekleri ve dolayısıyla Avrupa edebiyatının ilk tohumlandır. Günümüz uzmanlan *İlyada'mn* kesinlikle, *Odysseia'* nın ise bir ihtimal, Yunanistan'dan çok Ege adalanndan birinde, hatta biraz daha doğuda, Küçük Asya Yanmadası'nda (bugünkü Türkiye'de) yazıldığını ve bu ilk edebî ürünlerin l.ö. 750 ile 650 yılları arasında yeşerdiğini düşünüyor.

Yunanlıların Homeros ve Hesiodos'tan önceki uzun geçmişlerine dair elde olan kanıtlar, sayılan birkaç bine varan küçük kil tabletler ile eşya kalıntılandır sadece. Bu bulgular ve yer adlan üzerine yapılan karmaşık analizler, Yunanca konuşan, ancak yazı sanatından yoksun olan halkların bu topraklara 1.0. 2000' den önce ayak bashklannı göstermiştir. Nereden gelmiş oldukları ise hâlâ tartışılıyor. Topluluklar, belki de tamamı beş ya da altı milyon insan Platon'un zamanında, diğer bir ifade ile yaklaşık on beş yüzyıl sonra Karadeniz'in doğu kıyısında yer alan Trapezus'tan, Fransa ve Kuzey Afrika'nın Akdeniz sahillerine uzanan oldukça geniş bir alana dağılmış durumdaydı. Söz konusu göçebeler, Yunanistan'ın ne ilk sakinleriydiler, ne de ilkel kabileleri ezip geçen uygar fatihler olarak gelmişlerdi bu topraklara. Arkeologlar, hayli gelişmiş düzeyde olan Yunan öncesi uygarlıklara ait, hatta bazıları Taş Devri'ne (l.ö. 6000'den öncesine) uzanan çok sayıda kalıntı çıkardılar gün ışığına. Bu kalıntılar üzerinde yapılan çalışmalar, bölgedeki maddi ve sosyal gelişmişlik düzeyinin yeni gelen gruplannkine oranla daha üstün olduğunu ortaya sermiştir. Dili Yunanca olan halkların Yunanistan'a gelişi, bir seferde gerçekleşen kitlesel bir göç ya da kasıp kavuran yıkıcı bir istila değildi. Kuzey Yunanistan'ın geçit vermez sıradağlarının bir tarafından diğer tarafına yapılan uzun ve zorlu bir yolculuk veya sömürgeleştirmeye yönelik örgütlenmiş bir sefer de değildi. Bu daha çok, dalgalar hâlinde gerçekleşen ve ağır işleyen bir yerleşim hareketiydi.

Uzak geçmiş söz konusu olduğunda insan zihni zaman boyutuyla ilgili tuhaf oyunlara düşüyor. Yüzyıllar bir anda yıllara, binyıllar da onlarca yıla indirgeniyor. Bu yanılsamayı giderebilmek; halkların,

yüzyıllar alan nüfus akımlarını ve toplumsal kaynaşmaları birbiri ile bağlantılı hareketler olarak kavramadıklarını fark edebilmek; bir başka deyişle, ne Yunanlıların ne de dünyalarına nüfuz edilen yerlilerin, gerçekleşmekte olan büyük tarihsel oluşumun bilincinde olmadıklarını anlayabilmek büyük çaba gerektiriyor. Her iki taraf da, kimi zaman kayda değer dahi görülmeyen barışçıl, kimi zamansa üstesinden gelmesi zor olan, hatta yaşam ve yaşam biçimleri üzerinde yıkıcı etki bırakan şiddetli olayları, muhtemelen birbirinden ayrı, bağımsız gelişmeler olarak algılamıştı. Biyolojik ve kültürel açıdan kaynaşarak süregiden bütünleşme süreciydi bu geçen yüzyıllar. Toplumların birbirine katışması, *Odysseia'da* Odysseus'un ağzından anlatılan bir anıda Yunan ve yerli adlarının birbirine karışmış olmasından da açıkça anlaşılıyor: "Girit dedikleri bir üjke var şarap koyuluğundaki denizin tam ortasında... ve birçok insan var orada, hem de sayamayacağın kadar çok; doksan tane de kent; karışmıştır burada diller birbirine; Akhalar var orada; ulu yürekli Eteokretler ile Kydonlar var; dalgalanan saçlarıyla Dorlar; ünlü Pelasglar bir de."[2] İskelet kalıntıları biyolojik kaynaşmayı göstermekte; dil ve din ise kültürel kenetlenmenin temel kanıtlarını sunmaktadır. Yaklaşık bin yıl sonra görülen sonuç, Yunanlılar dediğimiz toplumun tarih sahnesine çıkışıdır. Asıl olan, göçebelerin Yunanlı olmadığıdır. Ancak bu insanlar Yunanca'nın prototipi olan bir dil konuşuyorlardı ve zamanla, Yunanlılar adını kazanacak toplumun önemli bir bileşeni olacaklardı. İngiltere'deki Anglo-Saksonlar için de benzer bir durum söz konusudur: Onlar da İngiliz değildiler. Fakat bir gün geldi, İngiliz oldular.

Yunanlılar ancak bin yılı aşkın bir sürede kendilerine bir isim edinebildiler. Onlar için kullanılan iki isim biliyoruz. Kendi dillerinde Helen'diler; ülkeleri ise Hellas'tı. *Graeci,* Yunanlılara Romalılar tarafından verilen bir addı ki bu daha sonraki dönemlerde Avrupa'da da genel olarak benimsendi. Bu isimlerden başka, eski doğu toplumlannın kullandığı bir üçüncüsü vardı: Incil'de "İavan halkı" olarak anılan İonialılar. Homeros'ta rastlamadığımız için, üç adın da sonraki dönemlerde kullanıldığı sonucuna varıyoruz. Homeros'un kendi halkı için kullandığı adlar Argoslular, Danaolar ve daha sıklıkla Akhalardır. Akhalar adına oldukça erken dönemlere ait Yunanca

olmayan yazılı kaynaklarda da rastlıyoruz. Orta Anadolu bölgesinin kuzeyinde yer alan Boğazköy'de gün ışığına çıkarılmış Hitit arşivlerinde, İ.ö. 1365 ile 1200 yılları arasında Hititlerin Ahhiyava olarak adlandırdıkları bir krallıktan söz ediliyor ve yöneticilerinden biri Atarşiyaş adıyla anılıyor. Birden fazla temele dayanarak, Ahhiyava'yı Akha ile, Atarşiyaş'ı ise Homeros şiirlerinde Yunanlıların baş komutanı Agamemnon'un ve Troialı Helen'in kocası Sparta kralı Menelaus'un babası olarak geçen Atreus ile bir kılmak akla aykırı olmasa gerek. Ahhiyava'nın yeri saptanamamıştır. Bu konuda ileri sürülen görüşlere göre krallık Rodos Adası'nda, hatta küçük bir ihtimal de olsa Yunanistan sınırları içinde bulunuyordu. Ancak, her nerede olursa olsun kesin olan bir şey vardır ki o da Ahhiyava'nın, Yunanlıların yaşadığı bir bölgede kurulmuş yerel bir krallık olduğudur.

Akhalı sözcüğünün bütün Yunanlıları kasteden bir ad olarak hangi dönemden itibaren ya da neden kullanıldığı konusunda kuramlar üretmenin bir yararı yoktur. İ.ö. 1350'de bu adı takınmış olmaları kesinlikle mümkün görünmüyor. Bir sonraki yüzyılın bitimine doğru deniz yoluyla Mısır'a yapılan büyük, ancak başarısız akınlara katılan gruplar arasında rastlıyoruz yeniden Akhalara. Büyük bir zafer kazanmış olan Firavun Merneptah, Nil üzerinde yer alan Karnak'taki tapmağın duvarlarına tutsaklarının ve ganimetlerinin listesini yazdırmıştır. Listede bir dizi halktan bahsedilmiştir. Bunlar arasında yer alan Akhalar için, "ucunda deri olmayan penisleri ve yakıp yıkan elleri"[3] tanımlaması kullanılmıştır. Sünnet Doğu Akdenizde yaygın bir uygulamaydı. Ne var ki tarihi dönemlerde Yunanlılar arasında kesinlikle bilinmiyordu. Mısır ve Hitit topraklarına akınlar düzenleyecek kadar güçlü olan Ahhiyava halkı, Yunanlı olma yolunda bir süreç yaşıyordu hâlâ. Henüz ne Yunanlı idiler, ne de değildiler. Yerel bir ad olan "Akhalı" sözcüğü yerini Helen ismine bırakmadan önce kısa süreli kullanılmıştır. Tüm Yunanlıları kapsayan bir isim olarak benimsendiği anda, söz konusu süreç de büyük ihtimalle tamamlanmıştır. İsim ortaklığı Yunan tarihi için bir başlangıcı simgelemektedir.* Bizim için ise bu, *İlyada* demektir.

Yunan halkının ya da Yunan uygarlığının oluşumu, elbette planlı ya da bilinçli bir süreç değildi. Denemeler, yanılmalar, öykünmeler Hellas'a daha başlangıçta, üstelik göz alıcı boyutta sosyal ve kültürel bir çeşitlilik katmıştı. Değişimin hızı ve yönü hiçşüphe yok ki Yunan tarihi boyunca başkalaşmaya devam etti.

Ne var ki bir unsu r dikkat çekici biçimde durağan kaldı: Göçmenlerin Yunanistan'a getirdikleri dil. Bu dil, eski Hint (Sanskrit)-İran dillerini, Ermeniceyi, Baltık-Slav dillerini (örneğin Litvancayı), Arnavutçayı, aralarında Latince ve bunun modern türevleri olan İtalik dil grubunu, günümüze kadar canlılığını koruyan Gaelce ve Galce'i içeren Kelt dil öbeğini, Cermen dilleri ile Hititçe (günümüzde çözülebilmiş bir dildir), Firigce ve İllirya dili gibi Akdeniz bölgesinde bir zamanlar konuşulmuş olan çeşitli dilleri içeren Hint-Avrupa dil ailesinin bir üyesiydi. Yunanca uzun bir süre, İ.Ö. 300 yılına dek çok lehçeli yapısını korudu. Lehçeler arasındaki farklılıklar, sözcük dağarcığı ve söz diziminden çok temelde telaffuz ve yazım ayrılıklanndandı. Başka lehçede konuşan bir hatibi anlayabilmek için tercümeye gerek duyuracak kadar olmasa da önemli farklılıklardı bunlar. Bir Yunanlının farklı lehçede konuşan bir Yunanlıyı anlama derecesi, günümüzden bir örnek vermek gerekirse, bir Venedikli'nin Napolili birini anlayabildiği kadardı. Homeros'ta yapay duran şiirsel lehçe dahi, İon tarzı takınmış Aeol aslına, ölçüye uydurabilmek için türetilmiş sözcük ve kalıplarına rağmen, tüm Yunan dünyasında eğitimli eğitimsiz herkes tarafından yeteri düzeyde anlaşılabiliyordu.

Yunanlıların yazıyı kullanmaya başladıkları tarih *Linear B* tabletlerinde gömülü kalmıştır. En son yapılan araştırmalar bu tarihin İ.ö. 1500'lere kadar uzanabileceğini ortaya koyuyor. Ancak yazıya çok daha sonraki bir dönemde, Fenike alfabesinin benimsenmesiyle birlikte geçildiği anlaşılmaktadır. Harfler yerine, işaretleri ile Fenike adları gelmişti ilkin. Sonra da, *aleph* (öküz), *bet* (ev) gibi hiç noksansız Sami sözcükleri, *alfa, beta* ve benzer biçimde anlamsız Yunan hecelerine dönüşmüştü. Fenike alfabesinin benimsendiği asıl süreci ne tanımlayabiliyor ne de tam olarak tarihlendirebiliyoruz. Kanıtlar, alfabenin kabulünü İ.Ö 800 ile 750 yılları arasındaki zaman dilimine dâhil edebileceğimizi gösteriyor. Bu sürecin işleyiş biçimine

ilişkin kesin olarak söylenebilecek tek şey, taklidin çok daha ötesinde dikkatli, özenli ve akılcı bir yol izlenmiş olduğudur. Çünkü Fenike işaret sistemi basit bir biçimde kopya edilmemiş; Sami dil grubuna tamamen yabancı olan Yunan diline uyarlanarak, bütünüyle değiştirilmişti.

Kendilerini bu olağanüstü buluşla donatan Yunanlılar, düşünebildikleri ve düşleyebildikleri her şeyi bundan böyle kayıda geçirebildiler; kil testiler üzerine kazınmış kişi adlarından, *İlyada* gibi uzayıp giden şiirlere kadar. Yazdıkları ile yazdıklarından arda kalan, çokluk açısından pek birbirini tutmamaktadır. Bilimi, felsefeyi, sosyal analizi ve söz sanatını içermiş olduğu açıkça anlaşılan antik edebiyat, varlığını korumak için zamana karşı kıran kırana bir mücadele vermiştir. Homeros'un, Platon'un ve Euklid'in yapıtları, genellikle papirüs sazlarından yapılmış kağıtlar üzerine elle yazılmış; bunlar da, yine papirüs ya da sonraki dönemlerde parşömen (*vellutn*) üzerine kopya edilmiştir. Bu materyallerden hiçbiri kalıcı değildir. Kalanlar da, şans eseri korunmuş olanları saymassak eğer, Yunan çağı ve ardından Bizans dönemi boyunca tekrar ve tekrar kopyalanmaya değer bulunan eserlerdir. Bu asırlar ise, değer ve alışkanlıkların çoğu kez temelinden değiştiği zaman kesitleridir.

Antik edebî eserlerin zaman içerisinde elenerek günümüze ne kadar az sayıda ulaşmış olduğunu kolaylıkla örneklendirebiliriz. Yunanlı yüz elli trajedi yazarının adı bilinmektedir. Fakat bunlardan, daha sonraki Yunanlı veya Romalı yazar ve astologların alıntılar yaptığı eşsiz parçalar dışında, sadece İ.ö. 5. yüzyılda yaşamış üç Atina'lı yazarın oyunu elimizdedir. Hepsi bununla da bitmiyor. Aeskhylos'un yazmış olduğu seksen iki oyundan yalnızca yedi tanesi eksiksiz biçimde günümüze ulaşmıştır. Sophokles'in yüz yirmi üç eseri olduğu söylenmektedir. Buna karşın bugün mevcut olan, sadece yedi eseridir. Benzer biçimde, Euripides'in doksan iki oyunundan çağımıza kalan on dokuz eserdir. Üstelik Eski Yunancasından okuduğumuz bu metinler, çoğunluğu onikinci yüzyıl ile onbeşinci yüzyıl arasına ait Ortaçağ el yazmalarından zahmetli bir çalışmayla, yeniden kazanılmış metinlerdir. Bir başka deyişle bu eserler,

defalarca kopyalanmış ve bu nedenle transkripsiyon hatalarına sürekli olarak açık kalmış metinlerin son hâlidir.

Papirüs üzerine yazılmış olan metinler özel iklim koşullarının sağladığı doğal kuraklık sayesinde sadece Mısır'da bozulmadan korunabilmiştir. Mısır, Büyük İskender'in imparatorluğu döneminde Yunan kontrolü altına girmiş ve bunu takiben çok sayıda Yunanlı Nil'e göç etmiştir. İ.ö. 3. yüzyıldan binyıl sonraki Arap fethine kadar, Mısır'da kullanılan yazı dilinin Yunanca olduğunu biliyoruz. Papirüs kalıntılarının birçoğu, Ortaçağ el yazmalarından çok daha eskilere uzanan edebî parçalar içermektedir. Alkaeus ve Bakkhylides'in eserleri, Menander'in bazı komedileri, Herondas'ın mimleri ve Aristoteles'in Atina Anayasası üzerine yazdığı kitap gibi tümüyle yitirilmiş önemli eserler, papirüsler sayesinde yeniden gün ışığına çıkmıştır. Sayılarının az olması, bu eserlerin Ortaçağ'daki Hıristiyan keşişlerin kopyalama girişimlerinden çok daha öncesinde kayıba uğramış olduğunu gösteriyor. İ.Ö. 3. yüzyılda Mısır'ın Yunanlı yöneticileri tarafından İskenderiye'de kurulmuş olan kütüphanede, ki bu antik dünyanın en büyük kütüphanesidir, Euripides'in doksan iki oyunundan sadece yetmiş dördü ya da yetmiş sekizi mevcuttu. Bu rakam, iki yüzyıl kadar kısa bir zaman aralığında önemli miktarda bir kayıbı ortaya seriyor. İskenderiye ve diğer kentlerdeki bilimciler ve kütüphaneciler, o dönemlerde gittikçe daha az ilgi çeken, hatta neredeyse hiç dikkat çekmeyen pek çok eseri koruyarak bu yıkım sürecine karşı direnmişlerdir. Buna karşın Hıristiyanlık döneminin ilk yüzyıllarında bu tür çabalar da tükenmiş; antik edebî eserler hızla yok olmaya terkedilmiştir.

Mısır papirüsleri, edebiyat alanında verilen uğraşta Homeros'un rakipsiz olduğunu da çok net bir biçimde ortaya koymaktadır. Mısır'da bulunan ve 1949 yılına kadar yayınlanmış olan edebî eserlere ait parçalardan toplam bin iki yüz otuz üç tanesi, adlan belirlenememiş yazarlara aittir. Bu rakam farklı adlardaki parçaların sayısını değil, eserlerin kopya sayısını göstermektedir. Verilen miktarın neredeyse yarısını, beş yüz elli beş adedini, *İlyada* veya *Odysseia*'nın kopyalan ya da her ikisi üzerine yazılmış açıklamalı yorumlar oluşturmaktadır, *İlyada*'ya ait olanlar, *Odysseia'yla* ilgili

olanlardan sayıca daha fazladır. Üçyüz seksen *İlyada* parçasına karşın, yüz on üç *Odysseia* metni bulunmaktadır. Homeros'tan sonra gelen en gözde yazar, yorumları ile birlikte yetmiş dört papirüsü olan hatip Demosthenes'tir. Onu, eserine ait elli dört parça ile Euripides ve kırk belge ile Hesiodos izlemektedir. Bunlara ek olarak Platon'a ait otuz altı, Aristoteles'e ait altı papirüs bulunmaktadır. Bunlar, İskender'den sonra Mısır'da Yunanlılar tarafından kopyalanmış eser miktarını gösteren rakamlardır. Fakat tüm kanıtlar, bu oranların bir zamanlar Grek dünyası genelinde de geçerli olabileceğini göstermektedir. Bir Yunanlı edebî eserler arasından bir kitap, diğer bir deyişle bir tomar papirüs edinmek istediğinde, tercihini büyük olasılıkla *İlyada* ve *Odysseia*'dan yana kullanmıştır.

Yunanlılar arasında söz konusu tercihin yerinde ya da arzu edilen bir seçim olup olmadığından kuşku duyan düşünürler vardı. Platon, Homeros'u Hellas'ın bir öğretmeni olarak nitelendirenlere, "evet, o trajik şiir sanatının ilk ustası ve en şair ruhlu olanı" diye karşılık verirdi. Ancak ona göre kusursuz bir toplum, şiir sanatını tanrılar için yazılmış İlâhiler ve erdemli insanlara yağdırılan övgüler ile sınırlı tutardı.[4] îki yüzyıl önce filozof Ksenophanes, "Homeros ve Hesiodos, insanlar arasında hırsızlık, zina ve düzenbazlık gibi yüz karası ve ayıp olan her şeyi tannlara mal ediyor"[5] ifadesi ile itirazını dile getirmişti. Platon gibi o da, Homeros'un Yunanlılar üzerinde sözü geçer bir ozan olduğunu kabul etmekle birlikte, yarattığı etkinin tümüyle yanlış ve zararlı olduğuna inanmıştı.

Ozanlığının yanı sıra, Homeros'un mit ve öykü anlatmadaki ustalığını da unutmamak gerekir. Yunanlılar arasında mit yaratma şüphesiz yüzyıllar önce başlamış ve sürekli olarak ağızdan ağıza, bir yerden diğerine geleneksel ve törensel tarzda gelişip durmuştu. Ulaşabileceği en üst düzeye varmış olan sosyal bir uğraştı bu. Alışılagelmiş şair düşünün çok daha ötesinde, yaratıcı bir köylünün hiç âşinâ olmadığımız türde hayal ürünüydü söz konusu olan, öykülerin temel konusunu fikirler, inançlar ya da sembolik betimlemeler değil, eylemler oluşturuyordu: örneğin savaşlar, seller, gök yüzünde, denizde ve karada yaşanan serüvenler, aile kavgaları, doğumlar, evlilikler ve ölümler gibi oluş ve olaylar. İnsanlar dinsel

törenlerde, törensel oyunlarda ya da diğer sosyal etkinliklerde bu efsaneleri anlatanları dinlerken, sözü edilen olayları kendilerinden geçerek, adeta yaşıyorlar ve bu öykülere yürekten inanıyorlardı, "öyküsel imgelemde *inanan* daima üstü örtülü eylemsel bir karşılığı vardı, özünde inanç barındırmayan bir mit, temelinden yıkılırdı."[6]

Bu, vahşi toplumlann gerçeği olabilir ve bu noktada itiraz edilebilir. Ne var ki Yunanlılar vahşi değildi. Odysseus'un Ithake'deki evine ulaşmasını engelleyen gücün tanrı Poseidon olduğuna ya da Zeus'un bir kuğu kılığına girerek Leda'yı hamile bıraktığına veya insanları domuza çevirebilecek güce sahip Kirke gibi büyücülerin varlığına inanacak kadar uygardılar. Tüm bunlar, etik ve psikolojik analizler ile kavrayışları ortaya seren karmaşık sembolik hikâyeler, alegoriler ve ders alınacak öykülerdir; belki de bilinçaltının düşsel yansımalarıdır.

Daha büyük bir yanılgı olabilir mi? "Ölü dinlerin dayanıklı, ama donuk mahzenlerine terk edilmemiş, mumyalanmamış, hâlâ dipdiri ayakta duran" mitleri inceleme yetisine sahip bir antropolog, "mitin kurguya dayanmadığını;... tam aksine, bir zamanlar olup bittiğine inanılan ve süregiden bir gerçek"[7] olduğunu fark eder. Homeros'un Yunanlıları, Malinovvski'nin Trobrianderleri gibi ilkel değillerdi. Geleneksel olarak adlandınldığı üzere "arkaik" bir toplumda yaşıyorlardı. Sonraki yüzyıllarda daha da uygarlaşmışlardı. Ancak İ.ö. 6. yüzyılda Ksenophanes'in, 4. yüzyılda da Platon'un kini, kendi çevrelerindeki birçok kişinin mitle ilgili Trobriander görüşü benimsediklerini, hatta bu görüşe sembolistle rden daha sıcak baktıklarını doğruluyor. Platon'un kuşku duyduğu, Homeros eserlerinin *tarihsel* doğruluğu değildi aslında. Onun reddettiği, Troia hikâyesinden ziyade tanrı-adalet, iyi-kötü kavramlarıyla ilgili ortaya konulan ahlak anlayışıydı.

Homeros öykülerinin dokusunu oluşturan öğeleri birbirinden ayırmak, Apollon'nun okları olmadan Troia Savaşı'nı ya da sert rüzgarlar estiren Poseidon olmadan Odysseus'u yeniden yaratmak, daha sonraki nesiller için entelektüel alanda büyük cesaret isterdi. Geleneksel mite Ksenophanes kadar karşı çıkabilen Yunanlıların sayısı azdı. Kabul edenlerle reddedenlerin oluşturduğu

kutuplaşmanın arasında yer alan Yunanlılar da vardı kuşkusuz. İ.ö. 5. yüzyılın sonlarına doğru yazan tarihçi Herodotos, "Helenler, doğru dürüst sorgulamadan pek çok şey ileri sürerler. Herakles hakkında anlattıkları saçma mit de bunlardan biridir," der. Söz konusu mitte, Herakles'in (günümüzde daha çok Latince adıyla Herkül olarak bilinmektedir) nasıl Mısır'a gittiği, Zeus'a nasıl kurban edileceği ve kendisini tutsak alan kişileri son anda nasıl vahşice öldürdüğü anlatılmaktadır. Herodotos, Mısır geleneklerinde insan kurban etmek gibi bir uygulamanın olmadığına, dolayısıyla burada verilen bilginin yanlışlığına dikkat çekmektedir.[8] Diğer yandan, Herakles'in bir zamanlar yaşamış biri olduğunu kabul etmekte; hatta bu adda iki ayrı karakter olduğuna inanmaktadır. Kendisi pek çok yer gezip görmüştür. Helenler arasında, Mısır'da, Fenikelilerin Tyre kentinde, kısaca her yerde Herakles mitleri, kültleri ya da benzerleri ile karşılaşmış; bazı ayrılıklar ve zıtlıklar gösteren söylenceleri elekten geçirerek, ortak öğelerden bir gerçek yakalamaya çalışmıştır. Vardığı sonuç, Herakles adının Mısır kökenli bir sözcük olduğu ,bu tespiti yüzünden daha sonra Plutarkhos tarafından "barbar aşığı" olmakla suçlanmıştır- biri tanrı, diğeri bir kahraman olmak üzere bu adı taşıyan iki figür bulunduğu yolundadır.

Herodotos daha ne yapabilirdi? Yüzyıllar boyu gittikçe çoğalarak yayılan, kutsal olan ve olmayan mit ve öykü geleneğinden başka bir şey yoktu erken Yunan Tarihi adına. Bu mit ve öykülerden bazıları belli ki en başta kendi özünde çelişkiler barındırıyordu. Eski Yunanlılar bir bakıma kendi içinde bölünmüş bir halktı. Küçük gruplar hâlinde Akdeniz dünyasına katılmışlar; yerleşip kontrolü ele geçirdikten sonra dahi siyasi örgütlenmelerindeki ayrışık yapıyı korumuşlardı. Sadece bugünkü Yunanistan bölgesinde değil, Karadeniz ve Türkiye'nin sahil şeridinde, İtalya'nın güney kesiminde, Kuzey Afrika ve Güney Fransa kıyıları boyunca uzanan Yunan kentleri, Herodotos'un zamanına kadar çoktan kurulmuş olacaktı. Kutuplarının birbirine uzaklığı yaklaşık bin beş yüz mil olan bu elips içerisinde, siyasi bakımdan farklı yapılar geliştiren ve varlıklarını birbirinden bağımsız birimler olarak sürdüren yüzlerce, ama yüzlerce toplum yer almaktaydı. Tek egemen güç tarafından idare olunan Yunanistan adında (ya da bu isimi karşılayan herhangi adda) bir milli

bölge ya da bir millet olgusu, antik çağın ne o döneminde ne de başka bir zaman kesitinde vardı.

Böylesi bir dünyanın bir örnek, kendi içinde tutarlı milli bir mitoloji oluşturabilmesi pek mümkün olamazdı. Mitler üretildikleri süreçte, diğer bir deyişle en canlı ve en diri oldukları evreyi kapsayan yüzyıllarda dahi kaçınılmaz olarak sürekli değişime uğradı. Her yeni kabile, her yeni toplum, aristokratik sınıftaki her güç değişikliği, kahramanların soyunda, aileler arasındaki geçmiş çatışmaların sonuçlarında ve insanlar ile tanrılar arasındaki hassas dengelerde de bir miktar değişiklik demekti. Bir bölgede geliştirilen yeni versiyonun, diğer bölgelerde sayıları düzinelerle ifade edilen eski ya da yeni biçimleri ile örtüşmediği ortadadır, örtüşmesi de beklenmemiştir. Ne mit anlatan kişiler, ne de dinleyenler bilgindiler. Sadece kendi sosyal etkinliklerini yürüten ve diğer toplumların mitleriyle hiçbir şekilde ilgilenmeyen insanlardı bunlar. Herodotos gibi çağının mitolojisini karşılaştırmalı yöntemlerle inceleyen bir tarihçinin gördüğü ise, tamamen farklı bir dünyaydı. Geleneksel hikâyelerin bir kenara konmak yerine, ele alınarak irdelenmesi daha sonraki dönemlerde kaçınılmaz olmuştu, içeriklerindeki tutarlılık gözden geçirilmiş; çok daha eski kayıtlardan, özellikle de Mısırlılar ve Babilliler gibi diğer toplumların geleneklerinden edinilen bilgilerin ışığında düzeltilmiş ve mümkün olan her noktada rasyonelleştirilmişti. Böylece, elden geçirilerek sadeleştirilen mitler yitip gitmemiş, hızla akıp giden zamana tutunabilmişti; tıpkı tarihin kendisi gibi.

Miti olmayan bir toplumun varlığından habersiziz. Aslına bakılırsa, bir toplumun mitsiz olabileceğini kuşkuyla karşılamak gerek, insanın en ilkel evrelerden uygarlık denilen düzeye ulaşmasındaki ölçütlerden biri de mitlerini sorgulama yoludur; davranış modellerini kendi aralarında ayırımlama becerisi ve uğraşlarını gittikçe daha akıla biçimde yürütebilme derecesidir. Yunanlıların bu ilerleyişte önde gittiklerini söyleyebiliriz. En büyük başarıları, insanın "mantıklı soruya mantıklı cevap verebilen" bir varlık olduğunu keşfetmiş olmalanydı. İnsana ilişkin bu tanımlama, ilk kez Sokrates tarafından ortaya konmuştu.[9] Homeros Sokrates'in o kadar uzağındaydı ki insanı ruhuyla bütün bir varlık olarak kavramaktan yoksundu. Fakat Yunan

tarihinin mitlere hakim ilk karakteriydi. Homeros'un şiirleri çoğunlukla Yunan-öncesi dönemi anlatır; mit özelliği sergiler. Dikkatten kaçırmamak gerekir ki bu eserler bir başka şeyin ışıltısını taşır: Bu, dünyaya düzen katan, bireyle doğayı, insanlarla tanrıları ahenkli biçimde, üstelik ileriki yüzyıllarda Helenizmin şanını yayacak ve daha da yüceltecek tarzda ilişkilendiren bir zekânın ışıltısıdır.

Avrupa tarihinin Yunanlılarla birlikte başladığı doğruysa, Yunan tarihinin de Odysseus'un dünyasıyla başladığı, bir o kadar doğrudur. İnsana ilişkin tüm başlangıçlar gibi, bu dünyanında ötesinde uzun bir geçmiş serilidir. Çünkü tarih, Jacob Burckhardt'm deyimiyle, ucu bucağı olmayan bir çalışma alanıdır.

BÖLÜM II

Halk Ozanları ve Kahramanlar

İnsanın çöküş öyküsü pek çok biçimde anlatılır. Kökeni muhtemelen İran'a uzanan oldukça renkli öğelerle donatılmış bir mite göre, insanlığın kaderi dört çağa ayrılıyor: İnsanı, başlangıçta tanrılar tarafından içine bırakıldığı cennetten, doğruluk ve erdemden gittikçe daha fazla uzaklaştıran dört ayrı evre. Her çağ bir madenle simgeleniyor: Sırasıyla altın, gümüş, bakır (ya da tunç) ve demir.

Söz konusu mitin vakti geldiğinde batıya, Yunanistan'a doğru yol almış olduğunu görüyoruz. Ne var ki Hesiodos'un *işler ve Günler* adlı eserinde bu mitle yüz yüze geldiğimizde, içinde yepyeni bir öğeye, Bakır Çağı ile yaşanmakta olan Demir Çağı arasına yerleştirilmiş beşinci bir evreye rastlıyoruz.

"Yer yüzü bu nesli (bakır) de bağrına bastığında, Kronosoğlu Zeus bereketli topraklar üzerinde bir diğerini, daha erdemli ve daha soylu olan dördüncüsünü ortaya çıkarmıştı. Yarı-tanrılar dedikleri kahramanlar ırkını yaratmıştı uçsuz bucaksız yer yüzünün her bir yerinde. Amansız savaş ve korkunç çarpışma onlardan bazılarına yıkım getirmişti. Yedi kapılı Thebai'deki Kadmus'un ülkesinde, Oedipus'un sürüleri ile dövüşürken mahvolmuştu kimileri; kimileri de gür saçlı Helene'nin hatırına gemilere yüklenip Troia Körfezi'ne doğru denizler aşarken, ötekiler vardı bir de: Ölümün kefenine sarınıp sarmalananlar. Fakat Kronos'un oğlu Zeus Baba, ayrı bir yaşam ve barınak bağışlamıştı onlara ve dünyanın bir ucuna, derin girdaplı Okyanus'un kıyıları boyunca uzanan, kederin uğramadığı kutsal adalara yerleştirmişti hepsini. Onlar da, ekin doğuran yer yüzünün kendilerine yılda üç kez baldan tatlı meyveler sunduğu mutlu kahramanlar olarak yaşayıp gitmişlerdi."[10]

Doğu kökenli dört çağ mitinin beş evreli Yunan versiyonunu yaratan kişinin Hesiodos mu, yoksa kendisinden önce yaşamış, adını bilmediğimiz biri mi olduğu sorusuna cevap veremiyoruz. Bu sorunun

cevabı çok da önemli değildir aslında, önemli olan, mitin taşıdığı anlamdır ki o da oldukça belirgindir. Dışarıdan gelişigüzel benimsenmiş olan mite, Yunan unsurlarının hakim olduğu apayrı bir gelenek yüklenmiştir. Ancak iki geleneğin birbirine sağlam biçimde kaynaştırılmış olduğu söylenemez. Yunanlılar doğu miti Yunanistan'a gelene dek Kahramanlar Çağı'nı tarihlerine çoktan dâhil etmişler ve kısa süren bu şanlı ve şerefli dönemden hiçbir koşulda vazgeçmemişlerdi. Bu evreyi tarihlerinin önemli bir halkası olarak madenler zincirine ekleyerek geçmişlerine mal etmişler; içerdiği bazı çelişkileri giderme ya da aydınlığa kavuşturma işini de modern bilimcilere terk etmişlerdi.

Kahramanlar Çağı'nın bir zamanlar yaşanmış olduğundan kuşku duyan az sayıda Yunanlı vardı. Adlan, soyları, serüvenleri dâhil, bu karakterler hakkındaki her şey bilinirdi. Bu konuda tek olmasa da, en yetkili ve güvenilir bilgi kaynağı Homeros'tu. Ne yazık ki Homeros ve Hesiodos, bizim benimsediğimiz tarih anlayışından yoksundular. Ozanları ilgilendiren, geçmişin sadece belli başlı gerçekleriydi. Bu gerçeklerin yaşanmış ya da yaşanmakta olan olaylarla ve bu olayların doğurduğu sonuçlarla olan ilişkisi, ozanların dikkatini çeken konular değildi. Bu ilgisizlik Homeros'ta daha belirgindir. Troia Savaşı'nın sonucu, Troia'nın yakılarak yerle bir edilmesi veya Yunanlıların elde ettikleri zaferin meyveleri, bu savaş üzerine çalışan günümüz tarihçisinin önemseyeceği temalardır. Oysa *İlyada*'yı yazan ozanın yaklaşımı bütünüyle farklıdır. *Odysseia*'yı yazan kişinin bakış açısı da ayrı değildir. İnsanlığın çağlarına ilişkin mitte de benzer bir anlayış göze çarpmaktadır. Zerdüştlerin öyküsü hiç değilse matematiksel bir kesinlik içermektedir: Her çağ üç bin yıllık bir evreyi kapsamakta ve her bir evrede insanoğlu sahip olduğu doğruluk ve erdemden dörtte bir oranında yitirmektedir. Diğer taraftan Hesiodos'ta, tarihe ya da zaman uzunluğuna dair üstü örtülü tek bir söze dahi rastlamıyoruz; Homeros'ta Troia Savaşı'nın tarihine ilişkin "vaktiyle" ifadesinin dışında bir gösterge bulamadığımız gibi.

Yunanlılar zaman dizinlerindeki boşluklarını ayrıntısıyla daha sonraki dönemlerde doldurmuşlardı. Bu konuda tümüyle uzlaşılamamıştı belki; fakat, Troia Savaşı’na denk gelen i.ö. 1200 yılı ile Kahramanlar

Çağı'nı karşılayan dört nesillik bir devrin tarihi konusunda hemfikir olamamış az sayıda Yunanlı vardı. Homeros'un, Kahramanlar Çağı'ndan dört yüz yıl sonra yaşadığı, Hesiodos'un da ozanın çağdaşı, hatta kuzeni olduğu sonucuna varılmıştı.

Kahraman olarak nitelendirilen insanlara her zaman, her yerde rastlamak mümkündür. Ne var ki yaygın olarak kullanılan bu sıfat, kişilerin birbirinden farklı olan yönlerini ya da kendilerine özgü karakterlerini perdelediği için yanıltıcı olabiliyor kimi zaman. Kahraman olarak benimsenmiş kişilerin sürekli şan ve şeref peşinde oldukları kısmen doğrudur. Ancak üne giden yolun ne olduğu tanımlanmadığı sürece, onurun ne olduğu belirlenmedikçe, yanılgılar olması doğaldır. Tarihteki ya da İ.Ö. 5. yüzyıldan günümüze ulaşan Atina drama edebiyatındaki kahramanların birkaçı, Homeros'taki emsalleri gibi tek hedefe yönelmiş figürler olarak karakterize edilmişlerdi. Homeros'ta her şey onur ve erdem eksenindeydi. Güç, cesaret, fiziksel ataklık ve başarıydı bu eksenin çevresinde dönen temel değerler. Korkaklık, zayıflık ve yetersizlik gibi mertliğe yaraşmayan ya da hedeften uzaklaştıran özelliklere pek rastlanmazdı.

"Ey Zeus, ey öbür tanrılar" diye yakarmıştı Hektor; "benim oğluma, Troialılar arasında babası gibi en seçkin kişi olmasını, babası gibi güçlü ve mert olmasını ve Ilion'da bütün gücüyle hüküm sürmesini nasip edin. Savaştan dönerken o, 'babasından çok daha yiğit bu' desinler. Katlettiği düşmanların kanına bulanmış ganimetlerle döndüğünde o, mutlu olsun anasının yüreği."* Bu dizeler, ne sosyal bilinçten ne de On Emir'den bir iz taşımaktadır. Ailevi sorumluluğun dışında, herhangi birine ya da herhangi bir şeye karşı üstlenilen bir yükümlülük duygusunu da yansıtmamaktadır. Dahası, kişinin kendi başarı hırsı ile onu zafere ve güce yönelten kişisel dürtüden öte hiçbir şey bulunmamaktadır.

Sahip oldukları belirli nitelikler göz önüne alındığında. Kahramanlar Çağı’nda yaşayan insanların, Homeros'un da benimsediği gibi sonraki yüzyıllarda görülen standartların çok daha üzerinde özellikler taşıdığı görülmektedir. Sözü edilen bütün erdemler, değerler ve

yetenekler, o çağın birçok insanına özgü olsa gerek. Aksi taktirde, Tunç ve Demir Çağları arasında Kahramanlar Çağı adı altında bambaşka bir evreye yer verilmezdi. Özellikle *Odysseia'da* geçen "kahraman" sözcüğü, tüm aristokrasi için kullanılan sınıfsal bir terimdi. Hatta bu terimle, kimi zaman tüm özgür sınıfın kastedildiği de olurdu. "Yarın bütün Akha yiğitlerini çağır toplantıya" demişti Athena Telemakhos'a buyururken.[11] Tanrıçanın burada ima ettiği, "îthake'nin düzenli olarak toplanan meclisi" ydi.

Aslında Yunanistan'da dört nesil kahramanlar çağı diye bir evrenin hiçbir zaman yaşanmadığı; bunun, Homeros'un kendi içinde yarattığı bağımsız bir dünya olduğu neredeyse hiç kanıt gerektirmiyor. Bir tarihçi için bu bağlamda önemli olan problem, şiirlerde sosyal ve tarihi gerçeklerle ilişkili herhangi bir şey olup olmadığı; varsa ne ölçüde olduğu; ipek n ve zaman boyutu bakımından Odysseus'un dünyasının ne kadarının ozanın zihninde oluştuğu ve ne kadarının dışarıdan edinildiğidir. Öncelikle sorulması gereken soru ise, ozanın dünya hakkındaki fikirlerini, savaş hikâyelerini ve kahramanlarına yakıştırdığı özel yaşam tarzlarını nereden benimsediğidir.

Türünün en önemli örneklerini *İlyada* ve *Odysseia'mn* oluşturduğu kahramanlık şiirinin, *Aeneid* ve *Paradise Lost* gibi edebî destanlardan ayırt edilmesi gerekir. Kahramanlık şiiri sözel şiir sanatına dâhildir. Çoğunlukla okuma-yazma bilmeyen ozanlar tarafından ağızdan ağıza aktarılarak öğrenilir ve dinleyenlere ezgi tarzında söylenir. Bu tür, biçimsel açıdan sözcük öbeklerinin, dizelerin ve dize gruplarının nakaratları ile de ayırt edilebilir. Örneğin Homeros'ta gün doğumu için neredeyse hep, "ve sabahın çocuğu gül parmaklı Şafak görününce" deyişi kullanılmaktadır. Ozan olayları sözel olarak aktarırken (Homeros'ta kesinlikle yazılı bir ileti yoktur) arada nakaratlar yapmaktadır: Athena için "baykuş gözlü", İthake Adası için "denizle çevrili"; Akhilleus için "kentleri talan eden" sıfatlan sıkça karşılaşılan tekrarlardandır. Ne var ki basit ve tekdüze tekrarlar değildir bunlar. Örneğin, Akhilleus'u niteleyen altmış dört sıfat ya da sıfat öbeğine yer verilmiştir. Bu sıfatlar dizenin gidişatına ve gereken söz diziminin biçimine göre özenle belirlenmiştir. Sadece *İlyada*'nın ilk yirmi beş dizesinde, bu yöntemle belirlenmiş yaklaşık yirmi beş

deyiş bulunmaktadır. Tüm şiirin kabaca üçte biri, sıkça tekrarlanan dizeler ya da dize öbeklerinden oluşmaktadır. Benzer özelliklere *Odysseia*'da da rastlamaktayız.

Bilinçli kitap okurları tekrarlama yöntemini hayal gücünün ve dolayısıyla şiir sanatının gelişmem işliğine bağlar. Onaltıncı ve onyedinci yüzyılların Fransız eleştirmenleri Vergilius'u tekrara yönelmediği için; aksine, sürekli farklı cümleler kurarak yeni anlatım biçimleri geliştirdiği için Homeros'tan daha üstün tutmuşlardı. Fakat eleştirmenlerin gözden kaçırdıkları bir nokta vardı ki o da nakarata dayalı üslubun kahramanlık şiirleri için gerekli ve vazgeçilmez oluşuydu. Ozan, dinleyenlerin önünde ezberinden aktarmazdı dizelerini. Sözler o anda birbirine ulanır ve o anda dökülürdü dilinin ucundan. 1934 yılında Profesör Milman Parry'nin ricası üzerine altmış yaşına varmış okuma yazma bilmeyen bir Sırp ozan, belirli bir ölçü ve düzene sadık kalarak doğaçlama yoluyla *Odysseia* uzunluğunda öyküsel bir şiir okumuştu kendisine. Yedi günlük fasıla sayılmazsa, sabahlan ve öğleden sonraları iki saat olmak üzere toplam iki hafta sürmüştü şiirin okunması.

Böylesi bir ustalık, ancak ozanın ve dinleyenlerin konsantrasyonuyla ortaya konulabilir. Yıllar süren çıraklık döneminden sonra işinin ehli hâline gelen ozanın yapması gereken, kendisinden önceki halk ozanlan aracılığıyla kuşaklar boyu aktarılarak yığılmış olan çok sayıda olayı, harmanlayarak ya da ayrıştırarak belirli bir düzende işlemek ve anlatmaktır. Yunanlıların bu alandaki birikimleri, dinsel törenlere bağlı olarak ürettikleri birbirinden farklı, dahası birbiri ile çelişen çok sayıda mitten oluşmaktadır. Bazılan düşü yansıtan, bazıları yaşanmışı anlatan kahramanlık öyküleridir bunlar. Her olaya ve öğeye uygun gelecek ya da yakışacak biçimde geliştirilmiş anlatım biçimleridir: Şafağın sökmesi veya gecenin çökmesi gibi doğal olaylann, uyanmak, yemek, içmek, rüya görmek gibi insana özgü sıradan eylemlerin dile gelişidir; savaş sahnelerinin, silahların, hâzinelerin, bayramların, cenaze törenlerinin anlatımıdır; saraylann ve kırların betimlenmesi ya da denizlerin ve otlakların metaforik kullanımlarıdır ve daha niceleridir. Ozan tüm bu yapı taşlarından inşa

ederdi eserini. Kullandığı öğeler eski ve bildik olsa da her bir çalışma ya da her bir başanm yepyeni bir ürün demekti.

Bilinenin tekrarı dinleyenler için de gerekliydi. Muhtemelen günler ve geceler boyu anlatılan uzun ve çok çehreli bir öyküyü, alışılmadık bir dil yapısı, geniş bir sözcük dağarcığı ve yapay sözcüklerle sağlanan bir ölçü düzeniyle gündelik dilden farklı kılınmış bir dilde takip edebilmek, oldukça büyük bir başarıydı. Takibi kolaylaştırmak ancak tekrarlama yöntemi ile mümkündü. Ozan ve dinleyenleri, "gül parmaklı Şafak" gibi âşinâ dizelerin tekrarıyla sıkça öyküye ara verirlerdi. Bu süre, ozanın bir sonraki dizeye ya da öyküye hazırlanmasını sağlarken, dinleyenlere de anlatılacak bölümleri takip edebilmek için dikkatlerini toparlama imkânı sunardı.

Bugün elimizde olan *İlyada,* son zamanlarda da ileri sürüldüğü üzere muhtemelen yazılarak derlenmiş bir eserdir, özgünlük ve dahilik açısından bu eserin diğer tüm kahramanlık şiirlerinin çok ötesinde olduğu su götürmez bir gerçektir; öyle ki içlerinde en iyileri olan *Beoıvulf, The Cid* veya *Chansotı de Roland'*dan dahi çok ileride. Dahası, *İlyada* ile *Odysseia* yazıya dökülmemiş dünya kahramanlık şiirlerinin temel özelliklerini de baştan sona göz önüne sermektedir. Her iki eserin bu denli önemli olmasında, ozanın sanatında kazanmış olduğu engin deneyiminin payı hayli büyüktür. Hiçbir Yunanlı tarafından konuşulmayan, sadece kahramanlık öykülerine özgü kalan yapay şiir dili, böylesi bir deneyimin ürünüdür. Eserlerin, şiirlerin yapısal öğeleri olan anlatım biçimlerini yaratan kuşaklan da içinde yaşatıyor olması, gözden kaçırılmaması gereken bir başka noktadır.

Yunan kahramanlık şiirleri *İlyada* ve *Odysseia* ile doruğuna ulaşmıştı. Şiirini doğaçlama yoluyla yaratan halk ozanı, yerini, dizelerini ezberinden aktaran *rhapsodoslar*[11] ile mevcut eserler üzerinde edebî değeri olmayan uyarlamalar yapan yazarlara devretmişti. Sözlü epik şiirin yerine ise, sanatsal ifade biçimleri olarak gelişen kısa lirik şiir ile drama gibi yazılı türler geçmişti. Söz konusu biçimsel dönüşümün tam olarak gerçekleştiği tarih, uzmanlar arasında üzerinde görüş birliğine varılamayan ve dolayısıyla bitmek tükenmek bilmeyen bir

tartışma konusudur hâlâ, llyada'mn tamamen olmasa da bugünkü şeklini t.Ö. 8. yüzyılda, büyük olasılıkla da yüzyılın ikinci yarısında kazandığı yolunda öne sürülen görüş akla yatkındır. Bu tarihten bir ya da iki nesil sonra ise ki bu dönem Hesiodos'un eserini ortaya çıkardığı dönemle çakışmaktadır, *Odysseia* derlenmiştir.

Homeros'a ait iki eserin yaklaşık elli yıl arayla yazıldığını varsayan bu tarihlendirme ilk bakışta imkânsız görünmektedir. *İlyada* ve *Odysseia'am* tek bir kişiye ait eserler olduğunu kabul eden geleneksel görüş, iki bin yılı aşkın bir süre içinde eleştirmen, uzman ve aydın kişiler tarafından nadiren sorgulanmıştır. Söz konusu görüşün dayanak noktası olarak, şiirlerin dil ve üslubundaki benzerlik ileri sürülmüştü. Ancak ozanların eserlerini oluşturma yöntemindeki ve yanılgılara neden olan üslup bütünlüğündeki sırrın çözülmesi ile birlikte, her iki şiir arasında azımsanamayacak ayrılıklar olduğu fark edildi. Bazı farklı yönlerin daha antik çağda irdelenmeye ve yorumlanmaya başlandığı söylenebilir. Romalı Plinius, büyünün *Odysseia* 'da daha çok işlenmiş olduğuna dikkat çekmişti, ki bu tespitinde bir bakıma haklıydı da. *İlyada'*da tanrıların olaylara müdahalesi alışılagelmiş mucizelerdir. Tanrısal anasının sürekli gözetimi altında olan Akhilleus bile sihirli güçlerden yoksundur. Oysa *Odysseia'da,* tanrıların etkin rolleri *İlyada'*dakinden farklı olmasa da, bir Kirke serüveni vardır; büyü üzerine işlenen bu öykü, anlam ve üslup bakımından kusursuz denebilecek ifadelerle aktarılmaktadır.

Daha belirgin olan bir diğer fark ise kahramanların tanrılarla olan ilişkisidir. Her iki eserde de temel kararlar Olympos'ta alınıyor görünse de, *İlyada'*daki tanrıların olaylara zaman zaman karıştığı; buna karşılık *Odysseia'*da, tanrıça Athena'nın Odysseus ve Telemakhos'a adım adım kılavuzluk ettiği göze çarpar. Athena'nın, Odysseus'un çektiği çileye son vermesi için Zeus'a yakarışıyla *Odysseia'ya* aralanan perde, yine aynı tanrıçanın rol aldığı bir sahneyle kapanır. Kahraman ile rakipleri arasındaki kanlı mücadele, Athena'nın sayesinde barışla noktalanır. Her iki eser arasında ele alınabilecek bir diğer farklılık da tanrıların motivasyonlarına ilişkindir: tlyada'da kişisellik ağır bastığından, her bir tanrının kahramanlara

duyduğu beğeni ya da nefret değişkenlik gösterir. *Odysseia'da* ise kişiselliğin yer yer adalet duygusu ile yoğrulmuş olduğu görülür.

İlyada baştan sona kahramanlık olaylarıyla doludur. Öyle ki Akhilleus'un gazabı üzerine kurulan ana temadan uzaklaşıldığında dahi, kahramanlığa ilişkin öğelerden asla vazgeçilmez. *Odysseia'da* ise, daha kısa olmakla birlikte birbirinden bağımsız iki ayrı konu işlenir: Odysseus'un bir yerden diğerine savrularak yol aldığı dönüş serüveni ile Ithake'deki güç mücadelesi. Eser, Kahramanlar Çağı'ndaki yerine karşın tek bir kahraman üzerine gelişmiştir ve o da Odysseus'tan başkası değildir. Kim olduğu belirsiz sıradan karakterlerdir kendisine eşlik edenler. Oğlu Telemakhos görevine bağlı sevimli bir figürdür. Büyüdüğünde ihtimal ki bir kahraman olacaktır. Fakat ozan bu çağına erdirmez Telemakhos'u. Penelope'ye talip olanlar ise kötü adamlardır. Bir diğer farklılık da bu noktada ortaya çıkıyor. "Kahraman" ve "kötü adam" sıfatları henüz birbirine anlamca aykırı terimler, hatta karşılaştırılabilir kavramlar olmadığı için, *İlyada*'da kötü adam karakterine yer verilmez. Penelope "mitolojiye uygun karakter" tipinin biraz daha ötesindedir[12]. Kendisi, daha sonraki nesiller tarafından erdemin, iyiliğin ve doğruluğun simgesi olarak kabul edilmiş; Agamemnon'un hain karısı katil Klytaimnestre'nin aksine kahramanlaştırılmıştır. Bununla birlikte Kahramanlar Çağı'nda "kahraman"ın dişil cinsine rastlanmamaktadır.

Eserler arasındaki son bir fark da *İlyada'*da, Yunanistan'ın elverişli bir kıyısından doğuya, *Odysseia*'da ise batıya yönelinmiş olmasıdır. Yunanlılar arasında oldukça geç bir dönemde, İ.ö. 8. yüzyılın ikinci yarısında batıya yönelen ilgi, kesin olmamakla birlikte bir sonraki yüzyılda Sicilya, Güney İtalya ve ötesine yayılan büyük bir göç hareketine varmıştı. O hâlde, geleneksel unsurlarla donanmış olan *Odysseia'*nın batının karşısına çıktığını, hatta Yunan tarihinin bu yeni cephesini de yansıttığı düşünülebilir. Bu, Odysseus'un Hayal Diyarı'nda yaptığı yolculuklarda izlediği güzergâhın başlangıç noktasını bir harita üzerinde saptayabileceğimiz anlamına gelmez. Antik çağdan bu yana bu konuda sayısız çalışmalar yapılmış; ancak kesin bir sonuca varılamamıştır. Hatta, Odysseus'un yurdu İthake Adası'nın yeri dahi tam olarak tespit edilememiştir. İthake

yakınlarında yer alan Leukas Adası'na uygun düşen birkaç nokta ise adanın yer alabileceği yerler değildir.

İlyada ve *Odysseia* birbirlerine zıt ya da farklı özellikler taşısalar da, Hesiodos'un şiirlerine karşı birlikte direnirler; özellikle de *İşler ve Günler'*e. Hesiodos, dil kullanımı ve anlatım tarzı bakımından destan yazarlarından tamamen ayrılmaktadır. Ozanın, efsane olmayan olayları ele alırken, toplumu ve insan davranışını konu edinirken daima yaşadığı çağa yönelik kişisel bir yaklaşım sergilediği görülür. Seçtiği karakterler ne evvel zaman kahramanlarıdır ne de sıradan ölümlüler: Kendisidir; kardeşi ya da komşularıdır. Eseri baştan sona, kendisinin yaşadığı Demir Çağı ndan, daha açık bir deyişle İ.ö. sekizinci ve yedinci yüzyıllardaki arkaik Yunan dünyasından sahneler taşır.

İlyada veya *Odysseia'*da ise farklı bir durum söz konusudur: Her ikisi de geçmiş zamanı anlatır ve kullanılan kaynakların eskiliği aşikârdır. Özellikle *Odysseia'*da, sosyal yapı ve aile hayatı; krallık, aristokrasi ve halk; şölen, çiftçilik ve domuz çobanlığı gibi insanların uğraşları ve aralarındaki ilişkiler geniş bir yelpaze içinde sunulur. Bunlar *Odysseia'mn* derlendiği dönem olan yedinci yüzyılın yeterince bilinmeyen yönleridir. Bildiklerimiz ise *Odysseia* da anlatılanlardan farklıdır. Eserlerin çok daha önceki dönemlerden izler taşıdığını anlamak için, Yunan dünyasının o dönemde yaygın siyasi birimi olan *Polis'e* (kent-devletine) göz atmak yeterlidir. Po/ıs'in, Homeros'un doğum yeri olduğu iddia edilen Khios Adası'nda demokratik rejime çoktan geçmiş olduğu, Odysseıa'dan belki bir yüzyıl sonrasına ait bir taş parçası üzerindeki yazıtla kanıtlanabilmektedir. Buna karşın iki eserde de *polis*'in klasik siyasi yapısına dair herhangi bir ize rastlanmaz. Homeros'ta *polis* etrafı surla çevrilmiş bir yerleşim merkezidir sadece. Sonuç olarak Hesiodos'un eserinde görülenin tersine, *İlyada* ve *Odysseia'da* çağdaş kişilerin ya da olayların işlenmediği ortadadır.

iki şiir de yirmi dört "kitap" hâlinde derlenmiş olarak elimizdedir. Bölümlerden her biri Yunan alfabesinin bir harfi ile belirtilmiştir. Bu sıralama düzeni daha geç bir dönemde İskenderiyeli bilginler

tarafından gelişigüzel oluşturulmuştur. Kitapların uzunluğu birbirinden farklıdır ve ayrı ayn incelendiğinde, birçoğu kendi içinde öyle bütünlük arz eder ki sanki her biri, bir oturuşta dile gelmiş gibidir. Ancak tamamı için böylesi bir bütünlükten söz etmek zordur. Destanları gereği gibi tahlil edebilmek için, İskenderiye bilginlerinin oluşturduğu düzene bağlı kalmadan okumak gerekir. *Odysseia*'daki Troia Savaşı öyküsünün, taliplerle mücadelenin ve Yunanlı Denizci Sinbad serüvenlerinin, Ares ve Aphrodite'nin işledikleri zina öyküsü, öbür dünya söylenceleri ya da genç bir prensin kaçırılarak köle olarak satılışını anlatan masal (domuz çobanı Eumaios) gibi küçük parçalarla bir araya getirilerek, nasıl da ilmek ilmek dokunmuş olduğu -tıpkı bir *rhapsodos'ın* şarkılarını derlemesi gibi- ancak bu türlü okumayla belirginleşir. *İlyada*'da ise birbirinden bağımsız uzun parçalardan ziyade sayısız küçük öykülere yer verilir. Sorgulanmadan ele alınan her anı ve soy hikâyesi, kahramanlık şiirleri hâlinde dağıtılmıştır eserin içerisine. Öykü ne zaman bir kahramanın defnedilişini gerektirse, isim değişikliğinin dışında hep Patroklos için düzenlenen cenaze törenlerinden kesitler verilir. Bir başka deyişle Olympos mitolojisinin öğeleri her bir parçaya uydurulmaya çalışılır.

İlyada ve *Odysseia*'daki dahilik, parçaların tek tek işlenişinde ya da dilde değildir. Bu bağlamda önemli olan, bir ozanın kullanımına açık olan toplumsal malzemenin çokluğu olsa gerektir. Bir Homeros vardır ki üstün yeteneğini yaptığı çalışmanın boyutuyla, geçmişten devraldığı öğeleri ustalıkla kullanıp tazelemesiyle, kâh küçük değişiklilere uğratarak, kâh kendinden katarak tüm malzemeyi ahenkli biçimde harmanlamasıyla ortaya sermiştir. Şaşırtıcıdır ki malzeme birikiminin fazlalığı ile ozanın bu birikimi özgürce kullanma isteği ve yeteneği arasında bir doğru orantı vardır. Homeros, gerek olayları seçişindeki ustalığıyla gerekse üslup tercihinde ve bütünlük sağlamadaki başarısıyla, önceki ozanların kendisine aktarmış olduğu dünyadan bazı temel noktalarda ayrılan bir dünya yaratmıştır kendi hayalinde. Ancak görünüm olarak ozanların izlediği geleneksel yoldan sapmamış ve o âşinâ dünyanın büyük bir kısmını korumasını bilmiştir.

Benzeri görülmemiş uzunlukta birer öykü olan *İlyada* ve *Odysseia'*da, Troia Savaşı hakkında o dönemde bilinenden çok daha azı anlatılır. Savaşın doğurduğu kötü koşullardan bahsedilmez. Bu, ozanların özgür iradesine bağlıdır. Zira ozanlar geçmişi iyi bilmekte; dinleyenlerinin de bildiklerini farz etmektedir. Bundan başka tanrıların yaratılışından Odysseus'un ölümüne, Telemakhos'un evliliğine ve Kirke'ye kadar uzanan ikinci derecede öneme sahip, yedi şiirlik öykü zincirinden oluşmuş diğer uzun parçalar gelmektedir, ki bunlar gelenekselleşmiş bir grup öykü arasından seçilerek derlenmiştir. Bir zamanlar bu öykülerin tümü Homeros'a mal edilmişti. Ksenophanes'in eleştirisine maruz kalan Homeros ile kastedilen, büyük olasılıkla Troia'ya ilişkin öyküler zinciriydi.[13] *İlyada* ve *Odysseıa'da* bulunan eşsiz özelliklerin daha başlangıçta farkına varılmıştı. Ne var ki zincirin son halkalarının Homeros'a ait olmadığı, İ.Ö. dördüncü ve üçüncü yüzyıla değin anlaşılamamıştı. Diğer şiirler beş ya da altı yüzyıl daha yaşadıktan sonra yitip gitmişlerdi. Onlardan arda kalan ise, antolojilere ya da alıntılara giren birkaç dize olmuştu sadece.

İlyada ve *Odysseia'ya* son şeklini kazandıran ozanlar, bunu yazı yoluyla gerçekleştirmişlerdi. Ancak her iki şiir de sözlü gelenekle yayılmıştı. İ.Ö. sekizinci ve yedinci yüzyıllardaki Yunan dünyası, alfabe ile tanışmış olmasına rağmen harflere büyük ölçüde uzak kalmış; hatta Yunan edebiyatı, sözlü geleneğini uzunca bir süre yaşatmaya devam etmişti. Örneğin trajediler yazılı edebî ürünlerdi ve muhtemelen yüzlerce kişi tarafından okunmuştu. Şu da bir gerçekti ki dinleyenler okurlara oranla çoğunluktaydı. Sayılan tüm Yunanistan'da onbinlerle ifade edilirdi. Türü her ne olursa olsun, ister epik ister lirik ya da dramatik, şiirin ezberden okunması dinsel içerikli birçok şenliğin ayrılmaz parçasıydı. Bu uygulamanın kökeni tarihöncesi devirlere kadar uzanır. Bu çağlar, mevsimlerden ya da diğer doğal olaylardan esinlenerek düzenlenen dinsel törenlerde söylencelerin bir seyirci kitlesinin önünde rollerle canlandınlarak dramatize edildiği çağlardı. Ritüel tarzdaki dramalar, tarihi dönemlerde de varlığını sürdürmüş; özellikle Demeter kültü ve genel olarak "gizemler" adı ile bilinen ayinlere renk katmıştı. Ne var ki dramatik gösterilerle ve şiirsel anlatımlarla renklenen büyük şenlik

havasından uzaklaşılmıştı artık. Olymposlu tanrıların onuruna düzenlenen törenlere Homeros eşlik etmeye başlamıştı. Bu törenlerden bazıları, Zeus'a ithafen dört yılda bir düzenlenen Olympos oyunları gibi pan-Helenik özellikteydi. Bazıları ise Deloslu Apollon festivalleri gibi, panlonik ya da Atina'daki *Panathenaia*[14] gibi bölgesel nitelikteydi. Ritüel özellikli drama geriye birkaç iz bırakarak kaybolmuş; yerini, tanrıların başka türlü yüceltildiği törenlere bırakmıştı: İnsanlar ve ölümsüzler arasında bundan böyle, önceki kadar doğrudan ve "ilkel" olmayan türde bir iletişim söz konusuydu.

Halk ozanları ve oyuncular çoğunlukla işinin erbabıydılar. Sosyal tarihin ilgi çekici yönlerinden biridir ki insanlığın geçmişinde çok eski devirlere uzanan "bir insan kendi kabilesinde yaşar, çalışır ve ölür" ilkesi, dünyanın birçok bölgesinde ilk kez bu kişilerce kırılmıştır. Bu gerçeği *Odysseia*'da rahatlıkla sezebiliyoruz. Domuz çobanı Eumaios, sarayda verilen ziyafete yanında yabancı bir dilenci getirdiği için hakarete uğramış ve kendisine yöneltilen suçlamaya bir soruyla karşılık vermişti: "Kim gider ustalardan (*demioergoi*) başkasını konuk çağırır buraya yaban ellerden; çağrılan bir kâhindir, bir hekim, bir ahşap ustası veya; ya da tannsal bir ozan ağırlanır ezgileriyle büyüleyen?"[15] Bu sözler dinsel içerikli bir şenlikte değil, tamamen özel bir ziyafette sarf edilmiştir. Bununla birlikte, oradan oraya dolaşan ritüel oyuncularına -hatta Havai'nin Hula'sı ile Adalar Toplumu'nun Arioi'si gibi düzenli topluluklara- çok daha ilkel dönemlerden âşinâyız. Gezgin sanatçılara Yunanistan'da tarih boyunca büyük bir önem verilmişti. Platon'un *İon'u,* adını Küçük Asya'da bir *rhapsodos* olan Ephesoslu İon'dan almıştı. Diyalog başladığında ton, Epıdauros'tan yeni geldiğini; orada Asklepius'un onuruna dört yılda bir düzenlenen oyunlara katıldığını; Homeros destanlarını ezberinden okuyanlara verilen ilk ödülü kendisinin kazandığını ve Atina'da düzenlenecek olan Panathenaea festivalinde de buna denk bir başarı hedeflediğini anlatmaktadır Sokrates'e.

Destanların sözlü gelenekle derlenip toplanması ve siyasi alanda merkeziyetçi bir sistemin olmaması, "aslı"ndan gittikçe daha fazla uzaklaşan birçok Ilyada'nın türemesine yol açmıştır. Metnin kasıtlı olarak değiştirilmesinde sadece siyasi etmenler rol oynamış olabilir,

örneğin Atinalılar, Yunan tarihinin ilk evrelerinde üstünlüğü tartışılmaz bir otorite olarak kabul edilen i lomeros'tan hayli rahatsızdılar. Çünkü Troia'ya karşı yapılan büyük "milli" savaşta oynadıkları rol, yararı dokunur türden değildi. Buna rağmen Yunanlıların siyasi meselelerinde gittikçe artan etkin bir güce kavuşmuşlardı. Altıncı yüzyılda kendi limanlarını gölgede bırakan Salamis Adası'nın kontrolünü ele geçirmek için Megara ile yaptıkları sert mücadelede, iddialarım tarihsel temellere dayandırmışlardı. Ilyada'da, "Salamis'ten Aias getirdi on iki tane gemi; ve getirdiği gemileri, Atmalıların sıra sıra dizildiği yere yerleştirdi" denmektedir.[14] Megara'nın elbette buna bir cevabı vardı. Fakat ne Homeros tarihinin doğruluğuna ne de toprak kavgasına ilişkindi Megara'nın tepkisi. Söz konusu olan, Atina'ya yöneltilen bir sahtekârlık suçlamasıydı. Megaralılar dizede geçen "getirdiği" vurgusunun asıl metinde hiç yer almadığım; bunun Atinalılar tarafından kasıtlı olarak eklendiğini ileri sürmüşlerdi.

Megarahlarm Salamis konusundaki iddiaları daha sonraki yüzyıllarda İskenderiyeli bilginler tarafından kabul görmüştü. Onlara göre eklemeyi yapan, İ.Ö. 545 ile 527 yılları arasında Atina'yı yöneten ve Solon ile birlikte Megara'nın kontrolündeki Salamis Adası'nı ele geçiren Tiran Peisistratos'tu. Daha da önemlisi, ■ Homeros destanlarını uzman kişilere düzenlettirerek ve deyim yerindeyse resmi bir "baskı" ile yazılı hâle getirterek, otantik Homeros metni sorununu ortadan kaldırdığı söylenen kişi de Peisistratos'tu. Geleneksel görüşe göre ise bunun sorumlusu, İ.Ö. 594 yılında Atina Anayasası'm hazırlayan Solon'du. İ.S. üçüncü yüzyılda *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Fikirleri** adlı eseri yazan Diogenes Laertius, bir dördüncü yüzyıl çalışması olan Megara Tarihi'nden yaptığı bir alıntıda, *"rhapsodoslann,* bundan böyle Homeros'un eserlerini belirli, ardışık bir düzende okumaları" gerektiğini buyuran kişinin, Solon olduğunu belirtmişti.[15]

İlyada ve *Odysseia* metinlerinin altıncı yüzyıl Atina'sında gözden geçirilerek düzenlenmiş olduğunu, şiirlerde kullanılan lehçeden de anlamak mümkündür. Üstelik söz konusu "baskı" nın hazırlanmasında Peisistartos'un rolü olduğunu kabul etmek için

geçerli nedenler de vardır. Solon'a pay çıkarılmasında ise, böyle bir rolle kazanılan itibarı, bir tirandan çok tirana karşıt bir figüre yakıştırma, bir başka ifade ile tiranlığın, despotluğun ve "zorbalığın" karşısında yer alan, yasalara bağlı ve ılımlı bir aristokrata mal etme çabası yatmış olmalıdır.

Peisistratos Homeros'una ilişkin iki problemle karşılaşıyoruz. Bunlardan ilki ve daha basit olanı şudur: Bugün elimizde olan şiirler Ortaçağ el yazmaları ile çok sayıda papirüs kalıntısından kopya edilmiştir. Bu kaynakların ait oldukları dönem dikkate alındığında, el yazmalarının onuncu yüzyıldan daha öncesine ait olmadığı, birkaç papirüs parçasının da İ.ö. üçüncü yüzyıla değin uzandığı görülüyor. Metin, Peisistratos döneminden bu yana hatalı yazılımlar, sansürler ve tüm antik metinlerin elle kopyalandıkları esnada uğradıkları çarpıtmalar nedeniyle, ne ölçüde değişikliğe uğramıştır? Platon, Aristoteles ve diğer Yunanlı yazarların Homeros'tan yaptıkları çok sayıda alıntıya dayanarak, metnin çok farklılaşmadığı söylenebilir. Hatta sözcüklerdeki değişiklikler göz önüne alınmazsa, sadece filoloji uzmanlarının dikkatini çekecek azlıkta bir değişim söz konusudur.

öyleyse altıncı yüzyıl Atina "baskısı" nda metnin aslına ne kadar sadık kalınmıştı? Bu durum tam anlamıyla açıklığa kavuşturulamasa da, kesin olan bir şey vardır ki o da içerikle çok fazla oynanmamış olduğudur. Söz konusu baskıyı hazırlayan Atinalı yazarlar kendilerine özgü dil karakteristiklerini esere dâhil etmiş olabilirler. Hatta on iki gemisini Atmalıların bulunduğu yere sıralayan Aias'la ilgili bölüme ekleme de yapmış olabilirler. Ancak şiirleri bilinçli olarak yenileştirdikleri söylenemez. Çünkü, altıncı yüzyılın dış meselelerini Atina'nın çıkarlarına yontacak türde köklü değişiklikler yapıldığı görülmemektedir. Şayet metni böylesi bir kaygıyla değiştirmiş olsalardı, başarılarından söz etmek mümkün olmazdı. Şiirler o dönemde oldukça yaygındı. Dahası, Yunanlıların zihninde sağlam yer etmişlerdi ve her biri dinsel inancın adeta birer aynasıydı. Ayrıca altıncı yüzyılın Atina sı, değiştirilmiş ve saptırılmış bir Homeros eserini diğer Helenlere zorla benimsetecek kültürel ya da siyasi bir erke sahip değildi. Bu konuda çok kesin fikirler ileri sürmek elbette doğru değildir. Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia'sı* üzerine çalışmak,

dikkat ve özenin yanı sıra her zaman kesinlikten kaçınmayı gerektirir. Belki daha da önemlisi, yaklaşık sekizinci ve yedinci yüzyıllara ait oldukça eski şiirler üzerinde çalışıldığının bilincinde olunması gerekir.

Şiirlerin kuşaktan kuşağa aktarıldığı, metin olarak korunduğu ve bununla ilgili kamusal faaliyetlerin yapıldığı bu karanlık dönemlerde, kendilerini Homeros'un torunları anlamına gelen Homeriler olarak adlandıran bir grup Khioslu'nun üstlendiği rolü de göz ardı etmemek gerekir. Bu kişiler, Homeros un soyundan geldiklerini iddia eden, kendi aralarında örgütlenmiş profesyonel *rhapsodoslardı.* Ortaya çıkışlarına dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Bununla birlikte, Platon'un *Phaedrus* adlı eserinde kullandığı, "fakat bazı Homerilerin yayınlanmamış şiirlerden Eros'la ilgili iki dize okuduklarını sanıyorum" ifadesi,[16] adı geçen rhapsodosların en azından İ.Ö. dördüncü yüzyıla kadar etkinliklerini sürdürmüş olduklarına işaret ediyor. Homenlerin Homeros'la olan ilişkileri akrabalık bağına dayanmış olabilir. Günümüzde, aileden gelme yeteneklerini nesiller boyu korumuş olan Slav halk ozanları bulunmaktadır. Ayrıca, çeşitli sanatsal becerilerin aileye özgü bir uzmanlığa dönüşmüş olduğunu, ilkel ve arkaik toplumlardan da biliyoruz. İster akrabalık bağına dayansın ister yakıştırma olsun, *Homeriler* iki ya da üç yüzyıl süren bir dönem boyunca Homeros şiirleri konusunda uzman kişiler olarak benimsenmişlerdi. Peisistartus'un ya da bir başkasının yeni metinler yazdırmak gibi her türlü teşebbüssüne şiddetle karşı koyduklarından, sahip oldukları üstün bilgilerin çürütülmesine ya da içinde bulundukları özel konumun zedelenmesine izin vermediklerinden emin olabiliriz.

Şiirlerin *Homeriler* tarafından da bir bakıma saptırılmış olduğu söylenebilir. *Rhapsodos\ar* kimi zaman, ezberden okudukları parçalara kendi ürünleri olan giriş niteliğindeki kısa öndeyişlerle başlarlardı ve bu bağlamda, halk ozanından oyuncuya geçiş sürecinin temsilcileriydiler. Homeros'un "basılmamış metinlerinin" sahipleri olarak benimsenen *Homeriler,* yazdıkları öndeyişlere dayanarak Homeros yazarları olduklarını dahi ileri sürmüşlerdi. Bu giriş metinlerinden bazılan, geç antik çağda derlenmiş olan beş adet uzun mitolojik şiirle beraber *Homeros İlahileri* adıyla bir eser

dönüştürülmüştür. Eserde bulunan toplam otuz üç şiirden bir kısmı, büyük olasılıkla İ.ö. yedinci ve altına yüzyıldaki *Homerilere* aittir. Büyük bir bölümünde Apollon'a seslenilmektedir. İlk bölümün bitiş dizelerinde yer alan kişisel imalar dikkat çekicidir.

"Şu yer yüzünde görmüş geçirmiş, büyük acılar çekmiş bir yabancı, bir kul gelir de sorarsa size: 'Siz kızlar! Kimi bilirsiniz buralara gelen en büyüleyici şarkıa, kimden alırsınız en büyük hazzı?' diye; her biriniz bir ağızdan deyin ki: 'Kör bir adamdır o; yaşar kayalık Khios'ta ve ebediyen yücedir ezgileri.' Bana gelince, bu yer yüzünde oradan oraya dolaştığım sürece, taşıyacağım ününüzü insanoğlunun kurduğu sağlam kapılı kentlere ve onlar da inanacaklar buna; doğru olan da budur elbette."[17]

Antik dünyanın yetiştirdiği en titiz ve en şüpheci tarihçi Thukydides dahi, bu ilahinin ve son dizelerdeki kişisel imaların Homeros a ait olduğunu kabul etmişti.[18] Tarihçinin vardığı yargı, kendisinden umulmadık bir yanlıştır. "İlâhîler" de kullanılan dilin Homeros'a özgü olduğu doğrudur. Fakat söz konusu olan sadece bir dil benzerliğidir. İlâhilerin edebî bakımdan olduğu kadar, gerek tanrıları gerekse dünyayı kavrayış biçimi bakımından da çok daha basit düzeyde olduğu aşikârdır.

"Doğru olan da budur elbette." Yunanlılar kör ozanları Homeros'un kendisinden dört yüzyıl evvelki olayları nasıl ezgiye döktüğünü açıklamak durumunda kalsalardı şayet, bunu kuşaktan kuşağa aktarılan bir geleneğe -böyle bir geleneğin büyük ölçüde bilincindeydiler- ve tanrısal esine dayandırırlardı muhtemelen. "Esinli bir halk ozanı" diyor domuz çobanı Eumaios. Yunanca thespis sözcüğü "tanrının öğrettiği ya da verdiği" anlamına geliyor ve bu terim, *İlyada*'ya açılan ilk dizede anlamını açıkça ortaya seriyor: "Söyle tanrıça, Peleusoğlu Akhilleus'un öfkesini söyle."

Hesiodos'un *Theogonia* adlı eserinde daha uzun bir giriş bölümüyle karşılaşmaktayız. Bu bölümde yer alan yakarışta kişisel bir anlatım, içine sürüklenilmiş bir düş dünyası göze çarpmaktadır:

"Ve onlar (*Mousalar*) güzel bir ezgi öğrettiler Hesiodos'a bir gün, kutsal Helikon'un yamaçlarında koyunlarını güderken; ve tanrıçaların ilk söylediği sözler şunlardı bana

"'Siz kırların çobanları, yüz karası zavallılar; sizler ki hep birer karınsınız yalnızca; bizler ki yalan söylemesini biliriz gerçeğe benzer; lâkin istediğimizde gerçekleri de söyleriz birer birer.'

"Böyle söyledi büyük Zeus'un kızları ve koparıp görkemli bir zeytin ağacından, asa diye verdiler elime harika bir defne dalını; ardından tanrısal bir ses üflediler içime, olmuşları ve olacakları kutlamam için; ölümsüz tanrılar soyunu yüceltmem için; ama asıl kendilerini her zaman övmem için."

Hesiodos'ta dile gelen tanrısal sözler, "dünü, bugünü, yarınıyla her şeyi bilen" kâhin Kalkhas betimlemesinden bir alıntı gibi durmaktadır.[19] Geçmişi ve geleceği anlatan tanrısal sözlerin şiir sanatındaki örneklerine Orpheus'ta rastlamaktayız; söylenceleri büyülü bir dille ezgilere döken, yüzyıllar boyu adına çok sayıda mistik yazılar derlenen halk ozanı Orpheus'ta. Yunanlıların, Homeros'un soyunu on nesil geriye çekerek Orpheus'a dayandırmaları, adeta bu ozanın önemine dikkat çekmek istemelerindendir.

Bunları sadece şiirsel kurgu olarak değerlendirip bir kenara itmemek gerekir. Halk ozanı Phemios Odysseia'da, "kendi kendime öğrendim ozanlığı; tanrı esinledi yüreğime ezgilerin her türlüsünü"[17] demektedir. Bu dizeler ile Odysseus ve Kyklopsların öyküsünü anlatan ya da kahramanı yay kullanmadaki üstün yeteneğiyle tanımlayan diğer dizeler arasında, ozan ve dinleyenleri açısından pek bir fark yoktu. Bunun en çok farkına varan kişi Osysseus'un kendisiydi. Kahraman, takma bir adla Kral Alkinous'un sarayında bulunurken Demodokos adında bir halk ozanı ile karşılaşmıştı. "Bir tanrı vergisidir Demodokos'un ezgi söylemesi."[18] Odysseus, Troia Savaşı hakkında çeşitli öyküler anlattıktan sonra ozana dönerek şöyle demişti: "Demodokos, seni sayarım en çok ölümlüler arasında; bilirim ki, ya Zeus'un kızı Mousa ya da Apollon öğretti sanatını sana. Ne kadar içten söyledin Akhaların yazgısını, hem de olduğu gibi ...

sanki oradaymışçasına; başka birinden mi duydun yoksa."[22] Bilginin tanrı tarafından bağışlandığı daha önceki dizelerde açıklanmaktadır: *"Phoebus* Apollon böyle söylemişti ona kâhini aracılığıyla."[23]

Ondokuzuncu yüzyılda Hindu Kuş'un kuzeyinde yaşayan Kara Kırgız bir halk ozanında da benzer bir durum göze çarpmaktadır. Homeros'un kendisinden de, üslubundan da bihaber olan bu ozan, "söyleyebilirim her türlü ezgiyi; tanrının yüreğime bir armağanıdır bu; aranmam hiç, bakınmam söz diye; onu, tanrı düşürür dilime; öğrenmedim ezgilerin hiçbirini, çünkü doğar herbiri içimden, taşar kendimden."[24]

Şiirlerin birer tanrı sözü olduğuna yönelik böylesi bir inanç, tarihçinin varacağı sonuçta etken olmamalıdır. Norveç Krallarının destanı *Heimskringla'mn* ön deyişinde, "yaşlı bilge insanların onları gerçek olarak kabul etmesi, bizde de kuşkuya yer bırakmıyor" görüşüne rastlamaktayız.[19] Bir zamanlar yaygın olan bu anlayış da tarihçinin dayanak noktası olmamalıdır. Zira yaşlı lık ve dolayısıyla deneyim, geçmişte yaşananların doğruluğunu kabul etmede bir güvence sağlamaz. Tarihçi, öncelikle tlyada ve Odysseia'nın çağdaş eserler olmadığının farkına varmalıdır. Ardından da eserlerin geçmişten ne kadar gerçekçi resimler yansıttığını araştırmalıdır. Yunanistan, insanların şiirlerde anlatılan hayat tarzda sürdüğü bir çağ yaşamış mıdır gerçekten? Dahası, bir Troia Savaşı yaşanmış mıdır?

Küçük Asya'ya gelip kazı yapan ve Troia kentini gün ışığına çıkaran Homeros aşığı Alman tüccar Heinrich Schliemann'ın hikâyesini herkes bilir. Dardanelles'in [Çanakkale] üç mil ötesinde, bugün Hisarlık olarak adlandırılan yörede antik yerleşimin izlerini taşıyan bir tepe vardı. Antik kaynaklardaki topografik ayrıntı üzerine dikkatli analizler yapan Schliemann, bu tepenin İlion'un kentine ait kalıntılar içerdiği kanısındaydı. Sonraki dönemlerde Yunanlıların, Troia olduğunu düşündükleri bu alana yerleştikleri ve aynı bölgenin, Roma İmparatorluk Çağı'nda ve sonraki yüzyıllarda da yerleşime açık bir alan özelliğini koruduğu biliniyordu. Tepeyi bir tünel açarak kazan Schliemann, en eskisini bugün I.Ö. 3000 yılına tarihlendirdiğimiz bir dizi yerleşim katmanı saptamıştı. Bunlardan iki katmanda şiddetli

yıkım izleri görülüyordu. Yapılan çalışmalar sonunda arkeologların daha sonra yedinci tabaka olarak adlandırdığı yerleşim kesitinin, Priamos ve Hektor'un kentine ait olduğu kesinlik kazanmış; böylece Homeros öyküsünün tarihsel boyutu da arkeolojik kanıtlarını bulmuştu.

Yeni bir çığır açmıştır Schliemann. Ne var ki, "kendisinin gün ışığına çıkardığı Troia ile Homeros'un anlattığı Troia arasında tutarsızlıklar olduğu"[20] sonucunu doğuran bazı noktalar bulunmaktadır. Arkeolojik açıdan teknik ayrıntıya girmeksizin dikkatimizi savaş alanına yöneltelim: *İlyada* kahramanlık öyküsü olması nedeniyle baştan sona savaşa ilişkin ayrıntılar içermektedir. Bunlar kendi içinde öylesine tutarlıdır ki, ozanın tariflerine dayanarak bölgenin işe yarar bir haritasını çıkarmak dahi mümkündür. Ancak ortaya çıkan harita ile Hisarlık bölgesi örtüşmemektedir. Dahası, aralarındaki ayrılıklar öylesine keskindir ki, *İlyada'* daki sahneleri bu bölgede yeniden canlandırmak neredeyse imkânsızdır.

Kent tümüyle yok olmuştur. Bundan daha da ilginç olan bir şey vardır ki o da Troialıların tamamen ortadan kayboluşudur. Her şeyden önce ayrı bir ulus özelliği sergilemez Troialılar *İlyada'*da: Muhalifleri kadar Yunanlı ve bir o kadar kahramandırlar. Akhileus'un tanıtımıyla başlayan *İlyada,* Troialıların baş kahramanı Hektor'a veda ile son bulmaktadır: "İşte böyleydi atları iyi süren Hektor'un cenaze töreni." Hektor bir Yunan ismidir (babasının adı olan Priamos'un aksine). İ.S. ikinci yüzyılın ortaları kadar geç bir dönemde, Yunanistan'ın Boeotia bölgesinde yer alan Thebai'ye gelen gezginlere Hektor'un Oedipus Çeşmesi'nin yanında bulunan mezarı gösterilir; Delphoi kâhininin buyruğu üzerine kemiklerinin Troia'dan nasıl getirildiği anlatılırdı. Bu öykü, Hektor adında Thebaili bir Yunanlıya, serüvenleri vaktiyle Homeros'un şiirlerine konu olmuş bir kahramana işaret etmektedir. Homeros'ta geçen Hektor, her zaman Troia'ya yakıştırılmıştı. Ancak Thebaililer daha sonraları kendi kahramanlarına sahip çıkmışlardı ve bu aidiyet Delphoi kâhini tarafından da onaylanmıştı.

Troialıların müttefikleri arasında Yunanlı olmayan halklara rastlamaktayız. Bu halklardan biri de Kanalılardır. Ozan

anlaşılamayan bir dilde, "barbarca" konuşan anlamına gelen *barbarophonoi* sıfatı ile tanımlamaktadır bu halkı. Kanalıların tarih sahnesindeki varlığı iyi bilinmektedir. Hatta mausoleum terimi, dördüncü yüzyılda yaşadığı bilinen Karia kralı Mausolus'un anıtsal mezarından günümüze kalan bir terimdir. Troialılann diğer mütteffiklerinin tarihsel kimlikleri de saptanabilmektedir. Bu durumda, Akhilleus'un Myrmidonları gibi, Troialılann da topluca kayıplara karışmış olduğu gerçeği ile bir kez daha karşılaşmaktayız. Kentin yerle bir olduğunu, savaştan galip çıkanların kenti baştan sona, "duvarlarından hiçbir eser bırakmamacasına"[21] tahrip ettiklerini kabul etsek dahi ki bu bizi kent duvarlarına ait kalıntılar bulan Schliemann ve onu izleyen arkeologlarla yeni fikir çatışmalanna sürükler, geriye hiçbir iz bırakmadan yitip giden insanların uğradıkları başarısızlığı anlamak ve bu sır perdesini aralamak oldukça güçtür.

Yunan dünyasına döndüğümüzde, tlyada'da geçen önemli yer adlarını günümüz arkeologlarınca ortaya çıkarılan Myken merkezleriyle ilişkilendirebilmekteyiz. Ancak bulgu yokluğundan dolayı, Odysseus'un yurdu İthake'yi bu bağlamda ele alamıyoruz. Myken Uygarlığı I.Ö 1400 ile 1200 yılları arasında Yunanistan'da doğmuş ve gelişmiştir. Uygarlığın gün ışığına kavuşmasında Schliemann'ın oynadığı büyük rol inkâr edilemez. Ne var ki bu noktada arkeoloji ile Homeros'un eseri arasında yeniden tutarsızlıklarla karşılaşıyoruz. Homeros, Myken Uygarlığının genel olarak nerede filizlendiğini biliyordu ve işlediği karakterler Tunç Çağı saraylarında yaşayan kahramanlardı. Bu saraylar, ozanın çağmdakilerden büyük ölçüde farklıydı. Homeros'un Myken Dönemi'ne ilişkin tüm bildiği bundan ibaretti. Sahip olduğu bilginin kıtlığı, yanlışlarının çokluğundan anlaşılmaktadır. Örneğin ozan, silahların demirden değil, tunçtan olduğunu söyler. Böylelikle içinde yaşadığı çağa modası geçmiş özellikler katar. Yine de yaptığı tanımlamaların Myken Dönemi'nden çok kendi dönemine özgü özellikler taşıdığı ortadadır. Tapınaklardan bahsetmesi de bu konuda dikkatten kaçmayan bir başka noktadır. Oysa Myken kültüründe tapınak inşası söz konusu değildir. Ozanın bir başka yanılgısı Myken gömü geleneğine ilişkindir. Şiirde ölülerin yakıldığından söz edilmesi, Myken liderlerinin kubbe biçiminde inşa edilen mezarlara gömüldüğü

gerçeği ile örtüşmez. Savaş arabalarına ilişkin verdiği bilgiyle az da olsa gerçeğe yaklaştığını görüyoruz Homeros'un. Kendisinin savaş arabaları hakkında bir fikre sahip olduğuna kuşku yoktur. Fakat bu araçların savaş sırasında nasıl kullanılmış olduğunu gözünde canlandırmadığından olsa gerek, kahramanların, çadırların sadece bir mil ötesine kadar arabalarıyla gittiklerini; sonra arabalarından inip, savaş meydanına yaya olarak devam etiklerini söyler.

Homeros'ta görülen bu uyuşmazlığın ya da tutarsızlığın temelinde, şiir sanatının gerekleri yatıyor. Ozanın kullandığı malzeme geçmişten devrolan öğeler ve yöntemler birikimiydi. Bu birikim, kuşaklar boyu ozandan ozana aktarılırken kısmen tarihin akışı içerisindeki gerçekliklere uzak ya da kayıtsız kalınmasından, kısmen de ozanların, ister sanatsal kaygılardan ister siyasi etmenlerden kaynaklansın, değişikliklere yönelmesinden dolayı sürekli farklılaşmış; sözlü gelenek içerisinde sürekli yanlışlarla yüklenerek biçim değiştirmişti. Hiç şüphe yok ki *İlyada* ve *Odysseia'da* ele alınan Myken kültürüydü. Ancak, bu kültür siliktir. Zira, Myken unsurları genel görüş ve kabulün ötesinde çarpıtılarak işlenmiştir. Malzeme kendi içinde tutarsız olsa da, hiçbir sakınca görülmeden kullanılmıştır. Şiir geleneği alışılagelmiş yöntemlerin korunmasını gerektirmiştir. Kanıksanan öğeler ve ayrıntılar, ne ozan ne de dinleyenleri tarafından incelenmiş ya da sorgulanmıştır. Helene'yi zorla kaçıran karakter kimi yerde bir Yunan adıyla Aleksandros olarak, kimi yerde de Yunanca olmayan bir adla Paris olarak karşımıza çıkmaktadır; bu karakterin yurdu olan Troia'dan kimi zaman Ilion olarak bahsedilmesi gibi. Söz konusu kişinin hem bayağı ve korkak, hem de gerçek bir kahraman kimliğine büründürülmüş olduğunu görmekteyiz. Bu tür tutarsızlıklara elbette bazı açıklamalar getirilmiştir, ama *İlyada'*nın ozanından ziyade, daha sonraki nesiller tarafından.

Myken Dönemi için bir Troia Savaşı gerçeği kabul edebiliriz. Hatta bu dönemin birçok Troia Savaşı'na tanıklık ettiğini dahi düşünebiliriz. Savaş o dünyanın doğal bir olgusuydu. Hitit kayıtlarında Helenlerin atalarının Küçük Asya'da savaştıklarından bahsedilir. Savaş'ın bir kadın uğruna yapılmış olması ihtimal dâhilindedir. Herodotos'a göre,

"Asyalılar kendilerinden kadın kaçırılmasını pek umursamazlardı. Oysa Yunanlılar, Spartalı bir kadın uğruna koskoca bir donanma kurmuşlar, Asya'ya gelerek Priamos'un ülkesini yerle bir etmişlerdi."

Ne var ki on yıl ya da daha az süren bir savaş değildi söz konusu olan. "Genç olaydım keşke, keşke gücüm tam olaydı; bendeki güç artık eski güç değil; hani sığırlar yüzünden Elislilerle aramızda kopan kavgadaki gücüm nerede. ...Bir hayli ganimet toplamıştık ovadan, sığır almıştık tam elli sürü; bir o kadar koyun ve domuz sürüsü; keçi almıştık bir de ve tam yüz elli at, hepsi kısrak. ... Ve Neleus sevinmişti yürekten, daha ilk savaşında bu kadar ganimet düştü diye payına"[22]

Nestor'un ağzından aktarılan bu sözler tipik bir savaşa ilişkindir: Ganimet için düzenlenen bir baskından bahsedilmektedir. Savaşlar her yıl tekrarlanan akınlar hâlini almıştır. Helene *İlyada*'nın üçüncü bölümünde Troia'nın mazgallı siperlerinde duran Priamos'un yanı başına oturmuş; yaşlı krala Agamemnon'u, Odysseus'u ve diğer birkaç Akhalı kahramanı tanıtmaktadır. Bu sahne, daha savaşın başında oldukları hissini uyandırmaktadır. On yıl süren bir savaşın sonuna ait bir sahne olduğu düşünülemez (ozanın çok önemi olmayan bazı ayrıntıları yansıtabileceği daha iyi bir tablo çizemediğine ilişkin bir ön yargıya kapılmazsak şayet). İlave olarak, aynı sahne savaşın kısa sürdüğü düşüncesini de uyandırmaktadır. Bu, öykünün geleneksel bir parçasının, savaşın süresi on yıla çıkarıldıktan sonra da aynen korunmuş olduğunu ve öykünün bütünü ile çeliştiğini gösteren iyi bir örnek olabilir, öyküsel anlatımda savaş yıllan uzatılmıştır. Ne var ki ölen askerlerin yerini alması için yeni figürler yaratmak, kuşatanların ya da kuşatılanların gereksinimlerini tedarik etmek ya da savaş alanında çarpışanların yurtları ile arasında belli bir iletişim ağı kurmak gibi öyküsel düzenlemeler ozanlar tarafından ihmal edilmiştir.

Önemsiz olayların abartılarak yüceltilmesi kahramanlık şiirlerinin yaygın bir yönüdür. Bir Fransız destanı olan Chanson de Roland, t.S. 778 yılında Roncevalles'te Charlemagne'm ordusuyla Sarazenler[23] arasında geçen bir savaşı anlatır. Homeros gibi, bu Fransız

kahramanlık şiirinin ozanı da bilinmiyor. Bununla birlikte, kendisinin onikinci yüzyılda Haçlı Seferleri sırasında yaşadığından eminiz. Homeros'un tersine, bu ozan okuyabiliyor ve dolayısıyla kroniklere ulaşabiliyordu. Nitekim, söz konusu belgeleri kullandığını kendisi de açıkça belirtmiştir. Ancak ele aldığı olayın aslı başkadır: Gerçek Roncevalles Savaşı, Charlemagne ordusunun küçük bir bölüğü ile bazı Bask akıncılar arasında cereyan etmiştir. Haçlı savaşı türünde bir savaş değildir verilen mücadele. Şiirde anılan on iki Sarazen lideri ile onların emrindeki dört yüz bin askerden oluşan ordu, tamamen bir hayal ürünüdür. Üstelik bu karakterlerden bazılarına Alman ya da Bizans adlan verilmiştir. Baş rolleri paylaşan tüm figürler gibi arka plandaki ayrıntılar da asılsızdır.

Roland Destanı yazılı belgelerle karşılaştırılabilir. Ne var ki böylesi bir karşılaştırma *İlyada* ve *Odysseia* için geçerli değildir. Tarihsel ayrıntının çokluğu, metnin çarpıtmalardan arındırılmasını ve esasın açığa çıkarılmasını güçleştirmektedir. Benzer türde olan başka örneklerle yaptığımız karşılaştırmalar, Rhys Carpenter'ın teoremini hatırlatmaktadır: "Sözlü geleneği benimsemiş bir ozan, geçmişteki bir olay hakkında ne kadar çok bilgili görünüyorsa, o olay hakkında esasen o kadar az şey biliyor ve kesinlikle bir o kadar da uyduruyor demektir."[24]

Roland Destanı'nın *İlyada* ve *Odysseia* ile paylaştığı bir diğer olumsuz yön de sosyal koşullara, siyasete, savaş ve savaşçılara yönelik ayrıntılara ilişkin çağdaş bilgiler içermemesidir. Gerçekçi olmadığını düşünmüyoruz elbette. Tam tersine, kahramanlık şiirinin gereklerine uzak değildir: "Kahramanlar, gerçek olduğu var sayılan bir dünyanın içinde oldukları için, geçmişleri ve koşulları" her zaman "gerçekçilik ve nesnellikle dile getirilmelidir."[25] Roland'ın geçmişi, ozanın çağından bir yüzyıl öncesinin Fransa'sına uzanır. Charlemagne'ın zamanından kalma usul ve gelenekler, aşağı yukarı 1000 yılında adeta donmuş ve sonrasında da çok küçük değişimlere uğrayarak süregitmiş gibidir. Bu durum, Yunan edebiyatında ve karşılaştırmalı çalışmalarda ortaya çıkan tabloyu doğrulamaktadır. Homeros için de benzer bir durum söz konusudur. *Odysseus'un* dünyası İ.Ö. yedinci yüzyılın dünyası değildir. Beş veya altı ya da

yedi yüzyıl öncesinin Myken Çağı hiç değildir. Kurulmuş olan, sosyal ve siyasal koşullar açısından "daha basit" bir düzendir. Bilgiden yoksun bir dünyadır. Görkemli bir yapılanmaya rastlanmamaktadır. Kâh diridir, kâh ölüdür. Anlatılan düzen ne Tunç Çağı'na, ne de bir süre sonra doğacak olan kent-devleti dünyasına uymaktadır. Bir zaman aralığına yerleştirilecek olsa, kahramanlık şiiri hakkında bildiklerimizin tümü, en olası zaman diliminin onuncu ve dokuzuncu yüzyıllar olduğu sonucunu doğurmaktadır. Çok uzun seneler süren nüfus hareketleri ve yurt edinme telaşları bu yüzyıllara kadar çoktan dinmiş, ırk ve kültür kaynaşması tamamlanmıştır. Myken Uygarlığı'nın üzerine çöken ve kendisini Doğu Akdeniz'in her bir köşesinde hissettiren felaket de hafızalardan silinmiştir. Böylece, Yunanlıların tarihi başlamıştır.

Şiirlerin temel çerçevesinde yer alan sahne esasen kendi içinde bir bütünlük arz etmektedir. Görünen, kimileri ozanın kendi döneminden yansıyan, kimileri de uzak geçmişe ışık tutan yeni ve eski kareler bütünüdür. Farklı çağlardan koparak bir araya gelen parçaların, temel çerçeveye sıkı sıkıya kenetlenişidir. Tarihsel olarak incelendiğinde, çerçevedeki tamlığın ve doğruluğun, serüvenlerdeki ve öyküsel detaydaki ya da olaylar dizisindeki bariz olan yanlışlardan daha belirgin olduğu görülmektedir. "Pek çok bakımdan övgüye değer" demiştir Aristoteles Homeros için: "özellikle de kendisine düşen payı ve kendi sınırını iyi biliyor; ve bu yönüyle tektir ozanlar arasında. Ozan dediğin kendi düşüncelerini olabildiğince az yansıtmalıdır..."[26] Yöntem bakımından bir üstünlük olarak değerlendirilen bu özellik, başka dünyaların ozanlarına zayıflık ya da yetersizlik olarak görünmüştür. Ne var ki biz, Coleridge kadar usta olmayan eleştirmenlerin içine düştüğü bu yanılgıya düşmemeliyiz. "Homeros'un şiirlerinde hiç öznellik yoktur" hükmünü vermiştir romantik Coleridge: "Ne yazdığı her şeyde kendisini önde tutan Milton'un öznelliği vardır, ne de Shakespeare'in büyük eserlerinde olduğu gibi dramatik karakterlerin ardına gizlenmiş bir öznelliğe rastlanır."[27] Karakterlere ve onların rollerine belirli mesafeden bakmak, ki bu Homeros'ta bir tarz olarak beliriyor, olayların akışına umarsız ve ilgisiz kalmak ya da kendini bir biçimde olaylara dâhil etmek için gönülsüz olmak anlamı taşımamaktadır. Ozanın yaptığı,

sadece geçmişten devraldığı materyali serinkanlı bir hâl takınarak olduğu gibi aktarmaktır. Ozan bu tutumuyla, hayali olmayan bir dünyayı, bir zamanlar gerçekten yaşamış olan insanlann gerçek dünyasını, daha doğrusu tarihin bir kesitini incelemek için bize işlenmemiş malzeme sunmaktadır. Ancak, yaptığımız çözümlemelerde bizi yanılgıya düşüren de bu tutumdur. Zira, her zaman için öyle bir inandırıcılık vardır ki ozanın seçiciliğinin ardında yatan anlamı görmezlikten gelebiliyor ve salt dikkatsizliğinden kaynaklanan sosyal ve siyasal olaylardaki (öyküsel olayların dışında kalan) karmaşıklık ve tutarsızlıkları göz ardı edebiliyoruz.

Odysseus'un dünyasını İ.Ö. onuncu ve dokuzuncu yüzyıllara tarihlendirebilmek tarih uzmanlığından bir şeyler gerektirir. Hatta ileri düzeyde bir uzmanlık ister. Ares ile Aphrodite arasındaki yasak aşkın öyküsü ya da Odyssefa'nın son bölümündeki Hades sahnesi gibi bazı kısımlar şiirlere sonradan eklenmiştir. Fakat bu bölümleri, uzmanlığımıza dayanarak ayrı parçalar olarak ele almıyoruz. Aksine, eserin bütünü üçünde değerlendiriyoruz; tıpkı, *İlyada* ve *Odysseia'yı* çağdaş eserler olarak ele aldığımızda, her iki şiirin de bir tek kişiye, Homeros'a ait eserler olduğunu kabul etmemiz gibi. Şiirlerden ortaya çıkardığımız tablo, sadece bir dizeye, bir bölüme ya da yalnız bir öyküsel olaya değil, bütünün analizine dayandığından; eski ya da yeni tüm parçalar, geçmişten gelen belirli bir yöntemle biçimlendirilmiş olduğundan; ayrıca, Yunan tarihinin daha sonraki evrelerini inceleyerek ve bu evreleri diğer toplumlarla karşılaştırmalı bir yöntemle değerlendirerek kontrol etme imkânımız bulunduğundan, varacağımız sonuçlardaki yanılgı payını kabul edilebilir ölçüde aza indirgemiş oluyoruz. On yıllık bir savaş süresi ile Akhilleus, Hektor, Odysseus ve diğer tüm önemli adları, bilinmeyen bir kral ve kumandan yerine sembolik olarak korumak ise uzmanlıktan çok kolaylıktan olsa gerek.

BÖLÜM III

Servet ve Emek

Ozan *İlyada*'run ikinci bölümünde savaş ordularının listesini veriyor. Yunan orduları, emrinde oldukları komutanların adları ve her bir komutanın idaresinde olan gemi sayısıyla birlikte sıralanıyor. "On ağzı, on dili olsa insanın, yine de adıyla sanıyla sayamaz bunca kişiyi."Listede toplam bin yüz seksen altı gemi yer alıyor ki bu da en az aitmiş binin üzerinde insan demektir. Bu sayı, ancak *Roland Destanı'nda* dört yüz bin olarak geçen Sarazen sayısı kadar güvenilirdir. Odysseus'un dünyasının insan niceliği bakımından küçük bir dünya olduğunu biliyoruz. Bu konuda istatistikler olmadığı gibi, iyi tahminde bulunmanın herhangi bir yolu da yoktur. Fakat arkeologların üzerinde çalıştığı beş dönümlük alanlar, her toplum nüfusunun en fazla dört, hatta çoğunlukla üç rakamlı sayılarla ifade edilebileceğini göstermiştir. Nitekim bu tespiti, daha sonraki yüzyıllara ilişkin bilgimizle de doğrulayabilmekteyiz. ister gemi ya da sürü miktarı olsun, ister köle ya da soylu adedi, şiirlerde verilen sayıların abartılmış, dolayısıyla gerçeğe aykırı veriler olduğu anlaşılmaktadır.

Listeye göre en küçük birlikler on iki gemiden oluşturulmuştu ve bunlardan biri de Odysseus'un emrindeydi (Buna karşılık Agamemnon yüz gemiye önderlik ediyordu; üstelik altmış tane de Arkadialılara tahsis etmişti). Odysseus, İonia Denizi'nde birbirine yakın mesafelerde yer alan Kephallenia, İthake ve Zakinthos Adaları ile bu adaların karşısına düşen anakarada iki ayrı alana yerleşmiş olan Kephalenialıların kralı ilan edilmişti. Ancak hep İthakeli olarak anılırdı. Bu nedenle Odysseus'un dünyasını, kahramanın bir yerden diğerine sürüklendiği Hayal Diyarı'ndan çok, İthake merkezli incelemek daha doğru olacaktır.

Ada nüfusu üzerinde bir grup soylu aile söz sahibiydi. Bunlardan bir kısmı Troia'ya karşı düzenlenen sefere katılmış, bir kısmı da yurtlarında kalmıştı. Kalanlardandı Mentor. Odysseus savaşa

giderken, yaban elden gelin aldığı genç karısı Penelope ile biricik oğlu Telemakhos'u, koruması için Mentor'a emanet etmişti. İthake tam yirmi yıl boyunca siyasi bir liderden yoksun kalmış, Odysseus'un babası Laertes, hayatta olmasına rağmen tahta geçmemişti. Penelope ise kadın olduğu için yönetemezdi. Geriye bir Mentor kalıyordu ki onun da vekilliği hukuki bakımdan geçerli değildi. O, iyi niyetli bir dosttu sadece. Yönetici olarak kendisinden bekleneni yapabilecek nitelikler taşımıyordu. Bu nedenle adanın idaresinde kral naibi olarak rol almadı.

Kralların savaşta oldukları bu on yıllık zaman zarfında benzeri durumlar, birkaç istisna dışında tüm Yunan dünyası için geçerliydi. Yaşam ancak Troia'nın yıkımı ve kahramanların yurtlarına dönüşüyle birlikte normale kavuşmuştu. Kimi yerlerde, savaşta ölen kralların yerine yenileri geçmişti. Agamemnon gibi sağ kurtulanlardan bazıları, yurtlarına döndüklerinde gaspçılarla ve suikastçılarla karşı karşıya gelmiş; bazıları ise otoritelerini kaldıkları yerden sürdürme imkânı bulabilmişti. Ne var ki Odysseus'un yazgısı farklıydı. Tanrı Poseidon'u gücendiren Odysseus'un payına, güçlüklerle dolu bir on yıl daha düşmüştü. Büyük ölçüde tanrıça Athena'nm müdahaleleriyle kurtulan kahraman, ancak kadere olan borcunu ödedikten sonra yurdu İthake'ye dönebilmişti. Onu bekleyen halkı için beklenmedik bir süreçti bu fazladan geçen on yıl. Odysseus Troia'dan dönerken ölmüş müydü, yoksa bilinmez diyarlarda hâlâ yaşıyor muydu? Koskoca Hellas'ta bunu bilen bir tek kişi dahi yoktu. Şiirin ikinci teması olan talipler öyküsünün temelini oluşturan da bu muammaydı.

Sayılarla ilgili bir ikinci güçlükle karşılaşıyoruz. Ozan, Odysseus'un idaresinde olan İthake'den ve diğer adalardan elli altı, komşu adadaki bir krallıktan da elli iki olmak üzere, Penelope'nin gözüne girmeye çalışan toplam yüz sekiz soylu olduğunu belirtiyor. Genç kadın bu talipler arasından kocası Odysseus'un yerini alabilecek birini seçmek durumunda kalmıştı. Taliplerin yaklaşımı eski ya da modern çağlarda alışılagelmiş kur yapma yöntemlerine hiç benzemiyordu: Sadece uyumak için kendi evlerine gidiyorlar; kalan zamanlarını Odysseus'un evinde geçiriyorlardı. Üstelik her biri, adeta evin efendisi gibi ev halkı üzerinde ahkâm kesiyor; dilediği gibi yiyip

içerek evin ambarlarındaki zenginliği sanki kendi mallarıymışçasına tüketiyordu. "Yirmi yiğidin zenginliği gelse bir araya, ulaşamaz Odysseus'unkine"[1] diyordu domuz çobanı Eumaios. Penelope bazı taktiklerle kendisini ancak üç yıl savunabilmişti. Ne yazık ki direnci kalmamıştı artık. Odysseus'un bir gün çıkıp geleceği yolunda beslenen umut tükenmişti. Bu umutsuzluk, evin içinde dur durak bilmeden dönen dolaplar ve talipler tarafından Telemakhos'a "yiyip tüketeceğiz varını yoğunu"[2] türünde alenen savrulan tehditler, dayanma gücünü iyiden iyiye kırmıştı. Tam zamanında dönmüştü Odysseus. Bir dilenci kılığında çıkıp gelivermişti bir gün. Athena'nın yaptığı büyü ile karışık bütün kurnazlığını ve yeteneğini kullanarak taliplerin kanını yere sermişti. Yeniden evinin reisi, yeniden yurdu Ithake'nin kralı olmuştu.

Odysseus'un yurdundan uzakta geçen yılları büyücülere, devlere, perilere karşı verdiği zorlu ve uzun mücadelelerle doluydu. Ancak, Ithake öyküsünde bu varlıklardan hiçbirine rastlanmamaktadır. Adada karşılaştığımız sadece insan topluluğudur (bir de Athena'dır elbette. Zira Yunan tanrıları rüya, fal, kehanet ve birtakım işaretler yoluyla daima toplumun bir parçası olmuşlardır). Benzer bir durum *İlyada* için de geçerlidir. Agamemnon'un saldırısından Hektor'un Akhilleus'un ellerinde can verdiği ana kadar geçen birkaç günün öyküsünde soylu kesim tüm rolleri paylaşmıştır. İthake öyküsünün ana sahnesinde yer alan figürler de bu kesimin temsilcileridir. *Odysseia'da,* adanın aristokrat kesimi dışında kalan sınıflara yer verildiği olmuştur. Fakat bu figürlere ana temayı destekleyen ikincil roller yüklenmiştir. Domuz çobanı Eumaios, yaşlı dadı Eurykleia, halk ozanı Phemius, adları verilmeyen "et kesicileri", denizciler, kadın hizmetçiler ve çeşitli uşaklar sadece arka plan oyuncularıdır. Ozanın amacı ortadadır: Tıpkı İthake öyküsünde geçen güç mücadelesinde de görüldüğü gibi, savaş meydanlarında baş roller sadece aristokratlara yakıştınlmıştır.

Homeros şiirlerindeki dünyanın belirgin, derin bir çizgiyle alt ve üst bölümlere ayrıldığı görülüyor. Bu çizginin üst kesiminde aristoi bulunuyor: "En saygıdeğer olanlar;" daha açık bir ifadeyle, savaşta olduğu gibi barışta da bütün gücü ellerinde tutan, varlıklı ve soydan

asil kişiler. Alt kesimde yer alan ötekiler için kullanılan belirli bir terim yoktu. Çoğunluktular sadece. Kaçınılmaz savaşlar ve istilalar dışında, iki kesim arasındaki derin uçurum nadiren kapanırdı. Sonradan servet edinerek zenginleşenlerin, soylu sınıfın yeni üyeleri olmaları söz konusu olamazdı. Sınıflar arası evliliğin imkânsızlığı, sosyal üstünlüğe uzanan diğer yolu da tıkamış oluyordu.

Alt kesimde yer alanlann kendi aralarında bölünmüş olduğu dikkat çekmektedir. Ne var ki bu bölünme, onları aristokratlardan ayıran çizgi kadar belirgin ve tanımlanabilir değildir. Hatta köle ile özgür kişi arasında göze çarpan karşıtlık kadar yalın da değildir. Örneğin "çalışan ya da hizmet eden" anlamına gelen *drester* terimi, *Odysseia'da* özgür olan ve olmayan kişiler için kullanılmaktadır. Efendilerinin buyruğu altında hizmet veren bu kişilerin yaptıkları iş ve gördükleri muameleyi sınıfsal bazda ayrıştırmak oldukça zordur. Söz konusu belirsizlikte muhtemelen ozanın psikolojisi de rol oynamıştır.

Çok sayıda köle vardı. Bu insanlar istendiğinde atılabilecek, kullanılmış birer eşya gibiydiler. Savaşlardan ve baskınlardan sağlanan kadın köleler olurdu. Yenilgiye uğrayan erkeklerin yaşamlarını bağışlamak, ekonomik veya ahlaki açıdan pek itibar edilecek bir durum değildi. Kahramanlar bu nedenle erkekleri öldürür; kadınları da sınıf farkı gözetmeksizin yanlannda götürürlerdi. Akıbetinin ne olacağını bilen Hektor, oğlu için dua etmeden önce karısına şöyle seslenmişti: "O vakit, Troialıların acısı umurumda olmayacak... Tunç zırhlı Akhalardan biri götürdüğünde seni gözyaşları içinde, üzüntüm sen olacaksın asıl. Girerek bir yabana kadının buyruğu altına, Argos'a gidip dokuma tezgâhında çalışacaksın; su taşıyacaksın Messeis ya da Hyperie ırmağından gönülsüz. Büyük sıkıntılar çökecek üzerine."[3]

Hektor'un geleceği öğrenmek için Apollon'un yardımına ihtiyacı yoktu. Yunan tarihinde her zaman görüldüğü üzere, mağlubun mülküne de hizmetindeki insanlara da galip gelen taraf sahiplenir; bunların arasından istediğini seçebilirdi. Hektor bu duruma düşmemişti henüz. Daha göreceği günler vardı. Köle kadınların yeri evdi. İşleri ise çamaşır yıkamak, dikiş dikmek, temizlik yapmak,

yemek pişirmek, oda hizmeti görmekti. Genç yaşta olanlar efendilerinin koynuna da girerdi. Yaşlı dadı Eurykleia, "Laertes parasıyla satın almıştı onu körpe bir kızken... lâkin yatağına koymamışta bir kere olsun; korkuyordu karısının öfkesinden"[4] demişti. Laertes'in kölesine karşı tutumu ve karısıyla ilgili duyduğu tedirginlik, genelde ender rastlanan bir durumdur ve özel olarak yorumlanmalıdır. Zira bu tür çekincelere yol açacak geleneklere ya da ahlaki değerlere rastlanmamaktadır.

Burada köle sayılarını belirlemenin bir yararı yoktur. Odysseus'un elli tane kadın kölesi olduğu belirtiliyor. Fakat bu yaklaşık bir rakamdır ve Phaiakların kralı Alkinoos'un sahip olduğu kölelerin miktarı da aynıdır. Köleler arasında domuz çobanı Eumaios gibi az sayıda erkek köleler de bulunuyordu. Eumaios esasen aristokratik bir aileden geliyordu. Çocuk yaşta Fenikeli tüccarlar tarafından kaçırılmış ve köle olarak satılmıştı. Kadın köleler gibi erkek köleler de evde, tarlalarda ve üzüm bağlarında çalıştırılırdı. Uşak ya da emir eri olarak hizmet gördükleri daha geniş bir çalışma alanı yoktu.

İthake nüfusunun çoğunluğunu özgürler oluşturuyordu. Bunlardan bazıları bağımsız ev sahipleri ile kendilerine ait arazileri, mülkleri olan çobanlar ve köylülerdi (ne var ki ozan bunlarla ilgili her hangi bir bilgi vermiyor). Bazıları da usta, marangoz, maden işçisi, falcı, halk ozanı ve fizik bilginiydi. Bu insanlar toplumun, aristokrat kesimin karşılayamadığı bazı temel ihtiyaçlarını gideren üyeleriydi ve sosyal hiyerarşinin ortasında yer alıyorlardı. Falcılar ve bilginler soylu kesimden sayılabilirdi. Ancak diğerleri, soylu sınıfa yakın olsalar da, hatta birçok yönden benzer yaşam koşullarını paylaşsalar da, ozan Phemios örneğinden de anlaşıldığı gibi, kesinlikle aristokrasiye uzaktılar.

Eumaios sözü edilen uzman kişileri, "halk için çalışanlar" anlamına gelen *demioergoi* adıyla anıyor (aynı adın Penelope tarafından haberciler için kullanıldığını görüyoruz). Homeros şiirlerinde sadece iki pasajda geçen *demioergoi'*nin, Cezayir Kabilesi gibi ilkel ve arkaik toplumlarda oldukça sağlam bir sistemle işlediği öne sürülmektedir: "Bir diğer uzmanlık alanı da demircilikti. Demirciler dışarıdan gelen

insanlardı. Geçici olarak köylülerden temin etkileri evlerde otururlardı. Her aile yıllık tahıl gelirinden belirli bir miktarı bu insanlara ayırırdı."[5] Ne var ki Odysseus'un dünyasına ilişkin ifadeler açık ya da kesin anlamlar içermiyor. Bir zamanlar evinde kurban kesmek isteyen Nestor, uşaklarına şöyle buyurmuştu: "Gidin kuyumcu Laerkes'i çağırın buraya; gelsin altın döksün düvenin boynuzlarına... Sonra öte berisiyle kuyumcu geldi. Örs vardı elinde; çekiç vardı. Çok güzel yapılmış ateş maşası, altın dövmeye yarayan aletleri vardı... At sürücüsü yaşlı Nestor altını verdi. Kuyumcu da döktü altını düvenin boynuzlarına."Bu dizelerde altın ustasının koşullarına ya da ikametgâhına dair herhangi bir bilgi bulunmasa da, *İlyada*'da geçen bir pasajdan bazı ipuçları yakalamak mümkündür. Bu pasajda işlenmemiş büyük bir demir külçesinden bahsedilmektedir. Akhilleus'un kendi ganimetinden ayırarak ortaya koyduğu külçe, ağırlık fırlatma yarışmasında kullanılacak ve aynı zamanda kazanan kişiye de ödül olarak verilecektir. Akhilleus'a göre "kazanacak olan, beş yıl boyunca kullanacaktır bu demiri. Gitmeyecektir kente demir kalmadı diye; gitmeyecektir ne çobanı ne çiftçisi. Bu demir ona yetecek, hatta artacaktır bile.

Emeğin karşılığına ilişkin veri yokluğu, demirci ustasının ya da diğer *demioergoinin,* toplumdaki her ailenin yıllık gelirinden belirli bir pay almış olduğu sonucunu doğurmamaktadır. Bu sınıf halk için, tüm *demos* için çalışmak şartıyla uğraşlarının karşılığını almışlardır muhtemelen. Sağladıkları bu yarar, terimin anlamını yeterince ortaya koymaktadır.

Eumaios, "kim gider *demioergoiden* gayrisini konuk çağırır buraya yaban ellerden" diye sorarken, *demioergoi* hakkında bir başka özelliğe dikkat çekiyor (Kabile ile bir benzerlik söz konusudur). Öyleyse kastedilen kişiler gezgin tamirciler ile halk ozanları mıydı? Aslında Eumaios'un ifadesinden, konuk olarak çağrılan tüm yabancıların sanatkâr oldukları; tüm sanatkârların da yabancı olmadıkları sonucu ortaya çıkmaktadır. Büyük ihtimalle bazıları sürekli dolaşıyor, bazıları ise buna ihtiyaç duymuyordu. Bu bağlamda toplumun daimi ve düzenli olarak ihtiyaç duyduğu kişiler habercilerdi. Halk ozanları büyük ihtimalle çok fazla seyahat etmiyorlardı. Oysa

ozanın zamanında tam anlamıyla gezgin olduklarını biliyoruz. Diğerleri hakkında ise bilgi sahibi değiliz.

Demioergoı toplum için vazgeçilmezdi. Bununla birlikte bir mülk içerisinde yapılan iş çokluğu dikkate alındığında, icraatlarının fazla yer kapladığı söylenemez. Tarlaların sürülmesi ve hayvanların otlatılması, ev kâhyalığı ve hizmeti gibi temel işler ustalık gerektirmiyordu. îthake'de herkes hayvan güdebilir; çift sürebilir; kesme-biçme işi yapabilirdi. Kendi arazisine sahip olan halk, kendi işini kendi görür, kendisi için çalışırdı. Bazıları vardı ki bunlar, kendilerine bir ad verilmemiş olan "et kesicileri" gibi, Odysseus'un ve soylu sınıfın sürekli hizmetinde çalışan personeli oluştururdu ve ev halkı için gerekli, önemli fertler sayılırdı. Bir de *thetes* denilen bir sınıf vardı. Diğerleri kadar talihli insanlar değildi bu sınıfın mensuplan. Bağımsız, ücret karşılığı çalışan, çalamadığını dilenen, malsız-mülksüz bir grup insandılar.

Taliplerin başında gelen Eurymakhos, "yabana" diye seslenmişti dilenciye (dilenci kılığına bürünmüş Odysseus'a): "Yanımda, adanın öbür ucunda *thes* olarak çalışmak ister misin? Emin ol, iyi gündelikle iş veririm sana; duvar örersin, büyük ağaçlar dikersin orada? Bol tahıl veririm; sırtına urba, bir de çarık ayaklarına." Bol miktarda tahıl, giysi ve ayakkabı, halk tabakasından olan sıradan bir kişinin ambarında saklayacağı türde, değerli malzeme ve eşyalardandı. Oysa Eurymakhos alay etmiş ve "herkesi bir gülme tutmuştu". Athena kışkırtıyordu küstah talipleri durmadan. "Vazgeçmesinler istiyordu horlamaktan; içi paralansın, yüreği acısın istiyordu Laertesoğlu Odysseus'un."

"Emin ol, iyi gündelikle iş veririm sana" sözü, yapılan şakanın küçük bir göstergesidir aslında. Zira hiçbir *thes,* alın terinin karşılığını alıp alamayacağından emin olamazdı. Öfkeli Poseidon, Apollon'a neden Troialılardan yana yer aldığını sorarken bir hatırlatma yapmıştı: "Unuttun mu, Zeus'un buyruğu üzerine nasıl da belli bir karşılıkla bir yıllığına çalışmıştık Troia Kralı Laomedon için. Surla çevirmiştik kenti, sığırlarını gütmüştük. Lâkin yılın sonu geldiğinde nasıl da vermemişti Laomedon emeğimizin karşılığını ve kovmuştu bizi

tehditler savurarak?"[6] Eurymakhos'un asıl alaycılığı, diğer bir deyişle asıl küçümseyici yaklaşımı emeğin karşılıksız kalmasında değil, teklifin kendisindedir. Söz konusu hizmetin nasıl hafife alındığı, Olymposlu Poseidon'un sözlerinden ziyade, Hades'teki Akhilleus'un ifadelerinde daha belirgindir: "Bana ölümü ballandırma yüce Odysseus" demektedir Akhillleus'un ruhu. "İçi geçmiş, çürümüş ölülere kral olacağıma, ele kulluk etseydim; bir varlıksıza, bir topraksıza *thes* olsaydım keşke."[7]

Thes köle değildi. Yine de Akhilleus'a göre yer yüzündeki en aşağılık varlıktı. Thesin en ürkütücü gelen yönü de aidiyetliği değil, toplumun bağımsız bir üyesi oluşuydu. Yaşam, otoriter tarzda yönetilen evin, yani oıTcosun etrafında dönüyordu. Güvenlik dâhil tüm maddi ihtiyaçlar burada karşılanıyor; ahlaki değerler, kurallar, görevler, zorunluluklar, sorumluluklar, sosyal ilişkiler ve tanrılarla iletişim burada hayata karışıyordu. *Oikos* yalnızca aile demek değildi. Aynı zamanda evin tüm fertleri, tüm malı mülkü demekti. Dolayısıyla "ekonomi" (latince *oecus* teriminden türemiştir), diğer bir deyişle bir *oikos* yönetimi, aile içinde barışçıl bir idare sağlamak değil, bir çiftliği her bakımdan çekip çevirmek demekti.

Başkasına ait bir *oikosun* daimi, fakat bağımsız bir ferdi olmak, geleneksel ya da yasal yükümlülükler açısından ne ifade ediyordu ve kişinin kendi aile yaşamında ne gibi bir anlam taşıyordu? Bu sorunun cevabı çok net değildir. Olumsuz yönden bakıldığında, bu konum büyük ölçüde seçim ve hareket özgürlüğünden yoksunluk demekti. Ne var ki bu insanlar ne köle, ne serf, ne de tutsaktılar. Temel sosyal birim içerisinde kendilerine uygun görülen bir yer karşılığında hizmet veren, kiralık birer uşaktılar (*therapımtes*). Emeklerinin karşılığında kendilerine ev halkı içinde bir yer edinen bu uşaklar, yeri doldurulabilir figürlerdi kuşkusuz; ancak aidiyetlik kendilerine hem maddi güvenlik sağlıyordu, hem de onları psikolojik değerlere ve doyuma kavuşturuyordu. Diğer taraftan evin reisi olan aristokratlar da, çoğunluğunu bir grup köle kadının ve thetesin oluşturduğu yardımcı güçler sağlamış oluyorlardı kendilerine. Böylelikle, kendi dünyalarında mevkilerinin ve güçlerinin gerektirdiği her türlü şeyi yapabilecek bir donanım kazanıyorlardı. îlave etmek gerekir ki

uşaklar arasındaki hiyerarşi oldukça keskindi. Patroklos çocukken evinden kaçmak durumunda kalmış ve Peleus'un sarayına sığınmıştı. Peleus, genç "Akhilleus'un uşağı" derdi ona.[8] örneklerin tümü, erken modern çağ saraylarındaki asil hizmetkârları çağrıştırıyor. Lord Chamberlain, soylu Menelaos'un konukları kapıda karşılayan ve onlara şarap sunan hamarat uşağı Eteoneus ustanın bir kopyası olabilir pekâla.[9]

İthake adasında yaşayan bir *thes* büyük ihtimalle dışarıdan gelmiş bir yabancı değil, adalıydı. Bununla birlikte *oikosun* bir parçası olarak görülmüyordu. Bu bağlamda kölenin dahi daha iyi bir konumda olduğu söylenebilir. İnsan da olsa, sonuçta *oikos* mülkiyetinin bir parçası olan köle bu bağlamda ele alınabilecek iyi bir örnektir. Yunanca'da köle kelimesinin karşılığı olarak daha sonraki dönemlerde standart biçimde kullanılacak olan *doulos* terimi, Homeros'ta sadece iki kez geçmektedir ve etimolojik olarak emek fikri ile ilintili görünmektedir. Bu tür bir ilişki ozanın kullandığı *dmos* kelimesi için de geçerlidir. *Dmos* ile ev anlamına gelen *doma* ya da *domos* terimleri arasındaki bağlantı oldukça belirgindir. *Dmos* terimi, Homeros ve Hesiodos'tan sonra literatürden neredeyse tamamen kalkmıştır. Birkaç örneğine, üslup olarak demodeliği benimseyen Sophokles ve Euripides gibi yazarlarda rastlamaktayız sadece. Tarımsal alanda kullanılan serflerle kıyaslandığında, kölelerin daha ılımlı ve daha insani bir muamele gördükleri anlaşılmaktadır. Örneğin gözde bir köle olan Eumaios, kendi hizmetinde kullanmak için köle satın alabilecek durumdadır. Odysseus'un yurduna döndükten sonraki galibiyetini simgeleyen kıyım hareketinde, bir düzine köle kızın asılması bir çelişki uyandırıyor olabilir. Ne var ki katliam söz konusu olduğunda, sınıfsal farkın bir işareti olarak köleler için idam yöntemi uygulandığını; bu insanların, ok ve kargı ile öldürülen aristokrat taliplerden ancak böyle bir yöntemle ayırt edilebilir olduğunu dikkate almak gerekir.

Köleler arası eşleşme ender rastlanan bir durumdu. Bunun nedeni, erkek köle sayısının azlığıydı. Köle kadınlardan doğan çocukların neredeyse tamamı, ev sahibinin ya da ev halkından özgür erkeklerin evlatları sayılıyordu. Yunanlılar arasında daha sonraki yüzyıllarda da

görüldüğü gibi, birçok toplumda anneleri köle olan çocuklar doğuştan köle sayılırdı. Sahra göçebelerinden Tuaregler'in deyimiyle, "çocuğun sahibi karın" dı. Odysseus'un dünyasında ise belirleyici olan, babanın toplumsal statüsüydü. Nitekim, İthake'ye döndükten sonra kimliğini saklama çabasında olan Odysseus'un Eumaios'a söylediği yalan, bu durumu doğrulamaktadır. Babasının Girit zenginlerinden, annesinin ise, "satın alınmış bir kapatma" olduğunu söylemişti Odysseus. Anlattığı hikâyeye göre, babası öldüğünde tüm mülk meşru olan erkek evlatlar arasında paylaşılmış; kendi payına ise bir barınak ile az miktarda mal düşmüştü. Daha sonra gösterdiği yiğitlik sayesinde "çok varlıklı bir adam"ın kızını almış ve kendisine eş yapmıştı.Köle kadınların oğulları kimi zaman ailenin ikinci sınıf üyesi olabiliyordu; *oikos* içerisinde dar sınırları olan bu halkanın bir parçası olarak özgürlerdi ve gayrı meşru oldukları için horlanıp damga yemiyorlardı; ama bu konumda dahi, köle etiketinden kurtulamıyorlardı.

Sıradan bir toprak sahibi ile aristokrat arasındaki temel fark, sahip oldukları oikoinin büyüklüğünden ve dolayısıyla barındırdıkları uşak sayısından kaynaklanıyordu. Her ikisi de varlığın ve gücün göstergesiydi. Ancak görünürde doğuştan gelen bir ayrılık da vardı. Uzak ya da yakın geçmişteki fetihler ya da zenginlik kaynaklarını sömürme imkânları, ilk toplumsal ayrılıkları beraberinde getirmişti. Bu iç ayrılıklar zamanla sabitleşmiş ve kalıtım yoluyla korunmuştu. Toplum içinde yüksek mertebeye erişmiş olan her aile, kendisine tanrısal bir ata belirleyerek ayrıcalıklı durumuna bir de kutsallık katmış; bunun adına da soy üstünlüğü demişti.

Ekonomik yapı, sınıfsal ayrılığı kesinleştiren ve koruyan türdendi. Zenginliğin mutlak olduğu her yerde, fırsatlar yeni servetler yaratmıyorsa, varlıkta devinime yol açan etmenler bulunmuyorsa, sosyal yapı kastlaşır. tthake'deki durum da buydu. *Oikos* için esas olan topraktı ve normal, barışçıl koşullar olduğu sürece yerleşik düzen içerisinde yeni topraklar edinmenin bir yolu yoktu. Kuramsal olarak, sahip olunan sınır aşılarak boş araziler elde edilebilirdi. Fakat dikkate almak gerekir ki şiddetli baskılardan dolayı mecbur kalmadıkça, az sayıda insan bu kadar akılsız ve gözü kara

davranabilirdi. Kovulmanın başa gelebilecek en acı akıbet sayılması, sırf baba toprağına gösterilen hassasiyetten kaynaklanmıyordu. Sürgün, tüm bağları kopartmak, hayatın kendisinden kopmak demekti. Bu açıdan bakıldığında ise, kovulmak ya da kaçmaya zorlanmak ile toprak peşine düşüp kendi tercihiyle evden ayrılmak arasında, o insan için pek bir fark yoktu.

Toprak öncelikle otlak demekti. Odysseus'un Kyklopslarla arasında geçen serüvene bakıldığında, kahramanın Alkinoos'un sarayında anlattıkları dikkat çekiyor. Tek gözlü devlerin ilkel varlıklar olduğunu vurguluyor Odysseus. Her şeyden önce tarım sanatına yabancı olan bu varlıkların, "ekin ekmeyi, çift sürmeyi bilmedikleri"ni belirtiyor.Bununla birlikte Odysseus'un dünyası çiftçilerin değil, çobanların dünyasıydı (tarım, Homeros ve Hesiodos'un yaşadığı çağlarda ön plana çıkmıştı). Bugün kısır, kayalık, çorak topraklara sahip olan Yunanistan Yarımadasının ancak yüzde yirmisi ekilebilir durumdadır. O dönemlerde at ve sığır sürülerini otlatmakta kullanılan son derece elverişli meralar koyun, keçi, domuz gibi küçük baş hayvan besiciliğinde hâlâ önemini korumaktadır. Homeros'un şiirlerinde bahsettiği aileler, özellikle meyve bahçelerinin ve üzüm bağlarının bulunduğu alanlarda, asgari düzeyde gereken tarımsal işlerini sürdürmekteydiler. Bunun yanı sıra hayvancılık da giyim, taşımacılık ve gıda temini açısından günlük yaşamda önemli bir yer kaplıyordu. Büyük evler sahip oldukları iş gücü ve hayvan sürüleriyle, inşaatçılıkta yararlandıkları taş ocaklarıyla, çömlekçilikte kullandıkları kil kaynaklarıyla, kendi kendilerine yetebilir bir yapıya sahiptiler. *Oikos* her şeyden önce bir tüketim birimiydi. Bu birim içerisindeki en temel iş ilkesi, ev reisinin ve ev halkının tüketim ihtiyaçlarını karşılamak ve böylece maddi istekleri tatmin etmekti. İhtiyaçların giderilmesinde evin kendi kaynakları kullanılıyor; bu kaynaklar gerektiğinde ganimetle destekleniyordu. Karşılanamayan, fakat onsuz da olunamayan tek bir şey vardı: Maden. Yunanistan çeşitli yörelerinde maden depozitlerine sahipti; ancak asıl kaynaklar, Batı Asya ile Avrupa'nın orta kesiminde yatıyordu.

Maden, araç-gereç demekti; silah demekti. Bunların dışında bir başka önemi daha vardı. Babasıyla ilgili haber peşinde olan

Telemakhos, Sparta'daki Menelaus'un sarayından bir armağanla uğurlanmıştı. "Üç at ve pırıl pırıl maden kaplı bir araba ile çok güzel bir kupaydı" kendisine armağan edilen. Genç adam itiraz etmiş ve şöyle demişti: "Bana armağan vereceksen, değerli şeyler ver; hazine ver. Atları götüremem İthake'ye... at beslemek için ne geniş alanlar var yurdumda, ne de çayırlar."Yunanca'da "hazine" sözcüğünü karşılayan terim *keimeliondu* ve bu terimle kastedilen, korumaya ve saklamaya değer kıymetli eşyalardı. Şiirlerde sözü edilen hazine genellikle altındı, bronz ya da demirdi; kimi zaman da gümüş veya güzel kumaşlar. Adı geçen madenlerden genellikle kupa, üçayak ve leğen yapılıyordu. Bu tür eşyalar kullanım açısından değerli oldukları gibi, estetik duygusunu da tatmin ediyordu. Asıl önemi, zenginliğin ve itibarın göstergesi olmasıydı. Hâzineye yönelik birbiriyle çelişik görünen iki amaçlı yaklaşım söz konusuydu: Sahip olmak ve hediye etmek. Değeri yüksek olan eşyalar genellikle kullanılmaz, kilit altında tutulur; gerektiğinde de saklandığı yerden çıkarılarak armağan olarak sunulurdu.

Agamemnon, Akhalı güçlerin yıkımını önlemek için ilk yapılması gereken şeyin Akhillleus'un öfkesini dindirmek olduğuna inanmıştı sonunda ve işe değerli armağanlar sunarak başlamıştı. Armağanlardan bir kısmını hemen; bir kısmını da savaştan galip çıktıkları taktirde verecekti Akhilleus'a. Savaş kazanıldığında bağışlayacağı ödüller arasında yedi tane kent; "hiçbir babanın vermediği çoklukta bir çeyiz" ile kızı; herkesin birlikte olabilmek için çırpındığı bakire Briseis; elleri her işe yatkın Lesboslu yedi kadın; ödül kazanmış on iki yarış atı ve en beğendiği Troialı yirmi kadın yer alıyordu. Atların dışında hepsi işe yarar türdendi. Fakat hiçbiri ilk sırada yer almıyordu. "Yedi tane üçayak" diyordu Agamemnon ilkin; üstelik "daha ateş yüzü görmemiş." Ardından da "on külçe altın ve yirmi tane pırıl pırıl leğen" ilave ediyordu bunlara. Hatta daha da ileri giderek, Troia ganimetinden gemiler dolusu altın ve gümüş vaadinde bulunuyordu.* Bu bir hâzineydi. Şiirin bu bölümünde olduğu gibi, daha sonraki bölümlerde de eşyaların ya da parçaların özenle, tek tek sayılarak liste hâlinde verilmesi, hâzineye verilen önemin açık bir işaretidir. Odysseus'nın üç ayrı bölümünde bahsedilen, Menelaus'un' *Ilyada* 9. 121-56. Diogenes Laertius'un *Lives* adlı eserinde (3 41-43)

geçen Platon'un vasiyetnamesinde, miras olarak devredilen eşyalar arasında "üç mina gümüş, 165 drahmi ağırlığında gümüş bir kase, 45 drahmi ağırlığında gümüş bir kupa, toplam ağırlıkları 4, 5 drahmi olan altından yapılmış bir yüzük ve küpe yer almaktadır. Altın ve gümüşten oluşan bu hazine, Agamemnon' unki gibi maden ve madeni eşyalardan oluşuyor.

Telemakhos'a sunduğu değerli eşyaların tümü yukarıda anılanın dört katıdır.

Ne amaçla kullanılırsa kullanılsın ya da nereden temin edilirse edilsin, madenin dağıtımı ya da paylaşımı *oikos* için bir sorundu. Dağıtım *oikos* sınırları içinde olduğu sürece problem yoktu aslında. En ilkel gruplarda, Robinson Cruso'nunki gibi bir dünya olamayacağına göre, kendiliğinden gelişmiş bir düzen, doğal bir işleyiş vardır. Belki biraz daha gelişmiş yönleriyle, prenslere yaraşır bir *oikos* için bile, bu tür basit bir düzendi söz konusu olan. Ekip-biçme, öğütme, dokuma gibi üretime dayalı, hatta avlanma ya da baskınlar düzenleme gibi birer getirisi olan tüm işler, bireyler tarafından üstlenilse de, sağlanan yarar evin bütünü içindi. Tüketime hazır hâle gelen ürünler toplanıyor, merkezi bir yerde depolanıyor ve buradan da ev reisinin uygun gördüğü dönemlerde ve miktarlarda dağıtılarak kullanıma sunuluyordu.

İster sadece karı-koca ve çocuktan oluşan çekirdek aileyi barındıran bir ev olsun, ister elli oğlu, eşleri, on iki kızı, damatları ve sayısız torunlarıyla birlikte yaşayan Troia kralı Priamos'unki gibi ya da hayatını altı oğlu ve birkaç damadıyla beraber geçiren Pyloslu Nestor'unki gibi bir *oikos* olsun, hiçbir ev özünde birbirinden farklı değildi. Erkek evlatlar gerek armağan alarak, gerekse yağma yoluyla çalarak kendi silah ve hâzinelerini bir şekilde edinebiliyorlar; kadınlar ve kızlar ise elbise, takı gibi özel eşyalara sahip olabiliyorlardı. Şu da bir gerçekti ki erkekler baba evinden ayrılıp kendi oikoilerini kurmadıkları sürece, kişisel eşyalara sahip olmak çok da önemli değildi. Her ne kadar net ve tutarlı göstergeler olmasa da, şiirlerden ortaya çıkan genel tablodan erkek evlatların bir ömür babalarının evinde yaşayabildiği anlaşılmaktadır.

Mekânsal açıdan bakıldığında, söz konusu düzenin atardamarı ambardı. Telemakhos Pylos'a doğru yola çıkmaya hazırlanırken, "içinde yığınla altın ve bakır külçelerin istiflendiği, sandıklar dolusu elbiselerin, bol miktarda mis gibi zeytinyağının bulunduğu yüksek tavanlı havadar ambarına inmişti babasının. Bal gibi tatlı, yıllanmış şarapla, tanrısal içkiyle dolu küpler dururdu sıra sıra duvarlara dayalı."[10] Ambar silah ve tahıl da içeriyordu. Homeros'tan en az üç yüz yıl kadar sonra, kral ya da kabile reisi gibi bir vasfı olmayan çiftçi Atinalı Ksenophon dahi, ambara gösterilen titizliği ideal kadınlara özgü üstün niteliklerden biri olarak değerlendiriyordu.

Hâzinenin paylaşımı *oikos* sınırlarını aştığında yeni ve özel bir yöntem gerekiyordu. Ganimet için yapılan savaşlar ve baskınlar ki bu tür saldırı hareketleri Odysseus'un dünyasında pek belirgin değildir, çoğunlukla ailelerin, kimi zaman da toplumların kendi aralarında örgütlenerek gerçekleştirdikleri eylemlerdi. Gruplara bir kişi önderlik ederdi. Uygun bir yerde toplanan ganimetin dağıtımı yapmak önderin işiydi. Bir mirasın birkaç vâris arasında bölüştürülmesi gibi, dağıtım kura yöntemi ile yapılıyor; herkes şansına düşen payı alıyordu, tki ya da üç kez yoldaşları ile birlikte baskın düzenleme imkânı bulan Odysseus'un eve dönüş serüveninin, tamamen trajik olmadığını söyleyebiliriz bu bağlamda. Kahraman, "îlion'dan çıkarken bir rüzgar aldı beni, götürdü attı Kikonların kenti Ismaros'a" diye başlamaktadır serüvenlerine ilişkin öyküsüne ve devam etmektedir: "Talan ettim ben orayı. İnsanlarını öldürdüm. Kadınlarını, mallarını aldım bütün ve bölüştürdüm aramızda. Hiç kimse yakınmadı kendisine düşen paydan."[11]

Dışarıdan maden ya da başka malzemeler elde etmenin bir yoluydu bu tür saldırılar. Bazı araştırmacılar Troia Savaşı'nın temel ihtiyaçları gidermek amacıyla organize edilen büyük bir talan hareketi olduğunu düşünmektedirler. Haklı olup olmadıkları bir yana, sadece barbarlara değil, Yunanlılara karşı da bu amaçla düzenlenmiş çok sayıda küçük "Troia" savaşları olduğuna kuşku yoktur. Ne var ki bu tarz şiddete dayalı çözümler her zaman geçerli, hatta arzu edilir eylemler değildi. Üstelik bu eylemler, mağdur olan tarafın yeteri derecede güçlü olması hâlinde, talana talanla karşılık verme gibi intikam duygusuna

da kapı aralıyordu. En acımasız davranan kahramanların getirdiği barış önerileri de yersiz, sebepsiz değildi bu nedenle. Taraflar arası armağana dayalı alış verişler başvurulacak tek yol olarak görülüyordu. Bu ilk kez Yunanlıların geliştirdiği bir yöntem değildi. Trobriand Adaları'ndaki yerlilerde de gözlemlendiği gibi, "ekonomik faaliyetlerin tamamen armağan alışverişine bağlı olmadığı"[12] birçok ilkel toplumda, düzeni sağlayan temel bir işleyişti.

"Armağan" sözcüğü yanlış değerlendirilmemelidir. ilkel ve arkaik toplumlarda hiç kimsenin, kendisi ya da yakını için kısa ya da uzun vadede maddi veya manevi bir karşılık beklemeksizin, eşya, hizmet ya da onur payesi gibi herhangi bir şey verdiği olmamıştır. Hatta bu anlayış, söz konusu toplumlarda değişmez bir kuraldı. Vermek ile almak her zaman birbirini tamamlayan eylemler olmuştu. Karşılıklılık ilkesinin bir yarısını verilen, diğer yarısını ise verilene cevaben alman armağan oluşturmuştu.

Riskine rağmen uğurlama ya da ayrılık armağanı için dahi bir karşılık beklendiği görülmektedir. *Odysseia*'da kahramanın yaşlı babasıyla karşılaştığı sahne geleneksel bir tarzda, daha açık bir deyişle, Odysseus'un kendisini bir yabancı olarak tanıtmasıyla başlamaktadır. Bir haber alma umuduyla diyar diyar "Odysseus"un izini sürdüğünü söyleyen bu yabancı Laertes'e, oğlunun beş yıl önce kendisini ziyaret ettiğini ve onu güzel armağanlarla uğurladığını anlatmaktadır: "Yedi talent vermiştim ona işlenmiş altınımdan; üstü çiçek işlemeli som gümüşten kâse bir de. On iki pelerin, bir o kadar da halı ve güzel örtüler vermiştim; bunlardan başka on iki gömlek ve dört kadın, ince işlerde becerikli olan güzeller arasından." Oğlunun ölmüş olduğuna kendini inandıran Laertes, anlatılanları dinlerken göz yaşlarına boğulmakta; bu inancını, oğluna sunulan armağanlardan yola çıkarak dilegetirmektedir: "Verdiğin bunca armağan boşunadır. İthake ülkesinde sağ bulsaydın ağırladığın adamı, senin gibi uğurlardı oda seni, armağanlar verirdi armağanlarına karşılık."[13]

Odysseıa'nın giriş bölümünde ilginç bir sahne ile karşılaşmaktayız. Bu sahnede tanrıça Athena, Taphosluların önderi Mentes kılığında görünmektedir Telemakhos'a. Tanrıça tam ayrılmaya hazırlanırken

âdet yerini bulmakta ve genç adamın dilinden şu sözler dökülmektedir: "Değerli, çok güzel bir armağanımı al, sonra güle güle git gemine. Dostun dosta verdiği gibi, hazine olsun benden sana bu armağan."* Bu yaklaşım tanrıçaya oldukça zarif görünmüştür. Hiç kimse sunulan bir armağanı geri çevirmezdi. Fakat tanrıça bir insan kılığına girmiş olmanın telaşıyla armağanı kabul etmemiştir (Hâlbuki tanrılar ölümlülerden sadece armağan almamışlar; armağan vermelerini beklemişler; dahası istemişlerdir). Tanrıların en zekisi olan Athena, içine düştüğü duruma hemen bir çözüm bulmuştu: "Daha fazla alıkoyma beni yolumdan; gönlünden kopan armağanı da şimdi değil, döndüğümde ver götürmem için evime; sen de bir armağan alırsın benden o değerde."[14]

Telemakhos armağanının karşılığı konusunda sessiz kalmıştır. O ve "Mentes" birbirlerini gayet iyi anlamışlardı: Sunduklarının elbette bir karşılığı olacaktı. Bu toplumda armağan verme böyle bir şeydi. Karşılık hemen alınmayabilirdi ve hatta türlü biçimlerde olabilirdi. Ama bir gün mutlaka gelirdi. "Geçmişin şan ve şerefine sığınan bir toplumda, geleneksel armağan sunumu adeta bir yükümlülüktü."[15] *İlyada* ve *Odysseia'da* kahramanların hayatına ilişkin hiçbir ayrıntı verilen hediyeler kadar ilgi çekmemiştir ve şiirlerde her zaman hediyenin yeterliliği, uygunluğu ya da karşılığı konusunda veriler bulmak mümkündür. "Fakat Kronosoğlu Zeus, tam o sırada almıştı aklını başından Galukos'un ve Glaukos değişmişti silahlarını Tydeusoğlu Diomedes'le. Değişmişti yüz öküzlük altın silahını, dokuz öküzlük bronzla."[16] Ozan yaptığı yorumda ki nadiren bu tür yorumlar yaptığı görülmektedir, Glaukos'un yanlış kararını adeta yücelten bir üslup kullanmaktadır.

Armağan sunumunda herhangi bir sınırlama bulunmuyordu. Daha doğrusu "armağan" deyince, çok çeşitli iş ve muamele akla gelebiliyordu. Bunlar sonradan belirli adlarla ifade edilmiştir. Sunulan, arzu edilen ya da umulan hizmet veya işlerin, ücret, ödül, ikramiye ve kimi zaman rüşvet diyebileceğimiz türde bedelleri vardı. Bu konuda şiirlerden bilgi edinmek mümkündür. Telemakhos ve Penelope'nin, tanrılardan gelen bir işareti olumlu yönde yorumlayan bir yabancıya verdikleri cevaplar aydınlatıcı niteliktedir: "Gerçekleşse keşke bu

sözün, yabancı! Öyle dostluk görür, öyle armağanlar alırsın ki benden o vakit, kutlardı seni her karşına çıkan."[17]

Krallara ve toprak sahiplerine yapılan vergi ya da benzen ödemeler, tazminatlar (Agamemnon'un Akhilleus'a armağanı gibi) ve hatta sıradan borçlar söz konusu olduğunda dahi, Homeros'un kullandığı sözcük "armağan"dır. Odysseus'un izini süren Telemakhos'a, Pylos ve Sparta'ya gidebilmesi için ödünç bir gemi verdiğini söyleyen İthakeli genç bir aristokrat, kim olsa verirdi benim gibi; hele isteyince kalbi acı çeken bir adam, nasıl verememem denir" demektedir.[18] Önemli hizmetlere karşılık olarak törensel nitelikli armağan sunuşları da vardı. *Odysseia'da* "göze girmek için sunulan armağanlar" hakkında birçok konuşmaya yer verilmiştir, örneğin bir açık arttırmada en çok verenin kazandığını hatırlatan başarılı bir talip, sunduklarına karşılık olarak gelinle birlikte çeyizini de almaya hak kazanır. Yabancı toplumlarla kurulan barışçıl ilişkilerde ve diplomaside de armağan alış-verişininin önemli bir payı olduğu anlaşılıyor. Hatta savaş hâlinde dahi bu tür alış-verişlerin yapıldığı olurdu. Diomedes ile Glaukos ya da Aias ile Hektor arasında da görüldüğü gibi, rakip kahramanlar savaş meydanında yandaşlarının gözleri önünde birbirlerine armağan niyetine zırhlarını takdim ederlerdi.

Odysseıa da armağan alış-verişi her türlü biçimiyle ticaretten farklı bir olguydu. Ticarette asıl amaç malların takasıydı ve ihtiyaç duyulan mallar el değiştirirdi. Bir dostluğu ya da bir anlaşmayı güçlendiren sembolik veya bir hizmet karşılığı verilen maddi değerler değildi bu eşyalar. Olmayan, ancak varlığı gereken belirli ürünlerin ya da malların alış-verişiydi söz konusu olan: ihtiyaç duyulmadığı sürece gerekli görülmeyen bir alış-veriş. Bu nedenle ticareti harekete geçiren ve körükleyen, günümüz deyimiyle ithalat olmuştu sadece. İhracat ise hiçbir zaman zorunlu olmamıştı. Bu bağlamda gerekli olan, ithalatın kaçınılmaz olduğu durumlarda alınan malın karşılığını vermekti.

Laertes "bedelini ödeyerek satın almıştı" Eurykleia'yı;".. .ve yirmi öküz vermişti karşılığında."Alınan şeyin değeri sığırla ölçülüyordu ve sığır bir bakıma para demekti. Ne var ki ne büyük baş hayvanlar ne

de bir başka şey tutmuyordu gerçek anlamda paranın yerini. Her şeyden önce sikke gibi elden ele verilerek alım-satımı mümkün kılan bir ödeme aracı yoktu. Yararı olan neredeyse her çeşit eşya kullanılabiliyordu bunun için. Belirtmek gerekir ki değer ölçüsü, bir başka deyişle sığır, alış-veriş birimi olmamıştı hiçbir zaman. Laertes yirmi sığır karşılığında Eurykleia'yı satın alabilmişti belki; fakat, sığırlarını satmak istediğinde, bunun bedeli bir köle olmazdı kesinlikle.

Standart ölçü birimlerinde X, Y, Z gibi cebirsel sembollerden oluşan yapay bir dil kullanılmaktadır. Ne kadar demirin bir öküze veya ne kadar şaraba denk olduğunu belirleyen ölçü sisteminin kendisi değildir. Adam Smith'in dünyasında bunu belirleyen, arz-talep piyasası olmuştu. Troia ya da ithake için böyle bir sistemden söz etmek kesinlikle mümkün değildir. Zira arz-talep piyasasının ardında yatan kâr amacı, Homeros şiirlerindeki alışveriş anlayışına tersti. Hatta öyle ki kazanca dayalı alış-veriş adeta bir tabuydu. Gerek ticarette, gerekse diğer karşılıklı ilişkilerde değişmez tek ilke vardı ki, o da eşitlik ve karşılıklı kazanç ilkesiydi. İşletme ve pazarlama yoluyla sağlanan tek yönlü bir çıkardan söz etmek mümkün değildir bu nedenle. Bir başkasının zararına sağlanan çıkar, sadece başarılı harekatlarla (ya da tehditlerle) son bulan savaşlar ve talanlar için geçerliydi.

Alım-satım bedellerinin gelenekselleştiğini, standartlaştığını söylemek mümkündür. Alış-verişi yapılan mallar için, "şu kadar Y'ye bu kadar X" şeklinde bir dizi eş değer belirleme gücüne sahip, kurumlaşmış bir otorite yoktu. Değer oranlan oldukça uzun bir döneme yayılan alış-veriş deneyimine bağb olarak zamanla sabitleşmiş; herkes tarafından bilinir ve uygulanır hâle gelmişti. Ganimetin dağıtımında dahi yetkili kişi her kim ise *-oikos* reisi, kral ya da kumandan- malları herkesçe kabul edilen hakkaniyet ölçülerine göre pay etmek durumundaydı. Agamemnon ile Akhilleus arasındaki çatışmada görüldüğü gibi, geleneğe uymayanı cezalandırabilecek herhangi bir kişinin olmayışı tamamen farklı bir konudur. Aslına bakılırsa benzer bir durum *İlyada'*da işlenmiş ve ihlalin nasıl tehlikeler yaratabileceği ortaya konmuştur. Söz konusu dünyada

benimsenmiş olan geleneklerin, daha sonraki dönemlerde çıkarılan en katı yasalar kadar birey üzerinde bağlayıcı bir rolü vardı. Alış-verişte bulunan bir kişi, ganimet dağıtımında pasif konumda olan kişiye nazaran avantajlı bir konuma sahipti. İlkelere sadık kalınmadığı açıkça görüldüğünde veya ihlal olduğuna kanaat getirildiğinde, kişinin en azından alış-verişi yarıda kesme şansı vardı.

Böyle bir düzen içinde dahi olsa, alış-verişten kazanç sağlayan hiç kimsenin olmadığı söylenemez. Ancak istisnadan daha önemli olan bir esas vardı ki, o da Odysseus'un dünyasında benimsenen ahlaki kuralların, ticari etkinliklerin mesleğe dönüşmeşini engellemesiydi. Kabul edilebilir olan ya da olmayan, alışverişte bulunan kişinin konumu ve yaklaşımına göre değişkenlik gösterebiliyordu. Bu noktada alış-veriş kurallarının önemsenmediği görülüyor. Maden için öyle güçlü bir ihtiyaç duyuluyordu ki, örneğin bir kral dahi maden temin etmek için araştırma gezisine çıkabiliyordu. Telemakhos'a Taphos kralı Mentes kılığında görünen Athena, bakır almak için Temesa'ya yollandığını; bakıra karşılık da yanında demir taşıdığını söylemişti.* Örneğin bu yaklaşım bir güçlük çıkarmamış ve kral kimliğine bürünen tanrıçanın ziyareti, değerli mallarla ilgili dostça bir sohbetle son bulmuştur.

Kente gemiyle yanaşan bir yabancıya her zaman iyi gözle bakılmıyordu. Bu yabancı, Ismaros'un önünde Odysseus da olabilirdi, Akhilleus da: "Gemilerden yıktım insanların on iki kentini. Bereketli Troia bölgesinde de on bir kent ezdim ayaklarımla; ne hazineler aldım oralardan" demektedir Akhilleus.[19] Bazı Yunanlıların, Helenlerin öğretmeni olarak görülen Homeros'a karşı çıkmış olmaları şaşırtıcı değildir. Korsanlığın yüceltilmesi, hırsızlığın (gizlice eşya çalmanın) onaylanmaması ve soygunun (eşyaları ve insanları fiziki güç kullanarak ele geçirmenin) teşvik edilmesi, karmaşık ahlaki değerleri bir arada barındıran bir dünyaya işaret etmektedir. "Mal çalmak alçaklıktır" diyordu Platon; "güç kullanarak el koymak, utanmazlıktır. Zeus'un oğullarından hiçbiri sahtekârlıktan ya da şiddetten zevk alamaz; bunlara kalkışamaz. Bu nedenle hiç kimsenin, ozanların ya da mit anlatanların bu konuda söylediklerine itibar etmeyiniz," sözleriyle dile getiriyordu tepkisini.[20]

Yine de ahlaki kurallarda kararlı bir gidişat, bir tutarlılık vardı. Farklar, mal ve mülk konusunda kişilerin birbirlerine karşı davranış biçimlerini belirleyen köklü anlayışların olduğu özel toplumsal yapıdan kaynaklanıyordu. Odysseus Phaiakların diyarına geldiğinde. Kral Alkinoos tarafından ağırlanmıştı. Kahraman henüz kendisini tanıtmamış; başından geçenleri anlatmamıştı. Şölenin ardından atletizm müsabakası yapılmıştı genç aristokratlar arasında. Kralın oğlu Laodamas, bir süre sonra Odysseus'un yanına gelerek, ondan müsabakaya katılmasını istemişti:

"Kalk yabancı, baba konuğumuz, gel sen de katıl yarışmalara. Hangi alanda idmanlıysan onda yarış. Oyunda usta görünürsün. Bir adam için daha büyük ün var mıdır yaşadıkça, eliyle ayağıyla kazandığı zaferden başka."

Çektiği dertler yüzünden kendisinde hâl kalmadığını ileri süren Odysseus bağışlanmasını istemişti. Bunun üzerine bir başka genç lafa karışarak kahramana şöyle seslenmişti: "Hayır yabancı, oyunların adamı değilsin besbelli; haberin yok bunca adamın yarıştığı alanların hiçbirinden. Çok kürekli bir gemiyle uzun yollar almış gibisin. Alış-veriş peşindeki denizcilerin ustası gibisin. Belli ki gemine yüklediğin mallarını, herkesin gözü olduğu kazancını düşünürsün."

Yapılan hakaret oldukça ağırdı. Söz konusu Odysseus olunca, Homeros dinleyenleri için hakaretin derecesi daha da büyüyor olmalıydı. Odysseus hakkında ağızdan ağıza dolaşan sahtekârlık söylentileri kahramanla ilgili derin kuşkular uyandırmıştı. Üstelik soyundan gelen bir namus lekesi de taşıyordu üzerinde Odysseus: Annesinin soylu babası Autolykos'un, "hırsızlıkta ve yalan yere yemin etmede üstüne yoktu. Tanrı Hermes'ten armağandı bu yetenek ona."[21] Çok sayıda Yunanlının kahraman hakkında duyduğu kuşku, daha sonraları yerini ayıplayan, küçümseyen tepkilere bırakmıştı. "Gayet iyi biliyorum" diyordu Philoktetes Sophokles'in oyununda: "Her kötü sözü alırdı ağzına, her kötülüğe kalkışırdı."[22] Homeros'un Odysseus'unu kurtaran, hilekârlığını kahramanlık adına yaptığı işlerde kullanıyor olmasıydı. Hîle ve entrika tanrısı Hermes

kendisine öyle bir sihir bağışlamıştı ki, ancak bu sihirle büyücü Kirke'nin üstesinden gelebilmişti. Diğer yandan kahramanca yaptığı tüm işlerde onu koruyan, ona esin veren bir başka tanrısal güç vardı: Athena. Odysseus, Phaiaklardan duyduğu hakarete haklı olarak içerlemiş; ne yazık ki sahip olduğu gücü ve konumu herkesin içinde dile getirememişti. Konuşması bittikten sonra yerinden kalkmış; genç yarışmacıların kullanmış olduklarından daha büyük bir ağırlık alıp, üzerindeki giysiyi çıkarmaya dahi gerek duymadan, ulaşılan en uzak noktanın çok daha ilerisine fırlatmıştı.

Muhtemelen müsabakalara katılmayıp, çok kürekli gemilerle denizler aşarak alış-veriş peşinde koşan tek tük insan vardı toplumda. Fakat ne *İlyada*'da ne de *Odysseia*'da "tüccar" kelimesinin karşılığı olan herhangi bir terime rastlamıyoruz. Yunan dünyasının, kendisine dışarıdan barışçıl yollarla mal temin edebilmesi yabancıların elindeydi genellikle; özellikle de Fenikelilerin. Fenikeliler tam anlamıyla tüccar insanlardı. O çağların bilinen dünyasında bir uçtan bir uca yelken açarak köle, maden, mücevher ve kaliteli kumaş taşırlardı. "Gemileriyle ünlü, açgözlü"[23] Fenikelilerin kâr peşinde olmaları demek, kazanç amacı gütmeyen Yunanlıların yapılan alış-verişte pasif taraf olması demekti.

Maden yokluğu ya da benzeri yokluklar bireyin değil, *oikosun* sorunuydu. Bu nedenle söz konusu ihtiyaçlar, ticaret ya da yağma yoluyla ev reisinin kontrolünde ev halkı tarafından gideriliyor ya da çok sayıda ailenin iş birliği ile karşılanıyordu. İçeriden bakıldığında durum tamamen farklıydı. Ev içi ticaret, kelimenin tam anlamıyla imkânsızdı: *Oikosun* bölünmez, bütün bir yapıya sahip oluşu ev halkı arasında alış-verişe izin vermiyordu. Nüfusun büyük bir kesimi de iç ya da dış ticaret imkânlarından uzaklaştırılmıştı. Çünkü çoğunluk, büyük oikosların çatısı altında birbirleriyle kenetlenmiş hâlde yaşıyordu. *Thetes* sınıfına gelince, bu sınıfın mensupları söz konusu imkânların tamamen dışındaydı. Hayatlarında bir dikili ağacı olmayan bu insanların verebilecek hiçbir şeyleri yoktu.

Geriye aristokrat tabakadan olmayan kesim ile dar hâili köylüler ve çobanlar kalıyordu. Sürülerinin başına gelebilecek felaket ya da

ekinlerinin uğrayacağı zarar gibi gelirlerinde dengesizlik yaratacak bir durumla karşılaşmadıklarında dahi, kıt kanaat geçinen insanlardı bunlar, içinde bulundukları koşullar kahramanlık şiirlerine konu olmamıştır. *İlyada* ve *Odysseia'da* bu yönde aydınlatıcı bir bilgiye rastlanmıyor. Bununla birlikte söz konusu kesimin, eksiklerini pazar ya da çarşı gibi aracı bir piyasa olmadan kendi aralarında takas yoluyla kısmen giderebildiği ve temel ürünler için yapılan takasın, kâr amacı gütmeden, geleneksel olarak belirlenmiş oranlarda eşitlik ilkesine dayanarak yapıldığı anlaşılıyor.

Thetes sınıfı dâhil çoban ve köylü nüfusun geçimini sağladığı bir diğer yol da çalışmaktı. Toplumun ahlaki yargılan, ticarette olduğu gibi işte de yapılan işin kendisine değil, işi yapan kişiye ve işin yapıldığı şartlara yönelmişti. İthake'de dilenci kılığına girmiş olan Odysseus'un, kendisine alaycı bir edayla iş teklifinde bulunan Eurymakhos'a meydan okurcasına verdiği cevap dikkat çekicidir. Dilenci görünümündeki Odysseus, çift sürmeye davet ediyordu Eurymakhos'u. Gerçek kimliğinde ok atmadaki, ağırlık fırlatmadaki başarısıyla nasıl övünüyorsa, tıpkı öyle böbürleniyordu meydan okurken. Oysa Odysseus'tan geçinebilmesi için çift sürmesi beklenmiyordu. Toprağı ekip-biçmeyi, sürü gütmeyi, sal yapmayı biliyordu elbette. Bununla birlikte kendi arazisinde spordan başka bir şeyle uğraşmıyordu genellikle. Toplumun çalışmak durumunda bırakılan emekçi kesimiyle, çalışma gereği duymayan varlıklı kesimi arasındaki derin uçurum da buydu. Emekçi sınıfın içinde sanatkârlar, ozanlar ve maden işçilerinden oluşan seçkin bir grup bulunuyordu. Sosyal aynşmalarda, "özgür birinin, ötekinin baskısı altında yaşamama koşuluydu"öncelikle söz konusu olan. Böylece, bağımsız çobanlar ve köylüler gibi, emeklerini başkalarının buyruğuna teslim etmeyen, kendi kendilerinin efendisi olan kişiler ile geçim kaynaklarını kendileri temin edemeyen ve ötekiler için çalışan *thetes* ve köleler arasında da büyük sınıfsal bir ayrılık oluşmuştu. Köleler, hiç değilse kadere kurban gitmişlerdi; istemeseler de. Bu açıdan bakıldığında kendi emekleri, bir başka deyişle kendi özgürlükleri üzerindeki haklarını gönüllü olarak başkalarına terkeden fftеslerin durumu çok daha vahimdi.

tş psikolojisi çelişkiler barındırıyordu: Bir yandan yeteneğe ve sanata verilen önem, diğer yandan toplum için gereken ve yeri doldurulamayan emekçinin küçümsenmesi ve reddiydi mevcut olan ikilem. İşe yönelik bu anlayış ve değerler Olympos'a da yansımıştı. Tanrıları insana özgü özelliklerle donatan ozan, bu kutsal güçlerin dünyasında emeğe de yer vermişti. Ancak bu bir sorun yaratmıştı. Doymak bilmeyen çapkın Zeus, aynı zamanda bir ozan olan okçu Apollon, savaş tanrısı Ares gibi tanrısal karakterlerin tümü, soylu kesime has nitelikler taşıyan, insanın zihninde kolaylıkla canlandırabileceği figürlerdi. Bu soylu karakterlerin saraylarını, silahlarını, kap kaçağını, süs eşyalarını yapan sanatkâr, toplumun değerlerine gölge düşürmeden, sınıfsal hiyerarşiyi alt üst etmeden tanrılarla eşit şartlarda ve bir arada nasıl tutulabilirdi? Tanrılar için kılıç yapan bir tanrı vardı. Ne var ki bu tanrının bir şekilde diğerlerinden ayırt edilebilmesi gerekiyordu.

Bu sorun zekice çözüldü; hem de çok zekice. Sanatkâr tanrı, Hera'nın oğlu Hephaistos'tu. İnanılmaz bir yeteneğe sahipti. Ozan, İthakeli bir demirciye hiçbir zaman yağdırmadığı övgüleri Hephasitos'a yağdırır; bıkıp usanmadan tanrının demirhanesinden, ürettiklerinden bahsederdi. Bu, yukarıda değindiğimiz ikilemin olumlu tarafıdır. Olumsuz tarafı ise, tanrılar arasında bir tek Hephaistos'a, "güçlü boynu, kıllı göğsü olan, iri, topallayan bir yaratık" görünümü verilmesidir. Topal doğmuştu Hephaistos. Fiziksel özründen duyduğu utancın etkileri vardı kişiliğinde. Gülünçtü ve diğer tanrılar için tükenmez bir eğlence kaynağıydı. Aksi hâlde tanrılar bu kadar insani görünemezdi. Zeus ve Hera arasında geçen korkunç bir kavgada Hephaistos ara buluculuk yapmış; tüm tanrılara kupalarda nektar sunmuştu. "Koşuşturup durmuştu topal tanrı tanrılar sarayında oradan oraya ve bir kahkaha kopmuştu onu seyreden tanrılar arasında."[24] Odysseus'un dünyasının sosyal yapısı, işte böyle korunmuştu.

Aslında Olympos'a yansıyan görüntü pek de net değildi. Sanat ve ustalıkta Athena Hephaistos'tan ayrı düşünülmezdi genellikle. Bir kuyumcu için yapılan, "Hephaistos ile Athena *Pallas'ın* her türlü sanatı (*techne)* öğrettiği usta bir adam" tanımlaması,[25] tanrı ve

tanrıça arasında kurulan denkliği açıkça göstermektedir. Tanrılar arasında babasının en gözde evladı olan Athena'nın, fiziksel bir özrü ya da gülünç bir özelliği yoktu. Kadınlara özgü el işlerini simgeleyen tanrıçanın el becerisinden utanacak da değillerdi. Kahramanca bir yaşam tarzına, spor müsabakalarına, ava ve örgütlenmeye ya da örgütlü eylemlerin başını çekmeye uzak veya yabancı kalsalar da, her sınıftan her kadının yaptığı birtakım işler vardı. Örneğin Phaiak kralının kızı Nausikaa, kızlarıyla birlikte evin çamaşır işlerine bakardı. Kraliçe Penelope taliplerden uzak kalabilmek için odasına kapanmış, dokumaya vermişti kendisini. Tasarladığı plan gereği üç yıl boyunca, gece gündüz tezgâhın başında dokumayla uğraşır görünmüştü. Bir sır gibi odasına gömülen kraliçenin hizmetçisinin de bir gün fark ettiği üzere, aslında tezgâha elini bile sürmemesi yaptığı işten sorumlu olmadığına işaret etmektedir. Aristokrat sınıfın kadınları, tıpkı erkekleri gibi temel işler için gereken yeteneğe sahiptiler esasen. Hatta sıklıka yapıyorlardı da. Ne var ki idari rollerdi üstlenmiş oldukları. Yemek, çamaşır, temizlik ve dokumaydı, kısaca evdi idare alanları. Birbirlerinden, yaptıkları işin derecesine göre ayrılıyorlardı: Bir tarafta sadece vakit doldurmak için zevkine çalışan ve yöneten bir grup vardı; diğer tarafta ise şartları gereği mecburen, yılmadan çalışan aşçılar ve terziler.

BÖLÜM IV

Ev Halkı, Akraba ve Toplum

Kahramanlık şiirinin ana figürü kahramandır. Cesaret isteyen, yiğitlik gerektiren davranış kalıplarıyla belirli hedeflere yöneltilmiş karakterlerdir kahramanlar. Toplum kahramanların rol aldığı sahnenin gerisine itilidir. Sosyal yapı siliktir. *İlyada*'yı okuyan bir kimsenin, kavganın olağan dışı karakterinden etkilenmemesi neredeyse imkânsız. Elde on binlerce asker varken Aias'tan, Akhilleus ya da Hektor'dan veya Aeneas'tan başkasını görmez ozanın gözü. Bu tür edebî kurgu kendi içinde sıradandır. Büyük insan kitlelerini zihinde canlandırabilmek zengin bir bilinç, üstün bir sanatsal yetenek gerektirir. Akhilleus-Hektor çatışması ya da daha ilginci, kavgalarını üstünlük sağlayamadan, birbirlerine armağanlar sunarak noktalayan Aias-Hektor savaşı gibi, liderler arası bireysel mücadelelerde aslında tarihsel açıdan aykırı bir durum yoktur. Yanlışlık savaşın genelinde, bütünündedir, önümüzde duran, tarifi zor ve karmaşık bir sahnedir: Kimsenin idaresinde olmayan ya da kimsenin buyruklar yağdırmadığı bir savaş sahnesi. İnsanlar istedikleri zaman savaşmakta; dilediklerinde savaş alanını terk etmekte; rakiplerini kendileri seçebilmekte; sırf kişisel nedenlerle tekrar ve tekrar gruplaşabilmektedir. *The Red Badge of Courage* gibi bir savaş romanında betimlenen kargaşadan farklı bir tablodur söz konusu olan. Buradaki karmaşıklığın temelinde yatan, uygulanması hedeflenmiş harekat planının aksayışı değil, ozanın, kahramanların dışında kalan her şeye bütünüyle ilgisiz kalışıdır. Arka plana gereken gerçekçiliği katmak için ozandan yapması beklenen, orduyu bir bütün olarak devreye sokmaktır. Oysa yaptığı, mümkün olabildiğince başrolleri işlemektir. Stephen Crane için öykünün en önemli parçası olan karmaşa, Homeros için, kahramanlık şiirinde olması gereken bir zemindir sadece.

Savaş alanının dışında kalan, öyküyle ya da kahramanlık olaylarıyla ilgisiz duran yüzlerce ayrıntı dikkat çekmektedir: On iki köle kızın asılması, Mentes'in demir taşıması, Laertes'in Eurykleai'yı satın

alması, Telemakhos'un ambara inişi gibi. Esere gelişigüzel serpiştirilmiş olan bu parçalar, ne bağımsız sahneler olarak irdelenebilecek tanrılıktadırlar, ne de öykünün akışı için kaçınılmazdırlar. Buna rağmen bu tür parçalara birkaç ifade ya da dizeyle, üstelik büyük bir ustalık ve özenle her sayfada yer verildiğini görüyoruz, öykünün sanatsal niteliği ve inandırıcılığı da, büyük ölçüde bu küçük ve önemsiz duran parçalara dayanıyor. Davranışları açıklayan ya da tavırlara ışık tutan dizelerdir bunlar; ozanın anlatımını renklendiren; dinleyenleri, olayların doğruluğu konusunda ikna eden; bizi ise, karmaşık toplumsal bir sisteme ve bu sistemi biçimlendiren değerlere götüren dizeler.

Her bir kahramana biçilen davranış modelinde belirleyici olan ana etmen muhtemelen statüydü; özellikle de sınıfsal statü. Kişinin yeteneklerine ve işine verilen değer, o kişinin, oıJtos'un içinde ve dışında bir şeyler edinirken ya da yitirirken ne yapması ya da ne yapmaması gerektiği, tamamen sosyal konumuna bağlıydı. İçinde yaşanan dünya çok çeşitli standartların ve değerlerin bulunduğu, türlü türlü kabullerin ve retlerin olduğu bir dünyaydı. En azından bireyin işini ve servetini belirleyen, yetenekleri, istekleri ya da girişimleri değil, hangi sosyal grubun üyesi olduğuydu. Kahramanlar da robot değil, birer bireydiler. Yine de sergiledikleri tüm davranış biçimlerinde kendi inisiyatiflerini özgürce kullanmalarına, getirilen sınırlamaları aşmalarına izin verilmemişti: Aristokratlar arasında birinin güç ve başarı düzeyi; ötekinin şöhret hırsının büyüklüğü; bir diğerinin ise gücünü kullanma yeteneğiydi genellikle ön planda tutulan. Odysseus'un dillere düşmüş kurnazlığı ya da Akhilleus'un aşırı hassasiyeti gibi karakter ayrılıkları bulunuyor elbette; ancak bu nitelikler çok belirgin değildir.

Agamemnon karakteri kahramanların niteliklerindeki belirsizliği ortaya seren iyi bir örnektir. Kendisi Troia'daki kahramanların "en soylusu" olarak anılıyor. Bu tanımlamada alaycı bir üslup olmadığı açıktır. Fakat gerek kişiliği gerekse yaptığı işler söz konusu sıfatla bağdaşmıyor. Agamemnon'un istila ordularının komutanı olarak edindiği konum kişisel çabayla eriştiği bir konum değildi. Yüz gemiden oluşan en büyük birliği getirmiş olması kendisine bir güç

üstünlüğü sağlamıştı; bu üstünlükle de orduları yönetme, dolayısıyla ganimeti paylaştırma ve bu ganimet içinden şeref ödülünü seçme hakkı kazanmıştı. Gösterdiği büyük kahramanlıklar nedeniyle daha üstün görülen, fakat haksızlığa uğrayan Akhilleus'u mücadeleden alıkoyan ve küstürerek pasif duruma iten de Agamemnon'un bu konumuydu.

Ele alınabilecek bir diğer örnek de Telemakhos karakteridir. Telemakhos honüz çocuk sayılabilecek bir yaştaydı. Bununla birlikte Athena'nın kendisine sarf ettiği sözlerde belirgin bir tahrik göze çarpıyor: "Çocuk gibi davranmaya devam etmemelisin, büyüdün artık."Olgunluk, zamanla gelişen bir özellik olmanın ötesinde bir anlam ifade ediyordu. O sülalenin ve sınıfın yirmi yaşındaki bir üyesinden bir an önce büyümesi, yaşından çok daha olgun, tıpkı yetişkin bir insan gibi davranması bekleniyordu.

Athena, taliplerin yaratmış olduğu ciddi durum karşısında Telemakhos'a kışkırtıcı bir tavırla yaklaşmıştı, örnek olarak Orestes'i vermişti tanrıça ve demişti ki: "Duymadın mı nasıl bir ün kazandı Orestes, öldürünce babasının katili düzenbaz Aigisthos'u?"[26] Oysa Penelope'ye talip olanlar ne bir cinayet işlemişlerdi ne de herhangi bir tehditte bulunmuşlardı (Telamakhos'a yönelik başarısızlıkla sonuçlanan suikast girişimleri daha sonraydı). Yine de, sadece kahramanlıkla kazanılmış ün ve itibar açısından değil, her bakımından Odysseus'un oğluna sunulabilecek en uygun model Orestes'ti. iki genç adam da ailevi meselelerden kaynaklanan benzer zorluklara göğüs germek durumunda kalmıştı. Biri babasını öldürenlerden intikam alma peşine düşmüş; diğeri ise baba ocağını, bir başka deyişle oıtosunu ayakta tutma derdine gömülmüştü.

Her iki mücadelede rol alan karakterlerin tümü -Orestes ile Aigisthos ve Telemakhos ile toplam 108 talip- soylu sınıfın üyeleriydi. Ne var ki bu bir tek sosyal sınıf içerisinde bir başka grup ilişkisi, bir başka grup sadakati bulunmaktaydı ki, o da aile bağıydı. Agamemnon'un Yunan ordularına önderlik etme hakkını sağlamlaştıran bir gerçek de haksızlığa uğramış ve dolayısıyla intikamı alınacak olan kişinin, erkek kardeşi Menelaos olmasıydı. Suç ve cezaya ilişkin durumlarda

benimsenmiş olan ilkeleri korumak ve gereken cezayı vermek sınıfa (ya da topluma) değil, aileye düşüyordu.

Suç kavramının kamusal bir sorun olarak algılanmaya başlanması ile kan bağıyla kenetlenmiş olan grubun, yani sülalenin otoritesi arasında tarihsel yönden ters orantılı bir ilişki vardır. Bir suçlunun cezalandırılması konusunda "kamusal" sorumluluk taşımayan birçok ilkel toplum bulunmaktadır. Bu tür toplumlarda uğranılan haksızlığın öcünü alan ya da işlenen suçun cezasını veren, mağdur olan kişi ve akrabalarından başka hiç kimse değildir. Suç kavramının ve yasasının tarihsel gelişimi, o eski mutlak aile erkinin kırılışı ve çöküşü demektir. Bu çöküş süreci, Orestes ve Telemakhos dönemine kadar hızlı seyreden bir süreç değildi. Modern Batılı'nın, kendi ahlaki değerleri doğrultusunda istediği yerde başlattığı bir süreç de değildi. En belirgin örnek olan cinayet, büyük ölçüde kişisel bir dava olarak yerini korumuştu. Toplumsal vicdan, cezalandırmadan yana olsa da cezai alanda sülaleden bağımsız etkin bir güce dönüşememişti. Haklı ve haksız yere işlenen cinayetlerin birbirinden ayırt edilebilmesi bu nedenle söz konusu değildi. Odysseus'un talipleri katletmesi üzerine silahlanarak ayaklanan grup, sadece ölenlerin babaları ve yakınlarıydı. Antinoos'un babası, "öldürülen evlatlarımızın ve kardeşlerimizin almazsak öcünü, onursuz kalırız, gelecek kuşaklar da ayıplar bizi" diyordu. Öykünün sonunda, daha fazla kan dökülmesini engellemek amacıyla Athena'nın devreye girdiği görülüyor. Tanrıçanın bu müdahalesi, îthake'de kan davalarının önüne geçebilecek yeterli bir insan gücü bulunmadığının bir göstergesi olsa gerek.

Yunanlılar köklü akrabalık bağlarını tarihleri boyunca korumuşlardı. Soy kütüklerine olan düşkünlükleri bunu gösteriyor. Sülale içi ilişkiler hiçbir zaman temelinden sarsılmamıştı belki; fakat aile dilinin zamanla değişikliğe uğradığı, halkanın gittikçe daraldığı da bir gerçekti, örneğin Homeros'un, erkek kardeşlerin eşleri için kullandığı *einater* terimi kısa bir süre sonra kelime dağarcığından silinmişti. Değişimin nedenini anlamak aslında çok güç değildir. Priamos'unki gibi bir ev içerisinde yaşayan birçok kadın vardı ve bu kadınlar kardeş eşleriydi. Zamanla kız evlatlar evlenerek baba ocağından

ayrılmış, erkek evlatlar da daha babalarının sağlığında kendi düzenlerini kurmaya başlamıştı. Büyük aile yapısının ortadan kalkmasına yol açan etmenlerdi bunlar. Sonunda, erkek kardeşlerin eşleri için kullanılan *einater* sözcüğü önemini yitirmiş ve yerine, her bir eş yakını için kullanılan daha genel bir terim olan *kedeste*s geçmişti.

Hayatın maddi ve manevi değerleri, ayrı fakat birbirini bütünleyen üç sosyal birimle, sınıf, sülale ve *oikos* birliğiyle tanımlanıyordu. Birimler arasında hedefler ya da istekler açısından zaman zaman ayrılıklar olabiliyordu. Aralarında doğan çatışmalar da kaçınılmaz olarak gerginlikler ve dengesizlikler yaratıyordu. Böyle durumlarda ortaya bir dördüncü grup çıkıyordu. Bir seferinde Telemakhos Athena'nın önerisi üzerine, bütün İthakeli'lerden toplanmalarını istemişti. Aigyptios adında yaşlı bir aristokrat söz almıştı ilkin; kimin, ne için toplantı çağrısında bulunduğunu soruyordu Aigyptios. Telemakhos yöneltilen sorunun tekrarını yaparak cevap veriyordu: "Diyeceğim, ne ordunun (Odysseus ve adamlarının) dönüş haberidir,... ne de herhangi bir halk meselesidir; benim kendi meselemdir; diyeceğim, evime çöken çifte belâdır."[27]

Odysseus'un hâlâ dönmemiş olduğundan, taliplerin ise bir türlü çekip gitmediğinden bahsediyordu Telemakhos. Talipler sorunu Telemakhos'un sorunuydu. Oysa yaşlı Aigyptios bir halk meselesi yüzünden toplanıldığını düşünmüştü. Böyle bir kanının varlığı bu noktada anlamlıdır. Meclis *(agora)** Kyklopslar arasında bilinmiyordu ve bu eksiklik, Odysseus'a göre devlet yapısındaki geriliğin ikinci göstergesiydi (üçüncüsü ise *themism* yokluğuydu)." Meclis basit bir organ değildi. Var olabilmesi için, çok sayıda aile ve akraba gruplarından oluşmuş yerleşik ve istikrarlı bir toplum gerekiyordu. Diğer bir deyişle bu organ, toprak sahibi üst kesimin akrabalığı üzerine kurulmalıydı. Bu da ayrı aile ve sülalelerin, toplum olabilmenin bir gereği olarak aralarındaki uzaklığı kaldırıp bir araya gelebilmesi ve kendi özerkliklerinden kısmen vazgeçebilmesi demekti. Yeni ve daha kompleks olan bu yeni toplumsal yapıda, özel meseleler *oikosun* ya da evin efendisinin otoritesinde görüşülüyor;

kamusal sorunlar da bütün aile reislerinin bir araya gelerek aldıkları ortak kararlarla çözümleniyordu.

Yunan toplumunun oluşumunu ve erken evrelerini resmetmek güçtür. Doğu Akdeniz Bölgesi'ne sızan ilk Yunan göçebelerin ilkel avcı gruplar olmadığını biliyoruz. Eldeki veriler bu insanların pastoral bir yaşam sürdüklerini, fakat tarıma da yabancı olmadıklarını gösteriyor. Göç esnasında alınan geçici önlemlere bağlı olarak biçim değiştirmiş olsa da, kabile organizasyonuna dayalı bir sosyal yapıdan bahsetmek mümkündür. Ne var ki bu toplulukların tanıştıkları dünya daha kompleks yapılanmaların olduğu bir dünyaydı. Mısır ve Yakın Doğu başta olmak üzere çevre bölgeler toprak sistemlerini çok öncesinde kurmuş ve geliştirmişti. Odysseus'un çağına değin geçen bin yıllık dönemin tarihsel tablosu hayli karmaşıktır. Sönük ya da durağan geçen, tekdüze akıp giden bir zaman dilimi değildir bu yüzyıllar. Söz konusu çağlardan günümüze ulaşan bulgular çok ani ve şiddetli değişikliklerin, birtakım felaketlerin izlerini taşımaktadır. Anlaşılan odur ki felaketlerin yerle bir ettiği, sadece taş duvarlar değildi: Yaşamla birlikte kurumlar da çökmüştü.

Odysseus'un îthake'si, önceki yüzyılların gelişmiş merkezlerinde göze çarpan kent-toplum yapısının hayli gerisindeydi. Buna karşılık, aile ve akraba bağlarının daha baskın olduğu sosyal bir dokuya sahipti. Yaklaşık olarak İ.Ö. 1200 yılında Yunanistan'ın büyük bir bölümünü kasıp kavuran yıkım hareketinin (ki bu felaketin izleri Doğu Akdeniz Bölgesi'nde de görülmektedir), mevcut siyasi yapıyı temelinden sarstığı ve sınırsız akrabalık bağına dayalı yeni bir düzene zemin açtığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber varılan bir başka sonuç da, yeniden toplumlaşmanın şiirlere konu edilen kahramanlar için yepyeni bir gelişme olmadığıdır. Şiirler, *agoraya, themise,* kamusal meselelerle kişisel meseleler arasındaki ayırıma ilişkin bir bilincin izlerini taşıyor. Bir araya toplanmış olan Ithakelilerin zihninde Telemakhos'un çağrısıyla ilgili beliren soru işaretleri bu bilincin yansımalarıdır. Meclisin işlevi konusunda sıkıntıya düşüldüğünü ya da belirsizliğe sürüklenildiğini gösteren herhangi bir veriye rastlamıyoruz.

Kurallar oldukça basitti. Meclis kralın istediği zamanlarda toplantıya çağrılırdı. Ancak çağrının ne zaman yapılacağı önceden bilinmezdi. Yurt dışına sefere gidildiğinde savaşla ilgili konuları görüşmek için kamp yerinde toplanılırdı.* Yurtta ya da savaş alanında yapılan bu tür toplu görüşmeler için saptanmış bir oturum sayısı ya da belirlenmiş bir tarih yoktu. Odysseus yirmi yılı aşkın bir süre yurduna uzak kalmıştı ve bu yıllar İthake için meclissiz geçen yıllardı. Oysa başka yerlerde her zaman meclisi toplama yetkisine sahip kişiler bulunurdu, örneğin orduları komuta eden kişi Agamemnon olmasına rağmen, Akhilleus'un tüm Akhaları meydanda topladığı olmuştu. İthake'de Aigyptios'un yönelttiği soru bir bakıma Telemakhos'un topladığı meclisin geçerliliğini ortaya koyuyor. Yaşlı adam, yirmi yıl süren bu sessizliği kimin bozduğunu merak etmişti.

Meclis genellikle şafak vakti toplanırdı. "Ve sabahın çocuğu gül parmaklı Şafak göründüğünde, Odysseus'un biricik oğlu yatağından kalkıp giyinmişti... Derhâl buyurmuştu berrak sesli habercilere; çağrılsın demişti toplantıya gür saçlı Akhalar. Yayılmıştı haber, toplanılmıştı hemen."[28] Gündemin konusunu meclisi toplayan kişinin tartışılmasını istediği meseleler oluştururdu. İsteyen herkes söz alırdı ve söz alan kişilerin eline haberci tarafından bir değnek tutuşturulurdu. Bu değnek konuşmacıyı saygın kılan sihirli bir asaydı adeta. Geleneğe göre ilk söz en yaşlı olana verilirdi. Ardından gelen söz sırası tartışmanın akışına göre belirlenirdi. Kişilerin statüsüne göre belirlenmiş bir konuşma düzeni yoktu. Söz almak isteyen kalmadığında da meclis dağılırdı.

Meclis oy kullanan ya da kararlar alan bir kurum değildi. İki temel işlevi vardı. Meseleleri lehte ve aleyhte tartışmaya açmak ve kral ya da komutana genel eğilimi göstermek. Genellikle hararetli geçen bu toplantılarda ortaya sürülen görüş ya da yargılara kimi zaman alkışlarla destek verilir; kimi zaman da bağırışlarla karşı konurdu. Mecliste ileri sürülen görüşlerin kral üzerinde hiçbir bağlayıcı etkisi yoktu. Kral, çoğunluğa ters düşse de kendi inisiyatifini kullanabilen bir güçtü. Son söz her zaman kralındı. Bu alandaki üstünlüğü *İlyada*'nın giriş bölümünde oldukça açıktır. Esir alınan kızı Khryses'i fidye karşılığında geri almak için Akhalann kampına gelen bir rahip,

Akhalardan kızını iade etmelerini rica etmiş ve "tüm Akhalar saygı gösterip alkışlamıştı kendisini. Kabul etmek istemişlerdi kızına karşılık verdiği değerli fidyeyi. Fakat Atreusoğlu Agamemnon'un gönlünce değildi bu. O nedenle tersleyerek kovmuştu kendisini."Ardından tanrı Apollon'un öfkesi inmişti Olympos'un doruklarından ve dokuz gün boyunca ok yağmuruna tutulmuştu Akhalar. "Yanmıştı sürekli bir yığın ölü ta ki Akhalara acıyan Hera, Akhilleus'a halkı toplamasını buyurana kadar." Akhilleus'la şiddetli bir çatışma içinde olan Agamemnon, sonunda Apollon'a boyun eğip rahibin kızı Khryses'i serbest bırakmayı kabul etmişti. Onun yaratacağı boşluğu da Akhilleus'un onur payı olan esir Briseis le giderecekti.

Yapılan toplantıda Akhilleus'un altı, Agamemnon'un ise dört kez söz aldığı görülüyor. Sarf ettikleri sözler baştan sona birbirlerine yöneliktir. Hatta iki kişi arasında geçen özel bir tartışma gibidir. Agamemnon'un, sözlerini yarıda keserek topluluğa hitaben yaptığı tek bir konuşma vardır. O da Khryses'in teslimine ve tanrının öfkesini dindirmek için nasıl bir yol izleneceğine ilişkin bir duyurudur. Bunun dışındakiler kahramanların kendi aralarında gelişen söyleşilerdir. Agamemnon ile Akhilleus arasındaki çekişmeyi barışla noktalamak isteyen Nestor tartışmanın sonuna doğru söz almıştır. Fakat onun sözü de sadece kahramanlaradır. "Kavga, her iki liderin birbirlerine haykırdıkları düşmanca sözlerle son bulmuş ve Akha gemileri yanında toplanan halk dağılmıştır.'[29] Agamemnon ile Akhilleus arasında yaşanan bu çekişmede, *İlyada* daki diğer örneklerin aksine, ordunun taraf almadığı ya da herhangi bir görüş bildirmediği dikkat çekiyor.

Böyle bir uygulamayı ya da bu meclis kadar gayri resmi bir kurumu parlamenter sistem içerisinde değerlendirmek hayli güçtür. Kral ya da baş komutanın halkı toplantıya çağırmak gibi bir yükümlülüğü yoktu. Yine de aristokrat kesim, hatta halk dahi gelişmelerden haberdar olma hakkına sahipti. İnsanları bir araya toplayarak onları bilgilendirecek olan kişi de kraldan başkası değildi. Krala hizmet amacıyla önde gelen soylulardan oluşturulmuş bir yaşlılar meclisi vardı. Ancak bu meclis tarafından sunulan önerilerin, uygulamaya

dönük bağlayıcı bir etkisi olmuyordu. Örneğin Kral Alkinoos, bir gün Phaiak "komutan ve liderlerini" bir araya toplamış ve onlara, Odysseus'un İthake'ye güvenli bir yolculuk yapabilmesi için yanına refakatçi vereceğini duyurmuştu. Duyurusunun hemen ardından kahramanı alıp ziyafete götürmüştü. Aldığı kararla ilgili herhangi bir yorum yapılmasına ya da tepki verilmesine fırsat dahi vermemişti.

Bununla birlikte *İlyada* ve *Odysseia*'da toplantılarla, tartışmalarla geçen birçok bölüm vardır. Bunlar birer oyun ya da gösteri değildir. Söz konusu pasajlar resmi haklar açısından değerlendirildiğinde, karar verme yetkisinin sadece kralda toplandığı; üstelik kralın, genellikle hiç kimseye danışmaksızın bir başına kararlar aldığı görülüyor. Ancak tüm gelenekleri, ortak kültürel öğeleri, alışılmış usulleri ve bunlara eklenebilecek nice değerleri kapsayan bir *themis* (töre) kavramı vardı ki bu Kavram sapılması gerekene (ya da gerekmeyene)" itaat ilkesi üzerine gelişmişti. Odysseus'un dünyası uygunluk ve doğruluk anlayışının hayli gelişmiş olduğu bir dünyaydı. Her iki şiirde de toplantı esnasında sıradan birinin lafa karışma cesareti gösterdiği tek bir sahne vardır. Ancak Thersites adındaki bu şahıs Odysseus tarafından derhâl susturulmaktadır. Thersites'in davranışı doğru değildi; çünkü halkın sadece dinlemesi gerekirdi. Dinlerken fikir birliğine ya da ayrılığına düşebilirdi. Fakat tavsiyede bulunmak gibi bir haktan yoksundu. Bu hak sadece aristokrat sınıfa tanınmış bir ayrıcalıktı ve kral, kendisine sunulan tavsiyelere isterse kulak verirdi. Nestor yaşlılar meclisinde Agamemnon’a dönerek, nasıl söylemen gerekse, dinlemen de gerek; bunu herkesten çok senin yapman gerek," diyordu.Çoğunluğun fikrini dikkate alıp almamak kralın hak ve yetkisi dâhilindeydi. Fakat gözden kaçırmamak gerekir ki bu bağlamda bir riski de göze almış oluyordu. Her yönetici, yasalar ya da gelenekler çerçevesinde kendisine itaat eden halkın bir gün baş kaldırabileceğini, pasif bir direnişe ya da güçlü bir isyana sürüklenebileceğini hesaba katmalıydı. Homeros'ta karşımıza çıkan siyasi düzende, kamuoyunun nabzı halk meclisinde yoklanıyor; aristokratik sınıfın görüşü de yaşlılar meclisinde alınıyordu.

Gayri resmilik, değişkenlik ve esneklik o çağın tüm siyasi kurumlanna özgü özelliklerdi. Sorumluluk ile güç arasındaki ayrılığın farkına varılmıştı genellikle. Fakat bu iki alanın sıklıkla birbirine karıştırılması, birtakım güçlükleri ve sorunları da beraberinde getiriyordu. Kralın, meclisin görüşünü göz ardı edebilmesi -bu noktada genel eğilimin ne kadar belirgin olduğu ya da kralın görüşüyle ne oranda örtüştüğü pek önemli değildi- Yunan dünyasının bir on yıl ya da îthake'deki gibi yirmi yıl boyunca krallar olmadan da yapabileceği anlamına geliyordu. Bu bağlamda kralın varlığı da yokluğu da birdi. Bu mümkündü; çünkü toplum aile ve akrabalık bağlarına dayalı bir sistem üzerine yeniden yapılanırken, önceden baskın olan o sistem bütünüyle çökmemiş; sadece bazı yönlerden ve kısmen zayıflamıştı. Asayişe, gıda teminine, sosyal ilişkilere, adaletin işleyişine, dinsel uygulamalara ve hatta dış dünyayla kurulan barışçıl ilişkilere dair tüm meseleler, önceden olduğu gibi büyük ölçüde yine *oikos,* sülale ve sınıf üçgeni içinde çözülüyordu. Toplumun etkin rol oynadığı alan ise savaştı; özellikle de savunmaya dönük savaş.

Akrabalık anlayışının yansımalarını her alanda görmek mümkündür. Hatta soy ilişkisine dayanmadan gelişen yeni toplumsal kurumlann dahi, mümkün olduğunca ev ve aile yapısına koşut biçimde şekillenmiş olduğu göze çarpıyor. Kral ile baba arasında kurulan özdeşlik bu bağlamda ele alınabilecek güzel bir örnektir (bu tür bir özdeşliğin Olympos'taki yansımasını ise "tanrılar babası" tanımlanmasıyla Zeus'ta görüyoruz. Bu tanımlama, Zeus'un sadece belirli bir gruba aidiyetini göstermektedir). Belirli görevlerde, örneğin mecliste ya da tanrılar için düzenlenen kurban törenlerinde kralın *patriark* rolü üstlendiği kesindir. Yunanca'da "yönetmek", "egemen olmak" anlamına gelen *anassein* teriminin, şiirlerde hem kral (*basileus*) hem de evin (oıtosun) efendisi için kullanılmış olması, her iki figür arasında kurulan paralelliği sergiliyor. Aynı terim tanrılara da yakıştınlmıştır: örneğin Zeus, "tanrıların ve insanların egemeni *(anassein)"*olarak karşımıza çıkmaktadır.

Egemen olmak demek, bazı tanrı ya da kişilerin varlıklar ve insanlar üzerinde ya da Zeus'un tüm insanlar ve tanrılar üzerinde güç sahibi olması demekti. Ne var ki bu kavram, kimi zaman ozanların hayli

belirgin duran dokunuşlarıyla küçük değişikliklere uğramıştır. *Anassein* terimi beş ayrı örnekte "güç yoluyla" anlamına gelen *iphi* belirteciyle kullanılarak anlamca sınırlandırılmıştır. Bu kullanım, kralın egemenliğine güce dayalı bir egemenlik anlamı yüklemektedir (ev reisinin egemenliği ise bu tanımlamanın her zaman dışında kalmıştır). Burada kastedilen, baskıya dayalı haksız bir yönetim biçimi, bir tiranlık rejimi değildir kesinlikle. Oğlunun Ilion'da bütün "gücüyle hüküm"[30] sürmesi için tanrılara yakaran Hektor, onun bir despot olmasını değil, tahta geçmesini dilemektedir sadece. Diğer taraftan Agamemnon, kızlarından birine îphianassa adını vermekle onun prenses olduğunu ilan etmiş oluyordu; çünkü "doğuştan güçlü" anlamına gelen İphigenia terimi kraliyet soyuna işaret ediyordu.

İphi terimi kral ile evin efendisi arasında bir ayrılık doğurmakta, her iki figür arasındaki benzerliğe bir sınır çekmektedir. Bu ayrılık, kendilerinden sonra başa geçecek olan kişilerin belirlenmesi konusunda kendisini gösteriyordu. Monarşik gücün aile içinde korunmasından yana olan krallar, Hektor örneğinde de görüldüğü gibi tahtlannı erkek evlatlarına devredebilmek için bizzat uğraş veriyorlardı. *Oikos* içindeki yerlerini dolduranlar da yine oğullardı. "Kral öldü! Yaşasın Kral!" Böylesi bir duyuru monarşilerdeki hanedanlık ilkesinin baskınlığına işaret ediyor. Ne var ki Odysseus'un dünyasında ulak aracılığıyla yapılmıyordu bu tür duyurular. Krallık o denli yol almamıştı. Kralın öldüğü, tahtın boş kaldığı, aristokrat kesimin ağzından bildirilirdi genellikle: Kral ölmüştür! Taht kazananındır! *Odysseia*'da geçen ithake öyküsünün özünde yatan da buydu. Bir başka deyişle, "güce dayalı egemenlik"ti söz konusu olan. Bir kralın hüküm sürebilmesi için güçlü olması ve gücünü kullanabilmesi gerekirdi. Zayıf bir krala, kral gözüyle bakılmazdı: Kral dedikleri ya yönetmek için güç sahibi olmalıydı ya da hiç başa geçmemeliydi.

Telemakhos taliplerle arasında geçen atışmalardan birinde, "madem ki yüce Odysseus ölmüştür, genciyle yaşlısıyla bir dolu kral (*basileis*) var onun yerine geçebilecek denizle çevrili şu Ithake'de, bunca Akhalar arasında"[31] diyordu. Telemakhos'un bu yakıştırması ile Nestor'un Agamemnon'u "en soylu" kral olarak nitelendirmesi

arasında bir fark bulunuyor. Agamemnon, Troia'da bir araya toplanmış kahramanlarla karşılaştırılıyor ki bu kahramanların birçoğu kendi ülkelerinde zaten kraldır. Oysa Telemakhos'un kastettiği sadece îthake soylularıdır. Şayet bu pasajın bir başka örneğine rastlamasaydık, Telemakhos'un sözlerini, erişkinliğini kanıtlama gereği duyan bir erkek evladın babasının kurnazlığına nasıl öyküdüğünü gösteren ifadeler olarak değerlendirir ve göz ardı ederdik. Fakat *basileus* teriminin sadece Homeros şiirlerinde değil, erken dönem yazarlarının eserlerinde de hem kral hem de lider (köleleri ve hizmetkârları olan aristokratik bir ailenin reisi) için kullanılmış olduğunu gösteren çok sayıda örnek bulunuyor. Terimin çift anlamlı kullanımı, dil yapısına dayalı ifade kıtlığından kaynaklanmamıştır. Bu kullanım, aristokrasinin monarşi üzerindeki zayıflatıcı baskısının terminolojiye yansımasıdır. Aristokrasi gerek mantıksal gerekse tarihsel ve toplumsal açıdan krallıktan önce geliyordu. Soylular monarşik rejimi kabul ederken, statülerindeki önceliğin temel ilke olarak korunmasını ileri sürmüşler; kralı da bu "eşitler" sınıfının başı olarak benimsemişlerdi.

Asıl çatışma tüm karmaşıklığıyla *Odysseia'nın* ilk bölümünde başlıyor. Telemakhos'un Ithake'deki krallara ilişkin sarf ettiği sözler, kendisine meydan okuyan taliplerden Antinoos'a bir cevaptır aslında: "Kral soyundan olsan da dileğim odur ki kral yapmasın Kronosoğlu (Zeus) seni denizle çevrili Ithake'ye," demişti Antinoos. Telemakhos umutsuzluğa kapılarak boyun eğmişti bu sözlere. Genç adam krallıktan cayıp sadece evinin efendisi olarak kalmak istemiş, bununla yetinmişti. Bu kez de daha kurnaz olan bir başka talip, Eurymakhos sesleniyordu kendisine: "Denizle çevrili Ithake'de, Akhalardan kimin kral olacağını tanrılar bilir Telemakhos. Fakat sen kendi malının mülkünün sahibi, evinin efendisi (*anassein)* olabilirsin elbette."[32] Kral ve aynı zamanda bir koca olarak Odysseus'un yerini dolduracak olan kişiyi seçmek

Penelope'ye kalmıştı. İthake'de barışı sağlamak ancak bu yolla mümkün olacaktı. Talipler arasından başarılı olan oturacaktı tahta. Telemakhos "mirasının başına geçerek keyif sürecek; anası da bir başka erkeğin evini çekip çevirecekti."[33] Her gün ayrı bir ziyafet

çekerek Odysseus'un tüm varlığını tüketmek üzere olan taliplere dur demenin bundan başka yolu yoktu. Aksi hâlde, Telemakhos'un miras olarak devralacağı evden eser kalmayacaktı.

Kaba kuvvet her zaman gizli saklı başvurulan bir yol değildi. Her iki taraf da kararı tüm dindarlıklarıyla tanrılara bırakmış görünseler de, ölümsüzlerin verecekleri bu kararda da silah gücünün etken olacağına dair bir öngörü hakimdi. Telemakhos'un ertesi gün beyhude yere topladığı mecliste Leokritos öne çıkıp, oldukça net bir uyarıda bulunmuştu: "İthakeli Odysseus çıkıp gelse, görse vannı yoğunu yiyip bitiren soylu talipleri, onları sarayından kovmayı geçirse bir hırsla yüreğinden, kendisini görmek için can atan karısı bile hoşnut olmazdı gelişinden. Bunca insana karşı savaşmaya kalkıştığı anda düşerdi ölümün tuzağına."[81]

Leokritos iyi bir kâhin değildi belki; fakat şu da bir gerçekti ki Odysseus döndüğü vakit krallığına kaldığı yerden devam edemeyecekti. Nitekim bir zamanlar kendisinin olan tahtı yeniden kazanmak için çok ağır şartlara karşı, tüm gücünü ve kurnazlığını kullanarak mücadele etmek zorunda kalmıştı. Leiokritos'un gözünden kaçan tek bir mesele vardı: Tanrıça Athena'nın Odysseus'a olan ilgisi. "Sen tanrıça!" diye sesleniyordu Odysseus Athena'ya: "Söylemeseydin bana şayet tüm olup biteni, kesin ölecektim demek kendi sarayımda, tıpkı Atreusoğlu Agamemnon gibi."[34]

Bunların tümünü şiirin öyküsel birkaç satırından elde edilen, tarihsel doğruluğu tartışılır çıkarımlar olarak görenler ve bu nedenle itiraz edenler olabilir. Eğer Odysseus İthake'ye dönmemiş olsaydı, bugün elimizde *Odysseia* adlı bir eser olmazdı ya da kahraman, tanrıçanın sayesinde kurtulduğu o kötü yazgıya kurban gitmiş olsaydı, tamamen farklı bir öyküyle karşı karşıya kalırdık. Bu doğrudur. Ne var ki Odysseus'un Kral X için kullanılan geleneksel bir isim olduğunu unutmamak gerekir. Türlü türlü yurda dönüş öyküleri bulunmaktadır. Bu öykülerin, mit ve anlatım detaylarından arındırıldığı taktirde, hassas, kolay kırılabilir güç dengeleri olan günümüz dünyasındakilerden pek farkı kalmazdı. Nestor ve

Menelaos seferden önceki bağlarını kolaylıkla tazeleyebilmiştir, üstelik özel şartlarındaki farklılığa rağmen. Aigisthos öldürdüğü Agamemnon'un ülkesine kral, evine efendi, karısına da bir eş olmuştur. Odysseus, Aigisthos'a denk yüz sekiz adama rağmen, bir yolunu bulup kadere karşı direnmesini bilmiştir. Bu öykülerin tarihsel ve sosyolojik açıdan taşıdıkları anlam şudur: Krallardan bazıları öyle bir güce ve otoriteye sahiplerdi ki, kendilerine meydan okumak mümkün değildi. Dirençle karşılaşan krallar da vardı elbette; ancak bu direnişler başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkûmdu. Bir de diğerleri vardı: Kral olmanın, bir başka deyişle "eşitler sınıfının başını çekmenin" bolluk ve rahatlık içinde uzun bir ömür sürmek olmadığını öğrenmiş olanlar. Kralların şartlar gereği yurtlarından ayn kalmaları belli ki rakiplerine rahat bir hareket alanı yaratmıştı. Ancak aralarındaki düşmanlık ateşini körüklemek için bir Troia savaşı da gerekmiyordu.

Krallığın içine sürüklendiği belirsizliği anlayabilmek için Odysseus'un kariyerinin ilk evrelerine uzanmak gerekir. Kimdi Laertes? Yaşlı bir adamdı o. Fakat henüz bunamamıştı; aklı yerindeydi. Peki neden tahta geçip İthakelilerin başına kral olmamıştı? Nestor da yaşlıydı. *İlyada*'daki verilere göre yaklaşık yetmiş yaşındaydı. Savaş öncesinde olduğu gibi sonrasında da hüküm sürmüştü. Dahası, Troia'ya giden ordulara eşlik etmiş, hatta orada dahi, her ne kadar ordulara sadece manevi desteği dokunsa da, Agamemnon'un kurduğu yaşlılar meclisinin sözü geçer bir üyesi olmuştu. Yaşlı Priamos vardı bir de. Büyük kriz döneminde asıl liderlik oğlu Hektor'a düşmüştü belki, ama tartışmasız kraldı hâlâ. Akhilleus Agamemnon'la arasındaki anlaşmazlığı giderip çarpışmaya geri döndüğünde, Aeneas dikilmişti karşısına. Meydan okurcasına soruyordu Akhilleus: "Yüreğin benimle neden savaşmak ister? Priamos'un yerine geçmek için mi? İyi at süren Troialılara kral olmak için mi? Hayır; canımı alsan da benim, bu ayrıcalığı vermez Priamos sana. Dayanıklıdır o, aklı başındadır; oğullan vardır üstelik."

Odysseus'un babasının tahtını zor kullanarak ele geçirdiğine dair hiçbir iz görünmüyor. Aksine, şiirin son bölümünde baba oğul arasındaki yakın ilişki, birbirlerine karşı duydukları sevgi işleniyor.

Fakat Laertes otoritesini çoktan yitirmiş eski bir kraldı. Talipler oğlunun ve torunun varlığını tehdit ederken, kendisi çiftliğine çekilmişti. Acı çekmekten, yas tutmaktan başka bir şey gelmemişti elinden. Soylular çiftliklerinde değil, kentte yaşarlardı. Laertes ise "artık kente uğramaz olmuştu. Alıp başını kırlara gitmişti keder içinde. Sadece yaşlı bir kadın vardı yanında; üzüm bağlanyla kaplı arazisinde dolaşmaktan yorgunluk çökünce eline ayağına, onu yedirip içiren, hizmet eden bir kadın."[35]

Odysseus'un hangi koşullarda tahta geçtiğine ya da Laertes'in yerini aldığına ilişkin tahminde bulunmanın pek yararı yoktur. Laertes'in, çiftliğine kapandığı günlerden çok daha öncesinde iphiye dayalı siyasi egemenliğini yitirmiş olduğunu söylemek bu noktada yeterlidir. Yönetim bir şekilde Laertes'ten oğluna geçmişti. Modern dönemdeki kralların meşruiyet ilkesi olarak adlandırdıktan gelenek korunmuştu bir bakıma. Akhilleus'un Aeneas için ileri sürdüğü ya da Myrmidonlar arasında babası Peleus ve kendisiyle ilgili olarak savunduğu ilke de buydu. Tahtın babadan oğula geçtiği, Odysseus'un Hades'te ziyaret ettiği Akhilles'un kaygı dolu sözlerinden de anlaşılıyor. "Bana kutsal Peleus hakkında duyduklarını anlat" diyordu Akhilleus. O, bugün de kralı mıdır Myrmidonların, "yoksa eline ayağına yaşlılık çökmüş, itilmiş midir bir kenara; güneş ışıkları altında ona yardıma koşabilseydim keşke;" keşke gücümle egemenliğimizi koruyabilseydim.[36]

İthake'de tehditkâr ve küstah bir tavır sergileyen talipler de ailenin taht üzerinde hak iddia ettiğinin farkındaydı. Yüzeysel olarak bakıldığında yaptıkları sömürünün yıllar almasında elle tutulur bir neden görünmüyor. Tek neden kaba güç uygulamalarıysa şayet, Leokritos'un, sayıca fazla olmalarından ötürü olası bir direnci rahatlıkla kırabileceklerine dair dile getirdiği sözler gerçeği yansıüyor demektir. Aslına bakılırsa görünürde herhangi bir muhalefet de yoktu. Buna rağmen talipler, Laertes'i ve Telemakhos'u öldürmekten ve gücü ele geçirmekten kaçınmışlar (her ne kadar son anda Telemakhos'a yönelik bir suikast planı yapmış olsalar da); Telemakhos'un, babasının oıfcosunda hak sahibi olduğunu kabul ettiklerini açıkça, üstelik defalarca duyurmuşlar; kararı da hiç

alışılmadık bir yaklaşımla bir kadına, Penelope'ye bırakmışlardı. Ancak örneği görülmedik ve beklenmedik olan bu karar hakkı, Penelope açısından kişisel olarak kazanılmış bir zafer değildi. Kendisinde bu zafere ulaşacak ne güzellik, ne bilgelik, ne de ruh vardı. Dahası, içinde yaşanan toplum ataerkil yapıda kurumlaşmış bir toplumdu. Öyle ki bir Telemakhos bile annesine ziyafet salonunu terk etmesini, kadına yakışır işlerinin başına dönmesini buyurabiliyordu.

Penelope'ye böylesi bir güç verilmesinin nedenini açıklamıyor ozan. Yasal durumla ilgili olarak berrak ya da bütünüyle tutarlı bir tablo da çizmiyor. Telemakhos'un, babasının vârisi olarak belli bir otoriteye sahip olduğu ortadadır. Athena kendisine yol göstermiştir: "Annene gelince, er ya da geç evlenmek varsa gönlünde, bırak dönsün gücü herkesçe bilinen babasının sarayına. Hazırlayacaklardır orada düğününü; düzeceklerdir çeyizini; babası her istediğini verecektir sevgili kızına."Ertesi gün toplanan mecliste Antinoos ile Eurymakhos'un Telemakhos'a verdikleri öğüt de çok farklı değildi. Hatta Eurymakhos'un gösterdiği yol Athena'nınkiyle neredeyse aynıydı. Ancak "akıllı" Telemakhos itiraz etmişti bu sözlere. "Kendim gönderirsem anamı Ikarios'a (Penelope'nin babası), geri ödemek bunca yüklü miktarı yıkım olur bana."Burada "yüklü miktar'dan kastedilen, söz konusu koşullarda baba evine iade edilmesi gereken çeyizdi.

Odysseus'un birden bire ortaya çıkarak talipleri katlettiği ziyafet sahnesinde Telemakhos'un ileri sürdüğü görüş, sahip olduğu otoriteyi farklı bir tarzda olsa da bir kez daha ortaya seriyor: "Anamın evliliğini engelleyecek değilim. Aksine, istediği adamla evlensin isterim; hatta sayısız armağanlar da veririm. Arzusuna karşı koyup onu saraydan kovmaya dilim varmaz; bunu yapmak bana yakışmaz."[37] Fakat Telemakhos'un, annesini baba ocağına geri göndermek ya da kendisine kur yapan taliplerden birini seçmesi için ona baskıda bulunmak (veya seçimini engellemek) gibi evlilik konusunda buyruk verme hakkına sahip olduğu düşünüldüğü taktirde, Athena'nın davranışı gerçeklik açısından ya da hukuki yönden nasıl açıklanmalıdır? Tanrıça, Menelaos'u ziyarete giden

Telemakhos'un peşinden Sparta'ya gitmiş; telaş içinde genç adama uyarıda bulunmuştu: "Bir yandan babası, diğer yandan kardeşleri isteyip dururlar Penelope'den Eurymakhos'a varmasını, talipler arasında armağan vermede üstüne yoktur diye; en çok armağanı o verir diye."

Penelope meselesi *Odysseia'mn* uzun geçmişinde öylesine karmaşıktır kı, sosyal ve hukuki yönleriyle ele alınarak tarihsel bir çerçeveye oturtulması hayli zordur. Bazı araştırmacılar bu çerçevenin içinde, yüzyıllar öncesinde Yunanlılar arasında analık hakkı üzerine temellenmiş bir sistemin dağınık izlerini görmektedirler. Benzer izler Phaiaklar arasında da saptanmıştır. Gerçekten de ozan, kral Alkinoos'un yeğeni ve aynı zamanda karısı olan kraliçe Arete'nin gerek "zekâsını," gerekse erkekler arasında çıkan kavgayı yatıştırmadaki yeteneğini vurgularken, bambaşka bir dil kullanmaktadır.[38] Nausikaa, saraya geldiği vakit babasının tahtını geçip, bir koşu anasına varıp sormasını öğütlemişti Odysseus'a şu sözlerle: "Sana karşı iyi duygular kıpırdarsa yüreğinde anamın, sevdiklerine kavuşacaksın, içinde oturduğun o güzel evine, yaşadığın o baba toprağına ulaşacaksın demektir."Arete ve Alkinoos Odysseus'u dostları gibi görmüşler, son derece iyi karşılamışlardı. Verilen ziyafete başından sonuna katılan kraliçe, kahramanın başından geçen serüvenleri anlatması üzerine o dönemin Yunan toplumlannda görülmemiş bir yaklaşıma bürünmüş; soylulara Odysseus'a armağanlar sunmalarını buyurmuştu: "Benim konuk dostumdur kendisi; her biriniz paylaşsın bu onuru."Efendisi Agamemnon'a yönelik düzenlenen suikasta katılmayan, bu girişime karşı çıkan Kyltaimestra'dan dahi duyulmamıştı böyle sözler.

Phaiak soylularından bir yaşlı lafa karışmış; Arete'nin önerisini kabul etmekle birlikte, "burada söz de iş de Alkinoos'a düşer' demişti kraliçeye dönerek.[39] Nausikaa da Odysseus'a Arete'yi görmesini salık vermeden önce, "Phaiaklar arasında bütün gücü elinde tutan ulu yürekli Alkinoos'un kızı" olarak tanıtmıştı kendisini.[40] Şiirin Phaiaklara ayrılmış olan bölümü Alkinoos'u eşsiz, rakipsiz siyasi bir güç olarak tanımlayan tekrarlarla doludur. Bu bölümde başka açmazlar, oldukça belirgin duran zıtlıklar göze çarpmaktadır.

Birbiriyle çelişen unsurlar içeren iki Phaiak öyküsü muhtemelen hatalı bir biçimde birleştirilmiştir. Ne var ki eski anaerkil yapıyla ilgili bastırılmış bir belleğin bazı dizelere yansımış olabileceği görüşü kırılgan bir görüştür. Arete ile Penelope, anaerkilliğin soysal gereklerini karşılayan figürler değillerdir. Arete, Alkinoos'un ağabeyinin kızıdır. Penelope'nin ise Odysseus'la arasında herhangi bir kan bağı bulunmamaktadır.*

Penelope'nin beklenmedik ve anlaşılmaz bir biçimde karar yetkisi kazanması nasıl açıklanırsa açıklansın, sonuçta ortaya çıkan bir gerçek vardı ki, o da "ne kadar soylu ve bir o kadar sözü geçen adam varsa adalarda, Dulikhion'da, Same'de ve ormanlı Zakynthos'ta, ne kadar efendi varsa kayalık Ithake'de," kısaca ne kadar aristokrat varsa ithake ve çevresinde, hepsi de biliyorlardı Odysseus'un evinin tahtsız kalacağını. Odysseus'un yerine geçecek olan, sadece tahta değil, dul kalan karısına da sahiplenecekti. Talipler bu konuda son derecede ihtiraslı ve ısrarlı davranıyorlardı. İhtimal ki düşündükleri de şuydu: Penelope, kocası Odysseus yerine yatağına girecek olan talibi kendi iradesiyle seçtiği taktirde, o kişi krallığını bir bakıma meşrulaştırmış olacaktı. Telemakhos mecliste yaptığı ilk konuşmada, "dedesi Ikarios'un, kızını evlendireceğinden ve onu, kendi uygun gördüğü birine elleriyle gelin vereceğinden; bu nedenle taliplerin Ikarios'un evine gitmeye çekindiklerinden" bahsetmişti.tkarios kızma en yüksek değeri biçeni, göze girmek için en değerli armağanları sunanı seçecekti kuşkusuz. Ancak taliplerin gelenekselleşmiş olan bu yolu tercih etmeyişleri, cimriliklerinden kaynaklanmıyordu kesinlikle. Penelope'nin kocasını İkarios'un seçmesi durumunda, en yüksek değeri biçen kişinin sahip olacağı şey krallık değil, bir kadın olacaktı sadece. İthake'ye yabancı olan İkarios'un, bu ülkeye egemen olması mümkün değildi. O ayrıcalık üstü örtülü de olsa Penelope'ye aitti.

Taliplerin daha sonra başlarına gelen yıkım Penelope'nin elinden olmuştu. Genç kadın Athena'dan aldığı talimat üzerine tümünü tuzağına düşürmüştü. Dilenci kılığında geri dönmüş olan Odysseus'a, kendisinden başka hiç kimsenin kullanamadığı o büyük oku vermişti. Kahraman, karısının eline tutuşturduğu bu özel oku

kullanarak oğlu Telemakhos ve iki kölesinin, Philoitios ile Eumaios'un yardımlarıyla evinde fazlalık olan talipleri birer birer katletmişti, öykudeki ayrıntı Odysseus'un dünyasındaki yaşamın önemli bir yönüne dikkat çekiyor bir kez daha: Kralın tahtını geri almak için verdiği uğraşta güven duyduğu kişiler sadece kansı, oğlu ve sadakatlerinden hiçbir şey yitirmeyen köleleriydi. Başka bir deyişle krallığın gücü kişisel bir güçtü. Böyle bir düzeni, krallığın ulaşabileceği nihai zaferin halk desteğine dayanmak olduğu görüşünün benimsendiği Ortaçağ sonlarındaki kral-baron çatışmasına benzetmek en büyük yanılgı olsa gerek. Ithake'nin, Sparta'nın ya da Argos'un halkı, savaşta silahlanırdı. Toplum, varlığını düşman dünyanın karşısında savaşarak ortaya koyar; savaşta bir anlam kazanırdı. Verilen mücadelede kendisine arka çıkılan ve itaat edilen kişi ise halkın başı ve temsilcisi olan kraldan başkası değildi. Barışın türlü türlü kazançlarına sahiplenme hak ve yetkisi de kralındı. Normal koşullar altında ise bu hak ve yetki zaten sınırsızdı. Fakat soylu sınıfın mensupları kendi aralarında anlaşmazlığa düştüğünde, meseleye genellikle kendi meseleleri olarak bakılırdı.

Şiirler Yunanistan halkının ilgilerine ya da uğraşlarına pek ışık tutmazlar. Yine de bu konuda doğrudan göstergeler yakalamak mümkündür. Telemakhos'un topladığı meclis dağılmak üzereyken, Mentor bir hoşnutsuzluğunu dile getirmişti: "Ben, siz halka (*demos)* kızarım asıl. Sessizliğe gömülür, öylece oturur durursunuz. Bunca insansınız. Lâkin bir avuç talibi yola getirmek için tek laf çıkmaz ağzınızdan."[41] öykünün sonunda talipler ölmektedir. Odysseus ve yaşlı babası kavuşmalarının şerefine çiftliklerinde bir ziyafet çekmekteyken, *agora* da bir başka toplantıya tanık olmaktadır. Olaya kurban gidenlerin öfkeli yakınlarıdır bir araya toplanan; dökülen kanların intikamıyla yanıp tutuşan bir grup insan. Resmi nitelikli bir toplantı değildir bu. insanlar bir araya gelmiştir, çünkü "ulak Şayia, çabucak yaymıştır kentin dört bir yanına" katliam haberini.[42] Zeus'un elçisi olan Şayia, aslında İthake'de hiçbir zaman benimsenmemiştir. Ozan bu toplantının bir aristokratlar toplantısı olduğunu açıkça belirtiyor (Aralarında halktan insanlar da vardır; fakat bunlar İthake toplumunun üyeleri olarak değil, soyluların evinde çalışan

hizmetkârlar sıfatıyla bir aradadırlar). Bazı çevirmenler hataya düşerek dizeler arasına "halk" sözcüğünü yerleştirseler de, ozanın *demos* ya da "çoğunluk" gibi terimleri bu bölümde kullanmadığı görülüyor.

Kan davası gütmek doğal bir duyguydu. Odysseus böyle bir davanın içine düşeceğini önceden tahmin etmiş ve talipleri öldürdükten sonra oğlu Telemakhos'a şöyle seslenmişti: "Gel seninle düşünüp taşınıp bulalım en doğru yolu. Bir kişi öldürürse halkından bir adamı, hatta arkasında öcünü alacak kimi kimsesi olmayanı, bırakır ailesini, akrabasını kaçar gider. Vazgeçer baba toprağından. Biz ise kentin direklerini yıktık; öldürdük İthake'nin en soylu delikanlılarını."[43] Bu kişisel bir intikamdı. O hâlde Telemakhos'un kişisel olduğunu belirttiği bir mesele için meclis neden toplanmıştı? Genç adam o toplantı boyunca bir kez dahi hitap etmemişti halka. Taliplere seslenmiş, kişisel isteklerini yinelemiş ve yakışık almayan davranışlarından vazgeçmelerini istemişti. Mentor ise ancak toplantının sonunda *demos*aseslenebilmişti: "Müdahale etmediğiniz için sizi kınıyorum." Telemakhos'un amacına ulaşamadığı ortadaydı. İstediği, kamuoyunu taliplere karşı harekete geçirmekti. Doğrusu o ki kişisel sorunu da bir kamu meselesi hâline dönüşecekti böylece. Bu durumun farkında olan Mentor sorunu açıkça ortaya koymuş; ancak başarılı olamamıştı. Leokritos'un alaycı bir edayla sarf ettiği sözlerin nedeni de buydu: "Yiyip içtikleri için bunca insana savaş açmak kolay iş değildir."[44] Mentor, "onlar, yani talipler bir avuç insan, siz ise çoğunluksunuz" diyerek *demos*un gücüne dikkat çekmişti durmadan. Çoğunluğun bu davaya ilgisiz ve yansız kaldığını vurgulayarak "hayır" diyordu Leokritos ve ekliyordu: "Topunuz gelse de bir araya, katlar geçeriz yakınlarımızla, hizmetkârlarımızla bir olup biz sizi. Odysseus da düşerdi ölümün tuzağına, bunca insana karşı savaşmaya kalkışsa."

Yansızlık, kavrayışla ilgili bir durumdu. Güç için savaşan herkesin savaş alanına girdiği andan itibaren dikkatini kendisini dinleyenlerden, izleyenlerden ayırmaması gerekirdi. İnsanların fikirleri beklenmedik bir anda yön değiştirebilir, bir tarafa kümelenebilirdi. Antinoos, Telemakhos'u pusuya düşürme girişimleri

başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra, yaptıkları planın gecikmesi hâlinde daha fazla tehlikeye göğüs germeleri gerekeceğini ileri sürerek diğer taliplere bir öneride bulunmuştu: Çekelim Telemakhos'u tarlaya, öldürüverelim oracıkta, "çoğunluk da artık tutmaz oldu bizi. Bu sebepten ki Akhalan bir araya toplamadan o, hayatına nasıl kastettiğimizi anlatmadan insanlara" bitirelim işini. "Dinleyen insanlar da doğru bulmaz bu kirli işleri. Başımıza dert açarlar o vakit; sürerler yurdumuzdan yaban ellere bizi."[45] Antinoos, Telemakhos'un karşısında sessiz kalan *demo*sun taraf alabileceğinden korkuyordu. Konuşmasında doğruluktan yana hiçbir eser yoktu. İçinde beslediği umut, halkın yararına, haklarına yönelik değildi. Sözlerinde saklı olan, Telemakhos'un hızla büyüyerek güçlenmesine, yönetimi devralmasına ve böylece halkı yansızlığından sıyırarak tavır almaya sevk etmesine dönük bir endişeydi. Babasının *demos*tan kaçıp Odysseus'a sığındığı gün, dün gibi hatırındaydı hâlâ: "Taphos korsanlarıyla birlik olup, dostları Thesprotlara baskında bulunduğu için halk çok öfkelenmişti babasına."

Kuramsal olarak bunun tersi de olabilirdi. Daha açık bir deyişle, halk taliplerin yanında da yer alabilirdi. Telemekhos Nestor tarafından ağırlanırken, neden taliplere acı çektirmeye devam ettiği sorulmuştu kendisine: "Söyle bana, gönüllü müsün bunca sıkıntıya; yoksa boyun eğip de bir tanrının buyruğuna sana düşmanlık mı eder halkın kendi yurdunda?"[46] Telemakhos susmuştu o vakit; ancak bir başka vesileyle dilenci kılığındaki Odysseus yönelttiğinde benzer bir soruyu kendisine,[105] her ikisinin de doğru olmadığını söylemişti. Telemakhos'un pasifliği tümüyle güçsüzlüğündendi.

Aslında İthake demosunun bu davayla ilgili görüşü açıkça verilmiyor. Kamuoyunu etkilemeye ya da yönlendirmeye ilişkin tüm sorgulamalara, kuşkulara, korkulara ve çabalara rağmen, öykü halkın hiçbir müdahalesi olmadan son buluyor. Tıpkı Eliot'un Canterburyli kadınlan gibi, İthakeli *demos* da sanki yansızlığını söylüyor: "Yöneten kraldır ya da baronlar... Fakat çoğunlukla kendi hâlimize bırakılırız ve biz, bir başımıza kalmaktan hoşnutuz."

Talipler Telemakhos'u öldürerek bir çözüme ulaşmak istiyorlardı. Bu konuda Antinoos'un sunduğu teklif üzerinde hemfikir olamamışlardı. Kaygılannın yersiz olup olmadığını anlamak güçtür. Aslında onları bekleyen bir başka son çoktan hazırlanmıştır. Talipler ne yapacaklarını tartışırlarken Odysseus İthake'de gizleniyordu ve tümünü kendi elleriyle ölüme göndermeyi planlıyordu. O anda Odysseus kazara bir oka kurban gitseydi, neler olurdu? Böyle bir durumda *demos* un mutlaka intikam alacağını düşünmek yanlış olur. Geçerli olan davranış kurallarına göre halkı intikam peşine düşürecek ne dinsel bir prensip ne de bir gelenek vardı. Cinayet, sosyal düzlemde bir suç sayılmıyordu. Fakat kralın katledilmesi sıradan bir cinayet değildi. Eğer Odysseus öldürülmüş olsaydı, Telemakhos'un bir tercihte bulunması gerekecekti: Ya Hamlet'i oynayacaktı ya da Orestes'i. Bu, toplumun değil, onun kendi sorunuydu; ailevi sorumluluğuydu. "Uzakta olsanız bile duyacaksınız Atreusoğlu'nu" demişti Nestor Telemakhos'a; "duyacaksınız nasıl döndüğünü ve nasıl kara bir ölüm hazırladığını Aigisthos'un ona. Ne yazıktır ki o da bedelini ödedi ettiğinin. Ölen bir adamın arkasında bir oğul bırakması ne iyi; o oğul ki aldı babasının katili kurnaz Aigisthos'tan öcünü."Telemakhos'un talihsizliği de bir değil, tam yüz sekiz düşmana karşı savaşmaktı. Yazık ki baba tarafından tek erkekti ve yardımına koşacak bir kan kardeşi dahi yoktu.

Kan davası, Odysseus'un dünyasında kişisel iktidarın ev ve aile gücüne dayandığını gösteren en dramatik olguydu. Bu bağlamda krallık gücünün tek elde toplanması, kişiselleştirilmesi oldukça üst düzeydeydi. Talipler Odysseus'un oıfcosuna karşı düşmanca bir niyet beslediklerini inkar etmişlerdi. Ne var ki bu inandırıcı değildi. Antinoos'un Telemakhos'u öldürmeyi ve tüm mülkünü kendi aralarında paylaşmayı teklif etmiş olması taşıdıkları niyeti açıkça ortaya seriyor. Kralın *oıkosu* aynı zamanda kralın hâzinesi demekti, hizmetkârları ise buyruğunda çalışan kamu görevlileriydi. Yönetim bu koşutluklar üzerine kuruluydu. Telemakhos'un, üzerine kilit vurulmuş ambarda gördüğü altın, bronz, tahıl, şarap ve kaliteli kumaşlar babasının malıydı. Babasının gerek ülkenin kralı gerekse soylu sınıfın bir mensubu olarak edinmiş olduğu bu hâzinenin tümü miras yoluyla kendisinin olacaktı. Taliplere karşı verdiği mücadeleden yenik

çıkacağını düşündüğünde masum ve mahzun bir ifadeyle şu sözler dökülmüştü dilinden: "Kral olmak kötü bir şey olmasa gerek; bir kere kral olmaya gör, hem evine zenginlik yağar, hem de senin değerin artar."[47]

Krallık asıl zenginliğini ve gücünü sürü ve toprak varlığından alıyordu. Bir kişinin kral olabilmesi için öncelikle bunlara sahip olması gerekiyordu. Kral hüküm sürdüğü sürece idaresi al tında olan bir diğer mülk de, toplumun onayı ile tasarrufuna sunulan temenostu.* Bütün kraliyet serveti ve kazancı kralın kişisel *oikosu* içine soğurulmuştu ve yönetimi ayrıcalıklı kılan da buydu. "Krallık geliri"nin bir diğer kaynağı ise ganimetti. Ganimet demek sürü, maden, kadın tutsaklar gibi zenginliğin ölçülebilir olan her türlü kaynağı demekti (toprak bunların dışında kalıyordu; çünkü savaşlar toprak teminine yönelik bir amaca hizmet etmiyordu). Giritli bir dilenci kimliğine bürünen Odysseus, Eumaios'a önceki başarılarını övünerek anlatırken şöyle diyordu: "Dokuz sefer götürmüştüm adamlarımı gemilerime doldurup başka diyarlara; çok fazla (ganimet) kazanmıştım. Seçip almıştım aralarından gönlümün dilediğini. Sonra da fazlasıyla düşmüştü kura ile payıma."[48] Yönetici, yağma yoluyla edinilen malın kura yöntemiyle yapılan genel dağıtımında adamlarıyla eşit pay aldığı gibi, seçme hakkını kullanarak fazladan bir paya da sahip olabiliyordu. Büyük ve önemli bir seferde krallık payı, diğer krallar kendilerine yandaşlık etse de baş komutana düşüyordu: "Kıyasıya savaşta benim ellerimdir asıl yükü çeken. Lâkin paya sıra geldiği vakit en büyüğüdür sana düşen; savaştan yorgun çıksam da, kazancım az olsa da, gemilerime hoşnut dönerim ben."[49] Akhilleus'un Agamemnon'a itirazı da bu nedenleydi. "Az" ifadesi, "kentlerin talancısı"nın elde ettiği bir miktar kazancın değersiz olduğuna işaret ediyordu. Fakat Akhilleus'un küskünlüğüne neden olan, aslında Agamemnon'un pay üstünlüğüydü, üstelik başarısızlığına rağmen.

Devamlı alınıp verilen, devamlı üzerine konuşulan armağanlar vardı bir de. Ganimetin ve kurbanlık hayvan etlerinin dağıtımından elde edilen özel payların dışında, kralın halktan kazandığı "vergiler"den, hatta feodal "harçlar"dan da bahsediyor şiirler. "Ayrıca yedi sağlam

yapılı kent vereyim ona ..." demişti Agamemnon. "Koyunu, sığırı bol insanlar oturur orada ve yüceltirler onu bir tannyı yüceltir gibi armağanlarla"* Halk tarafından sunulan armağanlara ilişkin ayrıntılar bulunmamaktadır. İthake için dahi bu konuda herhangi bir bilgi yoktur. Ganimetin yanı sıra armağanların, bağışların da önemli ve geleneksel bir yere sahip olduğu anlaşılıyor. "Kral olmak kötü bir şey olmasa gerek" ifadesindeki anlam, bu bağlamda daha da derinleşiyor.

Armağan sunmak kimi zaman I. Charles'ın hayırseverliği gibi çok gönüllü yapılan bir iş değildi. Phaiakların kralı Alkinoos, Odysseus'a verilen veda ziyafetindeki soylulara sesleniyordu: "Haydi gelin, hepimiz büyük birer üçayak verelim ona ve birer de leğen. Sonra halkı toplayalım bir araya, ödetelim bunu onlara; bunca bağış ağır gelir bir adama."[50] Bu tür ödemelerin ısrarla "armağan" olarak adlandırılmasının ardında, sadece terimi anlamca yumuşatmak gibi bir kaygının yattığını düşünmek yanlış olur. Her şeyden önce armağan sunumunda vergi ya da haraç sistemine özgü belirlenmiş bir miktar ve düzenlilik yoktu. Ödeme zamanına ve miktarına ilişkin sınırlı da olsa iradî bir seçimin olması, vergilendirmede yeri olmayan duygu ve değer farklılıklarını devreye sokuyordu. Söz konusu psikolojik farklılıkları belirlemek güçtür. Yine de güçlüğü nedeniyle göz ardı etmemek gerekir. "Onurlandırılsın bir tanrı gibi armağanlarla." Tanrılar vergi toplamıyorlardı elbette. Kendilerine armağan sunulması ise insandaki tanrı korkusuyla ilintiliydi. İnsanlar ile tanrılar arasındaki ilişki ise apayrı bir düzendi. Bir yöneticiye benzer biçimde armağan sunmak, pragmatik bir anlayışla zorunlu kılındığı zamanlarda dahi, zorlayıcı özellikte olan belirlenmiş vergiden ayrılıyor; daha açık bir deyişle gönül rızasıyla oluyordu.

Halka bu armağanların karşılığında ne veriliyordu? Bunun cevabı dış ilişkilerde yatıyor. Güçlü ve yetkin bir kral diğer bölge krallarıyla ilişkiler kurarak, kent duvarları inşası gibi çalışmalar organize ederek ve savaşta bizzat başı çekerek halkına koruma ve savunma sağlıyor, "halkına kılavuzluk ediyordu." İçinde Arkadialı imajından çok, Goethe'nin "savaşçı olmayan kılavuz olamaz" tanımlamasından bir iz bulduğumuz bu nitelik, Homeros' un eserlerinde sıkça karşımıza

çıkıyor.[51] Kralların yüklendiği bu rol, Troialılara destek veren Lykia bölüğünün komutanı Sarpedon'un Galukos'a seslenişinde daha bir berraklık kazanıyor: "Biz Glaukos, şenle ikimiz neden Lykia'ın en onurlu, en çok sayılan kişileriyiz? Neden etlerle ve ağzına kadar dolu taslarla ağırlanırız ve neden sayarlar bizi sanki birer tanrıymışız gibi? Söyle neden sahibiyiz Xanthos kıyılarındaki bir büyük temenosun, hem bağı hem de buğdayı bol toprakların? Madem ki bu böyle, ödevimizdir çekmek Lykialıların başını, ödevimizdir çarpışmak kıyasıya zorlu savaşta. Getirelim ki ödevimizi yerine, sağlam zırh kuşanmış Lykialılar, 'Lykia'da bize baş olan krallarımız besili koyunları yerler, şarabın en tatlısını içerler ama şerefsiz değildirler desinler. Desinler ki üstün güçleri, savaşta en önde dövüşmelerinden belli.'"

Kralın askeri liderliğinin ve koruyuculuğunun yanı sıra üstlendiği bir rol daha vardı ki bu da adalete ilişkindi. Krallığın bu alandaki işlevi, *Odysseia*'da dağınık ve üstü örtülü bir biçimde işlenmiştir ve yemyeşil, taze çayırlarla bağdaştırılmıştır: Ey kadın (Penelope)! Yaşayan ölümlüler arasında bu uçsuz bucaksız yer yüzünde, kınayamaz seni hiç kimse. Engin göklere yükselir ünün ve anılırsın kusursuz bir kralın anıldığı gibi. O kral ki korkar tanrılardan, yönetir bunca insanı, güçlüdür hani; o kral ki arka çıkar doğruluğa. Güçlü bir önderliğin yanı sıra, esirgemeyen yer yüzü buğday ve arpa verir ona; ağaçlar meyve dolar; sürüler çoğalır ve balık verir deniz bolca ve yaşar gider insanlar onun buyruğunda, rahatça."Doğruluğa dayalı yönetim ile doğanın bereketi arasında kurulan ilişki, tıpkı tanrı korkusu olgusu gibi anlatılan çağa özgü anlayışlar değildir. Her iki kavram da Odysseus'un döneminden çok daha sonrasına, bir başka deyişle tanrısal adaletle dönen ve işleyen dünya fikrinin zihinleri meşgul ettiği î.ö. sekizinci ya da yedinci yüzyıllara uzanmaktadır. *Odysseia'dan* çok Hesiodos'un şiirlerinde rastlıyoruz bu tür kavramlara. Homeros' un, anlattığı her şeyde kendi çağının gerçeklerini özenle sınırladığı ve onları zararsız benzetmelerle öykünün genel dokusuna aykırılık yaratmadan şiirlerine dâhil ettiği anlaşılıyor. Odysseus' un Ithake'ye dönerek tahtına yeniden sahiplenmesi, bir yönden doğru ve yerinde bir gelişmedir. Diğer

yönden ise, kamu yararına olan bir doğruluğun galibiyeti olmaktan çok, kişisel çıkarlar gözetilerek verilen özel bir uğraştır.

Alkinoos, halkın Odysseus'a doğrudan armağan sunmasına neden izin vermemişti? Zayıf bir ihtimal de olsa zihinleri yoklayabilecek bir sorudur bu. Her şeyden önce üçayaklar ve leğenler çok değerli, sadece aristokratların çok sayıda sahip olabileceği türde eşyalardı. Bunun yanı sıra bir kahramana sıradan insanların armağan vermesi uygun bir davranış biçimi değildi. Davranış modellerinin sınıfsal statüye göre belirlendiği, armağan sunmanın törensel bir biçimde gerçekleştirildiği bir toplumda, bir kimsenin bir başka kimseye armağan vermesi pek mümkün değildi. Türlü türlü eşya vardı sunulan ve her biri başka değerdeydi. Bununla birlikte sunuş biçimi de önemliydi ve bu konuda katı kurallar, belirli yöntemler bulunuyordu. Verilen armağan ile armağanı veren ve alan kişi arasında bir uygunluk olmalıydı. Halkın efendisine sunduğu armağan ve bu armağanı sunuş biçimi ile bir yabancıya sunulan armağan ve izlenen yol birbirinden ayrı çizgilerdeydi ve bu çizgilerin birbirine karıştırılmaması gerekirdi.

Psikologlar bu tür armağan sunuşunun duygusal boyutunu bilirler. Fakat işlevsel boyutu irdelendiğinde görülen odur ki, armağan vermek, siyasi yükümlülükler olarak tanımlayabileceğimiz bir davranış biçimi olarak evlilik ve silahlı güçle birlikte kendisini göstermiştir. Odysseus'un dünyası az çok İthake'de olduğu gibi birçok topluma bölünmüştü ve toplumlar arası ilişkiler düşmanca tavırlarla şekillenmişti. Söz konusu düşmanlık silahsızlanmaya gidildiği zamanlarda pasif, saldırganlığın arttığı zamanlarda ise aktif bir hâl alıyordu. Katledilmiş olan talipler Hades'e indikleri vakit, îthake'nin "en iyi" adamlarının bu dünyaya topluca katılmaları şaşkınlık yaratmıştı ve bu durum doğal olarak iki nedene bağlanmıştı: Agamemnon'un ruhu soruyordu "Poseidon mu?" diye: "Güçlü rüzgarlarını ve büyük dalgalarını salıp üzerinize, Posedion mu ezip geçti sizi gemilerinizle birlikte? Yoksa kuru topraklarda düşmanlarınız mı katletti sığır ve koyun sürülerini çaldınız ya da kentlerine ve kadınlarına göz diktiniz diye?"[52]

1

Odyssuia 14.98-99.

2

Odysseia, 2.123.

3

İlyada 6 450-58.

4

Odysseia 1.430-33.

5

Carleton S. Coon, Caravan: *The Story of the Middle E as t* (New York: Henry Holt and Compony, 1951), s. 305.

Odysseia 3.425-38.

6

İlyada **21.441-52.**

7

Odysseia 11 489-91.

8

İlyada 23.90.

9

Odysst'ia 4. 22-23

10

Odysseia 2 337-42.

11

Odysseia 9 39-42. Son satır aynı biçimiyle *İh/ada'da* da geçmektedir; bkz. *İlyada* 11.705.

12

Bronislavv Malinowski, *Crime and Cuslom in Savage Society* (New York: Hu-manities Press, 1952), s. 40.

13

Odyssesy 24. 274-85.

* "Dost" Dördüncü Bölüm'ün son kısımlarında açıklanmaktadır

14

Odysseia 1. 311-18.

15

Marc Bloch, *The Cambridge Economic Mintan/,* J. H. Clapham & Eileen Power deri., c. 1 (Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press, 1941), s. 262 Bloch bıı çalışmada, Takitus'un tanımladığı eski Germen dünyasını değerlendiriyor.

16

İlı/ada 6.234-36.

17

Odyrseıa 15.536-38; 17.163-65; 19.309-11.

18

Odysseia 4.649-51.

* Taphos'un ve Temesa'nın bilinen başka adları yoktur ve nerede yer aldıklarını saptamaya yönelik yapılan çalışmalarda maden kaynakları içeren bölgeler dikkate alınmış; ancak kesin bir sonuca ulaşılamamıştır. Başarısızlıkla sonuçlanan araştırmaların tümü, Homeros şiirlerinin bu gibi "tarihsel gerçekliğini" kanıtlama çabalarının boşuna olduğunu göstermiştir.

19

İlyada 9. 328-31.

20

Laws 941B

Odysseia 8.145-64.

21

Odysseia 19. 395-97.

22

Phitoctetes 407-408.

23

Odysseia 15. 415-16

24

İlyada 1.599-600

25

Odysseia 6.232-34.

26

emnestra’yı öldürmüş olduğuna ilişkin bir ifadeye rastlanmamaktadır. Buna karşın, bu karakterin annesini katletmesi Yunan dramasındaki Orestes Tra-jedisi’nin ana temasını oluşturmuştur. Homeros'un bu konudaki sessizliğine bir açıklık getirilmiş olsa da, söz konusu fark ve oyunlarda işlenen o döneme özgü konular -özellikle mahkeme sahneleri bu bağlamda dikkat çekmektedir- eski mitlerin Homeros sonrası versiyonlarından elde edilen bilginin Odysseus'un dünyasını aydınlatmak açısından hiçbir işe yaramadığını, hatta oldukça kötü olduğunu bir kez daha ortaya sermektedir. Daha sonraki dönemlerde yaşamış olan ozanlar ve oyun yazarları, malzeme üzerinde tekrar çalışmışlardır. Ne var ki yapılan çalışmalarda tarihsel boyutun tamamen gözardı edildiği görülmektedir.

27

Odysseia 2.42-46.

' Hem toplantı, hem de toplantı yeri anlamında kullanılan *agora* teriminin asıl karşılığı "meclis"ti. *Agora* sözcüğünün günümüzde de yaygın biçimde öz-deşleştirildiği gibi, "pazar-yeri" anlamında kullanılması çok daha sonraki dönemlere rastlar. Homeros'ta buna ilişkin herhangi bir veri bulunmamaktadır.

" *Themis* tam olarak çevirisi yapılamayan bir terimdir. Tanrıların bağışı ve uygarlığın göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda kimi zaman adil gelenekler, doğruluk esasına dayalı yöntemler (töre), sosyal diizen, kimi zaman da sadece tanrı isteği (örneğin kehanet yoluyla öğrenilen tanrı buyruğu gibi) anlamında kullanılmıştır.

28

Odysseia 2.1-8.

29

İlyada 1.304-305

30

İlyada 6.478

31

Odysseia 1.394-96.

32

Odysseia 1.386-402.

33

Odysseia 20.336-37.

34

Odysseia 13.383-85.

35

Odysseia 1.189-93. *Odysseia'nm* diğer bölümlerinde Laertes'in durumuna ilişkin başka betimlemeler de bulunmaktadır. Yukarıdaki kadar dramatik olmasa da, özellikle eserin son bölümünde yer alan ve oldukça geç dönemde yazıldığı anlaşılan satırlarda şöyle denmektedir: "Laertes'in güzel ve iyi işlenmiş çiftliği ... evi vardı orada dört bir yanı kulübelerle çevrili, köleleri oturur kalkar, yiyip içerlerdi bu kulübelerde, onun her türlü hizmetini gören köleler" (24.205-210). Laertes'in kral olduğuna ilişkin tek belirti bu kitaptadır.

36

Odysseia 11.494-503.

*Odys*sfm 1.275-78.

37

Odysseia 20.341-44.

38

Odysseia 7.73-74

39

Odysseia 11.346.

40

* örneğin, anaerkil bir toplum yapısı sergileyen Iroquoiler arasında ölmüş bir liderin yerini alacak olan kişiyi ana tarafından bir kadın reis seçerdi.

41

Odysseia 2.239-41.

42

Odysseta 24.413.

43

Odysseta 23.117-22.

44

Odysseia 2.244-45.

45

Odysseia 16.375-82.

Odysseia 16.425-27.

46

Odysseia 3.214-15.

47

Odysseia 1.392-93.

* Bir tanrıya tahsis edilmiş tapınak arazisi için kullanılan bir terim. Homeros Çağı sonrasında krallığın çökmesi ile birlikte bu anlamını korumuştur.

48

Odysseia 14.230-33.

49

İlyada 1.165-68.

50

' *İlyada* 9.149-55. Agamemnon bu bölümde Akhilleus'a tazminat olarak vermeyi teklif ettiği armağanların listesini sunmaktadır. Bu liste, Odysseus'un Akhilleus'a saydığı armağan listesi ile kelimesi kelimesine aynıdır, bkz. 9.264-98. Yukarıda alıntı olarak verilen dizelere eserin bir başka bölümünde de rastlanmaktadır, bkz. 9.291-97. Agamemnon'un yedi kent üzerindeki yönetim hakkı, şiirlerde eşine rastlanmayan bir örnektir ve bu konuda herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

Odysseia 13.13-15.

51

Hermann Frankel, *Die Homerischen Gleichnisse* (Göttingen: Vandenhoeck, 1921), s. 60.

52

Odysseia 24.109-13. Hades'te geçen bir önceki sahnede, Odysseus'un daAgamemnon'un ruhunu karşılarken benzer sözler sarfettiği görülüyor: bkz.11.399-403.

Düşmanlıkların böylesine baskın olduğu bir atmosferde dostluk ilişkisi kurabilenler kahramanlardı. Kendilerine yakıştırılan onur ilkesi, tüm dünyanın karşısına tek başlarına çıkmalarını gerektirmiyordu. Fakat sosyal sistemleri, iki toplumun dostluk kurabileceği bir zemine izin vermiyordu. Bu tür ilişkiler sadece kişisel yöntemlerle, aile ve akrabalık kanallarıyla kurulabiliyordu. Bunların başında da Helen dünyasının bir kıyısından diğerine kurulan bağlarla akrabalık halkasının genişlemesine yol açan evlilik kurumu geliyordu. Evlilikte belirleyici taraf erkeklerdi ve yalnızca Zeus'un akıldan fikirden yoksun bıraktığı erkekler tercih yaparken zenginliği, gücü ve desteği göz ardı edebilirdi.

Kız evlatların ve aralarında akrabalık bağı olan kadınların birkaç nesil boyunca hesaplı ve planlı bir biçimde evlendirilmesi sonunda, girift, kimi zaman anlaşılması güç bir yükümlülükler zinciri ortaya çıkmıştı. Kahramanların kendi soylarını özenle hafızalarına kazımalarının ve bu silsileyi sıklıkla tekrar etmelerinin bir nedeni de buydu. Diomedes ile Glaukos "savaşmak için sabırsızlanan iki ordunun arasından sıyrılarak orta yere çıktıklarında Diomedes sormuştu Glaukos'a: "Sen cesur adam! ölümlüler arasında kim olarak bilinirsin? Şanlı büyük savaşta hiç görmedim seni." Glaukos'un cevabı oldukça uzun olmuştu. Eserde altmış beş dizeyi kaplayan bu cevapta kahramanlık serüvenlerini ve dedesi Bellerophontes'in döllerini anlatmış, sözlerini de şöyle noktalamıştı: "övünürüm işte bu soydan olmakla, bu kanı taşımakla."

"Böyle söyledi Glaukos" diyerek devam etmektedir ozan aktarmaya: "Ve gür naralı yiğit Diomedes sevindi bu sözlere ... 'Demek eski konuk-dostusun sen babamın. Yüce Oineus vaktiyle ağırlamıştı Bellerophontes'i; tam yirmi gün konuk etmişti sarayında. Konuk-dostların verdiği armağanlardan sunmuşlardı birbirlerine... Bu sebeple konuğum olursun sen de benim Argos'ta. Konuğun olurum ben de senin, düştüğü vakit yolum ülken Lykia'ya. Gel sakınalım kargılarımızı birbirimizden. Bir yığın Troialı var öldürmem gereken; bir/yığın Yunanlı var elinden ölümü bekleyen... Haydi değişelim silahlarımızı, değişelim ki bilsinler onlar da konuk kardeşliğimizle

duyduğumuz kıvancı." (Bu sözlerin ardından Galukos'un aklı başından gitmiş ve bronz silaha karşılık altın silahını vermişti).

Bu bir komedi sahnesi değildir. Ne Homeros bir Shavv'du, ne de Dieomedes bir çikolata adam. Konuk-dostluğu hayli ciddi bir kurumdu ve yöneticiler arasındaki bağı pekiştirmesi yönünden evliliğe bir alternatif oluşturuyordu. Dostluk bağlarının korunması önemliydi ve taşıdığı değeri sınamak için bundan daha hayati ve dramatik bir an olamazdı. Konuk-dost ve konuk-dostluğu insancıl duyguların çok ötesinde bir anlam taşıyordu. Bu terimler Odysseus'un dünyasında, evlilik gibi hak ve görevleri çağrıştıran resmi ve biçimsel nitelikli somut ilişkilerin teknik ifadeleriydi. Sonraki yüzyıllarda da kavramsal olarak hiçbir değişikliğe uğramadı. Herodotos I.ö. 6. yüzyılın ortalarında Lidya kralı Kroisos'un "ittifak önerisinde bulunmak amacıyla Sparta'ya elleri armağan dolu elçiler yolladığını" anlatmakta; Spar-talılar için, "sevindiler Lydialıların gelişine; yeminler edildi konuk-dostluğu ve birlik için." demektedir.

Herodotos'un hikâyesi, konuk-dostluğunun süreğenliğini ve Odysseus'un çağından itibaren Yunan dünyasının ne kadar yol aldığını ortaya sermesi açısından önemlidir. Spartalıların yeminine karşılık Kroisos da yemin etmiştir aralarında doğan konuk-dostluğunun devamı için. Ne var ki Homeros'un, Argoslular ile Lykialılar arasında ya da Taphoslular ile Ithakeliler arasında kurulan bu tür bağlardan habersiz olduğu anlaşılıyor. Ozanın üzerinde durduğu, Diomedes-Glaukos ya da "Mentes"-Telemakhos ilişkisinde görülen türde kişisel bağlardır. "Konuk-dost" terimi, eski Yunanca'da geçen xenos sözcüğünün geleneksel ve yaygın olarak kullanılan karşılıklarından biridir. *Xetıos* sözcüğü aynı zamanda "yabancı," "el" ve kimi zaman da "ev sahipliği" anlamına gelmektedir. Terimde, o zamanki arkaik dünyada bir yabancıyla kurulan tüm ilişkileri içeren simgesel bir karışım göze çarpıyor.

Phaiaklar hakkında bize anlatılanların başında, bu toplumun dış dünyadan neredeyse tamamen soyutlanmış bir hayat sürdüğü geliyor ki hikâyenin ütopik yönü de bu noktada başlıyor.

Halkı, Hypereia ve Skherie'den (iki mitolojik bölgeden) bu uç noktaya taşıyan Alkinoos'un babası Nausithoos'tu. Kıyıda Odysseus'tan kaçan kadın hizmetçilerine korkulacak bir şey olmadığını söylüyordu Nausikaa. "Phaiaklann diyarına savaş getirecek bir adam yoktur; doğmamıştır anasının karnından. Canı gibi sever ölümsüzler bizi. Çok uzağında yaşarız insanların, dalgalı denizler kuşatır çevremizi; dokunamaz bize başka ölümlüler."[1] Nausikaa durumu bir miktar abartmıştı. Kente kadar kendisi eşlik etmişti Odysseus'a. Ardından kahramanı Athena devralmış; saraya sağ salim varabilmesi için etrafını bir sis bulutuyla kaplamıştı. Uyarıda bulunmayı da ihmal etmemişti: "Yüzüne bakma kimsenin, bir soru sorayım deme sakın. İyi gözle bakmazlar burada dışarıdan gelene."[117]

Yabancıya karşı duyulan korku, kuşku ve güvensizlik madalyonun bir yüzüydü. Bu duygular o kişiyi her türlü haktan yoksun, kimsesiz ve korunmasız bırakıyor ya da bir fenalık söz konusu olduğunda kendisine yönelik intikam dürtüsünü körüklüyordu. Madalyonun diğer yüzünde ise insanın konukseverlik görevi yer alıyordu: ölümsüzler babası Zeus'un *Xenios* lakabı altında konukseverliğin tanrısı olarak yüceltilmesi, bunun genel bir yükümlülük olduğunu açıkça ortaya koyuyor. Aslına bakılır sa, Odysseus'u en iyi biçimde ağırlayanlar da yine Phaiaklardı. Üstelik bu öylesine zengin bir karşılamaydı ki Alkinoos'un ve saray halkının içinde yaşadığı bolluk ve rahatlık gelecek kuşakların dahi diline dolanmıştı. Bu paradoks, kahramanlar dünyasının beklenmedik bir yabancıya yönelik tutarsız yaklaşımına, başka bir deyişle haklı yere duyulan derin bir kaygı ile ziyafetlerle renklendirilen konukseverlik arasındaki salınıma dikkat çekiyor.

Ozan bu konuyu, Phaiaklar gibi Hayal Diyarı'nda yaşayan Kyklopslara değinirken bir başka biçimde vurguluyor. Anlatılanlara göre Odysseus, konukseverliği en başta gelen bir fırsat olarak kullanmak istediğinde, Polyphemos'un kuşku dolu tepkisiyle karşılaşıyor: "Önce arkadaşlarını, en son da seni yiyip bitireceğim. İşte bu olacak konukseverlikten payına düşen."[2] Polyphemos'un tutumu madalyonun bir yüzünü temsil ediyordu sadece. Tüm yabancılara yönelen düşmanlığında herhangi bir tutarsızlık ya da belirsizlik söz konusu değildi. Homeros nüansı doğru yakalmıştı.

Kyklopslar, "biz ne kalkanlı Zeus'a kulak veririz, ne de yüce tanrılara aldırırız, çok daha güçlüyüz onlardan,"[3] diyorlardı. Dev, çok geçmeden içi tanrı korkusuyla dolu Odysseus'un üstün yeteneği karşısında oyuna gelerek *hybrismm* bedelini ödemişti. Bu peri masalının ardında yatan sosyal evrim görüşü hayli belirgindir. Ozanın anlatımından, ilkel çağlarda yaşayan insanın bir yabancıya karşı sonsuz bir mücadele ve savaş içerisinde olduğu anlaşılıyor; hem de ölesiye bir mücadele. Ardından tanrılar giriyor devreye. Tanrılar temel ilkelerine, *themis*lerine dayanarak yepyeni bir idealle, konukseverlik yükümlülüğüyle dikiliyorlar insanın, özellikle de kralın karşısına: "Tekmil yabancılar ve dilenciler Zeus'tan gelmedir."[120] İnsanın sürüklendiği ikilem de bu nedenledir: Bir yanda, yabancıyı bir sorun ve tehlike olarak kabul eden toplumsal bir gerçeklik; diğer yanda, aynı yabancının Zeus'un kalkanıyla korunduğu inancına dayanan, sonradan edinilmiş bir ahlaki değer.

Madalyonun iki yüzü arasındaki aykırılığa kurumsal bazda esneklik kazandıran, konuk-dostluğuydu. Ticaret bir an için de olsa düşmanlığın üzerine perde çekmişti. Fakat bu katkısı kalıcı olmamıştı. Aksine, ticaretin kaçınılmaz bir etkinlik oluşu yabancıya yönelen kuşkuları daha da perçinlemişti. Homeros'ta tamamen olumsuz özelliklerle aktarılan yerleşmiş Fenikeli imajı bu durumu açıkça doğrulmaktadır. Bu noktada bir ütopyayla daha karşılaşıyoruz. Phaiaklar, Yunanlıların tersine deniz karşısında dehşete kapılmayan, ürkmeyen ve denizcilikte kusursuz bir toplum olarak betimleniyor. "Phaiaklar benzemez başkalarına, ne dümen kullanır onlar, ne dümenci. Bilir gemileri insanların düşünce ve niyetini." Bununla birlikte Phaiakların ticari uğraşlarına dair tek bir söz edilmemektedir Ne var ki Odysseus'un bir tüccara benzediği için hakarete uğradığı yer de yine Phaiakların ülkesidir.

Konuk-dostluğu tamamen farklı bir ilke ve anlayıştı. Bir başka ülkede *xenos\ı* olan bir yabancı -bu arada belirtmek gerekir ki öteki toplumlann her biri bir yabancı toprak demekti- akraba, hami, vekil, müttefik yerine konulurdu. Kendi toprağından sürüldüğünde sığındığı bir yeri olurdu; yollara düştüğünde barındığı, savaşa sürüklendiğinde kendisine ordusuyla, silahıyla kanat geren bir yer. Burnar tamamen

kişisel ilişkiler çerçevesinde işliyordu. Şu da bir gerçekti ki gücü olan efendiler bu kişisel ilişkiyi siyasi düzleme taşımışlardı. Konuk dostluğu, sonraki siyasi ve askeri ittifak kavramının Homeros'taki biçimi ve habercisiydi. Bu tür dostluk ilişkisi kurmuş olan her kişi, aldığı her silahlanma çağrısına otomatik olarak cevap verecek diye bir kural yoktu. Aksi, Odysseus'un dünyasının değişken ve dengesiz siyasi şartlarında erişilmemiş ve erişilemeyen bir birlik modeli olurdu. Bu bağlamda konuk dostu ile kral arasında bir benzerlik bulunuyordu: Kişinin değeri, gücü ile doğru orantılıydı. Odysseus'un kayıplara karıştığı ve herkesin kendisinden bihaber kaldığı zaman zarfında, kahramanın tüm dostları (*xetioi*) büyük ihtimalle babası Laertes'in şu sözlerine katılıyordu: "Verdiğin bunca armağan boşunadır."[4]

Talipler Hades'e indikten sonra Agamemnon'un ruhu, içlerinden Amphimedon'a şöyle seslenmişti: "Hatırlar mısın, oraya (İthake'ye) gelmiştim tanrısal Menelaos ile birlikte; kandırmak isterdik Odysseus'u, o güzelim küpeşteli gemilerini alıp bizimle tlion'a gelsin diye? Engin denizlere yola çıkmadan tam bir ay uğraşmıştık kentler yıkan Odysseus'a söz geçirmek için." " Agamemnon, kadın kaçırma olayı üzerine gelişen bir aile davasında dışarıdan ordu toplamak için doğal olarak konuk-dostluğunu kullanmıştı. Bununla birlikte, konukseverlik beklediği Amphimedon'dan açıkça askeri yardım talebinde bulunmamıştı. Bu tür bir yardım için başvurduğu kişi Odysseus, yani bir kral olmuştu ki Odysseus'la resmi ilişkiler içerisinde değildi.

Amphimedon'un neden ülkesinde kalarak savaşa katılmadığı ya da kendisine yönelen ısrarlar karşısında askeri bir yardımda bulunan Odysseus'un, neden daha geniş bir Ithakeli soylu grubu savaşa seferber etmediği konusunda tahminlerde bulunmak bizi bir sonuca ulaştırmayacaktır. Gerçek şu ki Akha ordusunun nasıl oluşturulmuş olduğu tamamen karanlıkta kalmaktadır. Büyük ihtimalle Ithake'de izlenen yol, Akhilleus'unMyrmidonları arasında izlenenden farksız değildi. Her aileden kura yöntemi ile bir erkek seçilmişti.Daha güçlü bir ihtimal vardır ki o da yöntemlerin isteğe, ilgiye ve her şeyden öte her bir kralın ve soylu kesimin gücüne bağlı olarak toplumdan

topluma değişkenlik göstermiş olmasıydı. Yunan toplumları herhangi bir saldırıya ya da tehdide uğramamıştı ve bu yüzden Troia Savaşı'na katılmak *demos* un doğrudan ilgilendiği bir konu değildi.

Anlatılanlar, siyasi yapıdaki dengesizliğe bir kez daha dikkat çekiyor. Birçok Yunan yönetici arasında en güçlüsü olan Agamemnon'un Ithake'deki konuk-dostu kral Odysseus değil, yönetimde yeri olmayan aristokratlardan Amphimedon'du. Bu, yadırganan ya da ender rastlanan bir durum değildi. Sınıfsal sınırlamalara tabi tutulan evlilik kurumunda, kralın ya da kralın oğlunun, kral olmayan bir soylunun kızını kendine eş seçmesi ne kadar olağansa, bu da o denli doğal bir durumdu. Evlilik ve konuk-dostluğu gibi toplum içi kurulan barışçıl karakterdeki ikili ilişkiler söz konusu olduğunda "eşitlerin başı" demek, bir bakıma statü eşitliği demekti. Her bir toplumun başını çeken "çok sayıda kralın olduğu" bir dünyada, kraliyet soyu diye bir kavram olamazdı.

Her ne kadar eşitlik ilkesine dayanmasa da bir üçüncü ilişki türü vardı ki o da uşak ilişkisiydi. Evlilik ve konuk-dostluğu toplum dışı uzantıları olan iki kurumken -evliliğin her zaman, konuk dostluğunun ise kimi zaman toplumlar arası düzleme yayıldığı görülmektedir- uşaklık kesinlikle toplum içi bir kurum özelliği taşıyor; aristokratik gücün derecelenmesinde, keskin olmamakla birlikte bir hiyerarşinin oluşmasında etkin rol oynuyordu. Bir başka deyişle, uşaklar bir soylu evini ayakta tutan üç temel direkten biriydi: Aile üyeleri, iş gücünü oluşturan köleler ya da kiralık hizmetçiler ve uşaklar. "Uşak" esnek bir terimdir ve Yunanca'da *therapon* sözcüğüne denk gelmesinin nedeni de budur. Saray ziyafetlerinde "üstün astına verdiği her türlü hizmeti gören,"özgür fakat aristokratik sınıftan olmayan görevliler için de, Giritli kral Idomeneus'un theraponu Meriones gibi bir kahraman için de aynı terim kullanılmıştır. Şiirlerde, "çevik Ares'e denk," "insanların önderi"[5] gibi en onurlu insanlar için kullanılan bazı sıfatların Meriones'e de yakıştınldığı görülmektedir. Meriones, verilen gemi listesinde adı geçen birkaç ikincil liderden biridir. Ayrıca *Ilyada'*da, savaşta sergilediği üstün yeteneği anlatan birçok dize bulunmaktadır. Bununla birlikte, Troia Savaşı'nda Idomeneus'a eşlik

etmesi için "ikna edilmesi gereken bir kişi" değildir. Savaşta üstlendiği rol, *theraponluk* görevinin bir gereğidir.

Bu tür görevler, tıpkı soy ilişkilerinin gerektirdiği yükümlülükler gibi kişiseldi. Buradaki kişisellik, edinilen görevlerin keyfi oldukları, zorunlu veya belirgin olmadıkları anlamına gelmiyor. Sadece, toplumsal bağların dışında ya da bu bağlardan ayrı, hatta daha üstün tutulduğuna işaret ediyor. Örneğin Helene'nin kaçışından dolayı üzüntüye boğulan Sparta değil, Menelaus'tu. intikam savaşında liderliği üstlenen de Mykenae değil, Menelaus'un erkek kardeşi Agamemnon'du. Agamemnon ithake yerine Amphimedon ve Odysseus'tan yardım istemişti. Karşı taraftan bakıldığında ise açılan savaşa karşı koymak Troia halkının işiydi. Tüm halkın savaşta rol alması, Paris'e, hatta kahramana arka çıkan babası Priamos'a duyulan sadakatten çok, Yunan tehdidinin bütün Troialılara yönelmiş olmasından kaynaklanıyordu.

Ülke sınırları içinde ve dışında ev halkı, sülale ve toplumlar arası sürekli etkileşim, bireysel bazda oldukça karmaşık durumlar doğuruyor, birtakım zorluklar yaratıyordu. Bununla birlikte, şiirlerde belirgin olarak göze çarpmasa da tarihçinin kullandığı yollardan en yararlısını, yani olmuş bitmiş olayları sonradan değerlendirebilme imkânını kullanarak görebildiğimiz temel bir model ve eğilim vardır. Akraba grupların oluşturduğu bir toplumun daha katışıksız formda nasıl göründüğünü antropologlardan öğreniyoruz, ilkel dünyanın büyük bir bölümünde "akrabalar arası oluşmuş belirli davranış kalıpları vardır. Bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerini yönlendiren de büyük ölçüde akrabalık esasıdır."[6] Fakat bu görüş, aile bağlarının güçlü olmakla birlikte dar anlamda tanımlandığı, akrabalık ilişkilerinin dışında daha sağlam ve yakın ilişkilerin bulunduğu bir dünya olan Odysseus'un dünyası için geçerli değildir. Ayrıca, evrimsel açıdan değerlendirildiğinde Homeros şiirlerindeki dünyanın ilkel yapının çok ilerisinde olduğu açıkça görülmektedir. Akrabalık, insanları kendi aralarında örgütleyen birkaç unsurdan biri, fakat en güçlüsü değildir. Bu bağlamda üstünlük oz/costadır. Bir başka deyişle, kölelerin ve halktan olan kimselerin oluşturduğu işçi grubuyla, soylu uşaklarıyla,

akraba ve konuk-dostlarıyla, aristokratik karakterde yapılanmış olan evdedir.

Ev ıçı ilişkilerde (sülale içi ilişkilerde olduğu gibi) erkeklerin birbirlerine (ya da kadınlara) karşı davranış biçimi derecelendirilmiş ve kalıplaştınlmıştı. Doğru olarak benimsenen ya da benimsenmeyen, gelenekselleşmiş birçok kural bulunuyordu. Bu tür yerleşmiş kurallar evler arası ilişkilerde de geçerliydi. Bunların hayatın gündelik akışı içinde uyulması gereken kurallar olduğunu kabul etmek gerekir. Ne var ki içinde yaşanan düzen, hâlâ temel olan daha zorlayıcı bir güçten, bir başka deyişle toplum ilkesinden yoksundu. Oıfcoslar daha çok zenginlik ve güç, daha çok saygınlık ve üstünlük için kendi aralarında mücadeleye sürüklenirken, uyulması gereken kurallar gittikçe çiğneniyor; ihlaller, kahramanlar dünyasının belirgin özelliği olan kırılması zor düşmanlıklara zemin açıyordu. Tüm bunlara meydan bırakan da toplum ilkesinin noksanlığıydı. Sonraki dönemlerde statü, saygınlık ve güç ile kutsal themis arasındaki bu çatışma büyük ahlak otoriteleri tarafından daha da körüklenecekti. Kahramanlar da, o çağın halk ozanları da sistematik düşünen insanlar değillerdi. Ahlaki prensipler ve felsefi düşünceler hiç şüphe yok ki öykülerin doğal öğeleriydi; ancak halk ozanları sadece öykü anlatmakla yetiniyorlardı.

"Kral olmak kötü bir şey olmasa gerek" diyor öykÜdeki karakterlerden bin. Oysa yöneticilerin sıklıkla ihanete uğradığını, suıkaste kurban gittiğini görmek için Homeros'un sayfalannı sadece karıştırmak ya da Yunan efsanelerine gelişigüzel bir göz atmak yeterlidir. Olymposlu Zeus dahi babası Kronos'u ve diğer Tıtanlan devirerek tanrıların başına geçmiştir. Babası Kronos'un gücu eline geçirmek için izlediği kanlı yol da Zeus'unkinden pek farklı değildir. Mitolojik sembollerin anlamları istenildiği gibi değerlendirilebilir, öyküsel şiirin serüven şiiri olduğu; romantik aşklar şiire konu edilmeden önce, bütün temayı içinde şiddet barındıran olaylann oluşturduğu gerçeği de hesaba katılabilir Fakat krallık, yönetimin hanedanlık içinde el değiştirerek korunduğu bir sistemde aslında kazançlı ve rahat bir konum olsaydı, öyküler de sadece cinayetleri, tecavüzleri, tuzakları, kardeş ve baba katlini, entrikaları konu edinen tek yönlü öyküler olarak karşımıza

çıkmazdı. Mesele, tahta kimin geçeceği konusunda baş gösteren bir anlaşmazlık ve bir çatışma değildi sadece. Bunun ardında daha temel ve belirleyici bir gerçek yatıyordu. Monarşık gücü elinde tutan aristokrat, kendisinin ve sahip olduğu *otkus*un çıkarlarını kollarken, aslında toplum ilkesini de devreye sokmuş oluyordu: Toplum anlayışı ne kadar köklü olursa, toplumun gücü ne kadar fazla olursa, kralın önemi bir o kadar artar, krallık bir o kadar emniyette olurdu. Aristokratlar bunun karşılığında, mümkünse kralın yönetiminde, hatta gerekirse kral olmadan da *oikosun* ve üyesi oldukları sınıfın egemenliğini talep ediyorlardı. Homeros'un bu tür çatışmalar çerçevesinde ele aldığı birden fazla olay vardır. Ozanın, özellikle *Phaiaklar* için idealıze ettiği yönetim biçimi dikkate alındığında, kendi tercihini krallık rejiminden yana kullanmış olduğu görülüyor. Ancak çatışmaların sonuçlarına dair herhangi bir ipucu sunmadığı da dikkat çekiyor. Şu da gayet iyi bilinmektedir ki *Odysseia'nm* kaleme alındığı döneme kadar krallar bu mücadeleden tamamen yenik çıkmış; monarşik yönetim biçimi Yunanistan'ın büyük bir kesiminde ortadan kalkmış; siyasi güç, başlarında bir öndere yer vermeyen bir grup aristokratın, "eşitlerin" eline geçmişti.

Aristokratlar çok geçmeden, Odysseus'un dünyasında benzeri görülmemiş bir tehlikeyle karşı karşıya kalmışlardı. Sıyası gelişmelere seyirci kalarak pasif bir tutum sergileyen *demos,* yönetimdeki güç ve kapasitesinin farkına varmaya başlamıştı, *Ilyada* ve *Odysseia*'da ele alınan *demos,* gelişmelerden kimi zaman yakman, kimi zaman da hoşnut kalan, fakat her zaman emir alan bir topluluk görüntüsü çizmektedir. Alt kesimin görevi de buydu: "Bir tanrıyı yüceltir gibi yüceltmek," saygı göstermek. Şiirin bir bölümünde Agamemnon'un, askerlerin psikolojisinden yararlanmaya çalıştığı görülmektedir. Başarısız bir harekat sonunda panik olan Yunan ordusunda bir kargaşa baş göstermişti. Savaşmaktan vazgeçen ve bir an önce yurtlarına dönmek isteyen askerler, büyük bir telaş içinde gemilere yönelmişti. Bunun üzerine

Hera duruma müdahale etmiş ve Athena'yı Odysseus'a yollamıştı. Agamemon'un asasını eline alıp ordunun içine dalması ve askerleri ikna etmesi isteniyordu Odysseus'tan.

"Kahraman, her kralın ve sözü geçen her kişinin yanında durup tatlı dille engellemeye çalışıyordu kaçmalarını... Fakat *de*mostan (halktan) her kimi görürse bağırıp çağıran, elindeki asayla iteleyip paylıyordu onları şu sözlerle: 'Adam! Sakince otur oturduğun yerde ve kulak ver efendilerinin sözlerine. Senden daha güçlüdür onlar. Sense savaştan anlamayan korkağın tekisin. Ne savaşta geçer sözün, ne mecliste.'"

Odysseus'un çağında bu bakış açısının karşısına dikilebilecek bir görüş yoktu. Aristokrat evleri ve aileleri arasındaki çatışmalar ya da bölünmeler hangi türde olursa olsun, *aristoiyi* halktan, kahramanları kahraman olmayanlardan ayıran o derin çizgi hiçbir zaman silinmemişti.

127 *İlyada* 2.188-202.

BÖLÜM V

Ahlak ve Değerler

İlyada'nın yirmi üçüncü bölümünde, Akhilleus'un Patroklos anısına düzenlediği müsabakalardan bahsediliyor. Araba yarışı, koşu, boks, güreş ve ağırlık fırlatma gibi alanlarda yapılan bu geleneksel Yunan müsabakasında, ilk önce kahramanlar arasında en iyi olan sporcular yarışıyor; ardından da Akhalar. Anlatılanlara göre, "Akhilleus ödüller getirmişti gemilerinden: Leğenler, üçayaklar, atlar, katırlar, güçlü öküzler ile güzel kemerli kadınlar; yanardöner demir külçeler bir de."İnanılmaz bir güç ve ihtişam gösterisi olarak değerlendirilen ilk karşılaşma, Diomedes' in birinci ilan edildiği araba yarışıydı. Nestor'un oğlu Antilokhos, rakibi Menelaos'u faulle yenmiş ve ikinci gelmişti. Bu yüzden üçüncülüğe düşmüştü Sparta kralı. Dördüncülüğü hak eden ise, Eumelos'u gerisinde bırakan Meriones olmuştu. Kullandığı arabanın boyunduruğu kırılınca kendini aşağı atmıştı Eumelos. Var gücüyle tabanlanna yüklenerek arabasını kendi çekmişti zavallı.

Her yarışmacıya aldıkları dereceye göre verilecek bir ödül vardı. Akhilleus önceden belirlemişti ödülleri. Yarışmadan galip çıkanı bir köle kadın ile üçayak bekliyordu. Birinci gelen Diomedes hiç vakit kaybetmeden almıştı mükâfatını. Ardından Akhilleus bir öneride bulunmuştu. İkincilik ödülü olan kısrağı, yaşadığı talihsizlikten dolayı duyduğu üzüntüyü paylaşmak adına Eumelos'a vermek istemişti. Seyirciler, tıpkı resmi bir toplantıda bulunur gibi alkışlarla destek vermişlerdi Akhilleus'un bu önerisine. Bunun üzerine Antilokhos "ayağa kalkmış ve hakkını aramıştı şu sözlerle: Ey Akhilleus! Söylediğini yaparsan şayet, çok gücenirim sana." Eumelos'a gelince, "yakarsaydı ölümsüzlere yarışta sonuncu gelmezdi. Madem acıyorsun ve yürekten dost bildin onu, barakana yığdığın altınından, bakırından, koyunlarından ver; köle kadınların, tek tırnaklı atların var, onlardan ver. İstersen daha da değerlisini ver... Ama vermem ben bu

kısrağı. Varsa isteyen, bırak çıksın karşıma; dövüşsün benimle." Gülümsemişti Akhilleus. Kabul etmişti Antilokhos'un bu isteğini.

"Derken aralarından Menelaos ayağa kalkmıştı, öfke doluydu yüreği. O da Antilokhos'a ateş püskürüyordu. Haberci eline bir değnek vermişti Menelaos'un. Argoslulardan da susmalarını istemişti. Tanrısal (*isotheos*, "tanrıya denk") kahraman başlamıştı konuşmaya: "Sen Anthilokhos! Akıllıydın eskiden. Nedir bu yaptığın? işe yaramaz atlarınla kesip atlarımın yolunu, önüme geçtin. Gölge düşürdün yiğitliğime. Haydi gelsin şimdi Argoslulann önde gelenleri, liderleri; gelsin de söylesin kimin neyi hak edip etmediğini."

Ne var ki liderler bu konuda bir hüküm vermeden önce Menelaos fikrini değiştirmiş ve bir başka çözüm sunmuştu. "Gelin ben vereyim hükmü. Danaolann karşı koyacağını sanmam bana; zira söyleyeceklerim yalansız; hepsi doğru. Sen Antilokhos, Zeus'un beslediği, gel buraya. Töreye (*Ihemis*) göre geç bakalım atlarının, arabanın başına ve az önce atları sürdüğün o ince kamçıyı al eline. Tut atlarını ve yemin et yer yüzünü sarsan Poseidon aşkına. De ki Menelaos'un arabasına kasten engel olmadım. Ona tuzak kurmadım de." Fakat içindeki galibiyet hırsı onu sahtekârlığa sevk edene kadar "akıllı olduğu" söylenen Nestor'un oğlu Antilokhos, o anda aklını başına almış olacak ki Poseidon üzerine yalan yere yemin etmeyi reddetmişti. Özür dileyerek Menelaos'a kısrağı vermiş ve aralarındaki barışı yeniden sağlamasını bilmişti."

Homeros bu sahneye, o bildiğimiz gerçek agoradan bir görünüm katmıştır. Ancak işlediği sahnenin agorayla uzaktan yakından ilgisi yoktur; olabilirliliği de düşünülemez. Menelaos'un hakkını aradığı ve hakkını ararken de birtakım seçeneklere sahip olduğu görülüyor. Bunların hiçbiri meclisin varlığını gerektirecek türde bir durum değildir. Antilokhos ile arasındaki mesele, başında önerdiği gibi hakem kararıyla çözülebilir ya da yemin etme yoluyla karara bağlanabilirdi. Her iki yol da birbirine denk ve geçerliydi. Bunlar, "kimin neyi hak edip etmediğine" karar verirken, daha yüksek dünyevi bir otoritenin görüşüne başvurmadan izlenebilecek yöntemlerdi. Dürüst davranılmamış ve yalana sığınılmış olunsaydı

eğer, o vakit tanrıların cezasından kurtuluş olmazdı. Örneğin Antilokhos, kendisine sunulan teklifi kabul edip yalan yere yemin etseydi, ölümsüz adı böy lesi büyük bir yalana karıştırılmış olan Poseidon'un gazabından kurtulamazdı. Buna kuşku yoktu. Yine de birini yalan yemin etmekle suçlamak ölümlünün işi değildi.

Hakla, haklılıkla ilgili diğer mesele de Antilokhos ile Eumelos arasındaydı. Antilokhos bir üçüncü yolu seçmiş; silahlı çarpışmayı tercih etmişti. Bu yol sorunu kesin çözüme kavuşturacak; hak da kazananın olacakta. Burada konuyla ilgisiz dursa da gözden kaçırılmaması gereken küçük bir ayrıntı bulunuyor: Antilokhos ile Eumelos arasında aslında bir problem yoktu. Eumelos yapılan yarışmada sonuncu gelmişti. Antilokhos ise, dürüstçe yarışmış olduğu kabul edildiği taktirde dahi, Eumelos'u zaten geçmişti. Yine de Antilokhos anlaşmazlığın hakem kararıyla ya da yemin yoluyla giderilmesini isteyebilirdi; tıpkı Menelaos'un, Antilokhos'la olan çatışmasını kılıç üstünlüğüyle gidermeyi tercih edebileceği gibi. Ayrıntılarda farklılıklar bulunsa da burada üç ayrı çözüm yolu söz konusudur ve Homeros kahramanları arasında hak iddiaları üzerine çıkan anlaşmazlıkları çözümleyen sadece bu üç yoldur.

Akhilleus'un Eumelos'a sergilediği ince davranışın alkışlandığı anın dışında topluluk -kahramanlar ve *demos*- tüm olup bitene sessiz kalmıştı. Bir hakkın savunulması bütünüyle kişisel bir meseleydi. Hakkını aramak, bunun için gereken adımları atmak ve mevcut yöntemlerden birine başvurmak haksızlığa uğrayan kişinin işiydi. Akrabaları, konuk-dostları, uşakları ve yandaşları kendisini destekleyebilir, arka çıkabilirdi. Yine de sorun kişiselliğini korurdu. Şiirlerde krallık kararlarına ilişkin birkaç bölüme rastlıyoruz. Ancak bunlar, ozanın kendi döneminden yansımalar taşıyan, esere yer yer serpiştirilmiş anakronik notlardır. Toplum ilkesinin, adaletin işleyişinde sınırlı da olsa etkin güce kavuştuğu bir dönemde oluşturmuştu ozan eserini. Fakat şiirlerini ezgili tarzda söylediği yıllar, toplumsal güçten yoksundu. O çağda söz konusu olan, kamuoyunun belli belirsiz duran potansiyeliydi sadece. Ne derece etkileyici bir faktör olduğu tahmin edilememekle birlikte, bu kadarı dahi önemliydi kesinlikle. Toplum, barışın sağlanmasına yönelik durumlarda kimi

zaman müdahale imkânı kazanmış olmalıydı. Yine de kişisel hakların ilgili kişi tarafından korunması ilkesi yerini korumuştu. Aksi hâlde *Odysseia'da* işlenen talipler temasını anlamak mümkün olamazdı. Taliplerin acımasızlığa varan ısrarlı tavırları ile Telemakhos'un bu tavırlar karşısındaki güçsüzlüğü olmasaydı, *Odysseia* gibi bir eser ortaya çıkarılamazdı.

Menelaos ve Antilokhos statü bakımından eşittiler. Kahramanlar arasındaki hakkaniyet olgusu, daha modern dönemlerde soylu sınıftaki saygınlık denkliği gibi, sadece "eşitler" için geçerli ve gerekli bir durumdu. Menelaos'un Thersites'e yemin ettirmesi ile bir Junker'in* Berlin satıcılarından birini düelloya davet etmesi arasında pek bir fark yoktu. Hatırlanacağı üzere Odysseus, Yunan ordusunda baş gösteren paniği liderlere nazik bir dil kullanarak, kalabalığa da kâh azarlar savurarak kâh elindeki asayla vurarak durdurmuştu. Ozan işlediği bu sahneye doymamış olmalı ki sosyal sınıflar ile her birine uygun düşen davranış modelleri üzerine adeta küçük bir deneme yazmıştır. Ne zaman ki Odysseus insanları agorada yeniden toplamayı başarmıştır, öyküdeki sahne de o vakit değişmiştir.

Almanya'da soylu toprak sahiplerinin askerlik yapan erkek evlatlarına verilen ad (ç.n.).

"Artık oturmuştu herkes yerine ve oturduğu yerde kalmışlardı öylece. Bir tek, lafını esirgemeyen Thersites bağırıp çağırıyordu. Yüreğinde söylenecek çok sözü vardı. Haddinden fazla ve gelişigüzel söyleniyor; durmadan verip veriştiriyordu. Boş yere laf ediyordu krallara... Ilion'a gelen en çirkin adamdı Thersites; çarpık bacaklı, aksak ayaklı bir adam, iki omuzu da kamburlaşmış, göğsü içine çökmüştü. Başı omuzlarının üzerinde bir tuhaf duruyordu. Tek tük, birkaç tel saç vardı tepesinde." Yakınıp duruyordu Thersites. Ne mi diyordu?: "Kahretsin ki Agamennon bir yığın ganimet alacak diye buradayız; kahretsin ki bunun için savaşıyoruz. Neden duruyoruz? Haydi dönelim yurdumuza!"

Odysseus Thersites'e yaklaşarak, krallara ettiği hakaretlere artık bir son vermesini buyurmuştu. Bununla da kalmayıp, anadan doğma bir hâlde ağlata ağlata meclisten kovacağını söyleyerek tehdit etmişti

adamı. "Böyle konuşmuştu Odysseus ve elindeki asayla sırtına, omuzlarına vurup durmuştu. İki büklüm olmuştu Thersites. İri yaşlar akıtıyordu gözlerinden. Asa sırtına indikçe kanlı izler bırakmıştı çarptığı her yerde. Diz çökmüştü. Korkmuştu çok. Acı içindeydi. Sersem bakışlar yerleşmişti gözlerine. Göz yaşlarını siliyordu bir yandan. Diğerleri, üzgün de olsalar gülüyorlardı hâline ve her biri yamndakine bir an için bakarak şunları söylüyordu: "Evet, Odysseus'un şimdiye kadar nice yararları dokundu, öğütler vermede, savaşlar yönetmede üstüne yoktur. Lâkin Argoslular arasında en iyi işi şimdi gördü. Ağzı pis bir iftiracının kesti sesini, çektiği nutka son verdi. Küstah yüreği cesaret edemez bir daha ileri geri laflarla kralları suçlamaya." Böyle diyordu çoğunluk.[130]

Bu son sözlerde -"böyle diyordu çoğunluk"- bariz bir vurgu var. Ozan iki sınıf arasındaki keskin ayırımı kaldırıyor ve sanki bunu bilinçli yapıyor. Aristokratik bakış açısından değerlendirdiğim düşünülmesin. Bu sadece son sözlerden edinilen bir düşünce. Yunanlılar arasında halk tabakasından olanlar dahi Thersites'in hatalı davranışı karşısında donakalmışlardı. Kendilerinden biri olarak ona acısalar da, Odysseus'a gönülden katılmışlar, verdiği tepkiyi ve muameleyi yerinde bulmuşlardı. Odysseus, "Argoslular arasında en iyi işi şimdi görmüştü" gerçekten de. Çünkü Thersites, Odysseus'un dünyasının üzerine kurulduğu temelleri sarsmaya kalkışmıştı.

Homeros'un, *İlyada*'nın başından *Odysseia' mn* sonuna kadar tüm olayları aristokrasinin penceresinden işlediği, aristokratların ağzından konuştuğu doğrudur. Fakat bu bizim için ne ifade eder? Örneğin ozan, bir Thersites'in ya da bir Eumaios'un dilinden bir fikir ya da duygu aktardığında, bu bizi kendisinin güvenilir olmadığı sonucuna mı sürükleyecektir? Güvenilir olmadığını düşünmek, değerler ve inançlar açısından toplumu ikiye bölmek demektir. Aristokrasi ile halkın tamamen birbiriyle çelişen değerlere ve inançlara yaslanmış olduğu bir toplumu kabul etmek demektir. Oysa böyle bir toplum örneğine şimdiye kadar rastlanmamıştır. Sadece belirli davramş biçimlerinde (örneğin iş ilkesi) ya da hakların korunmasında iki ayrı standardın benimsenmiş olduğu görülmektedir. Odysseus'un asayı kullanma biçimi bu bağlamda iyi bir örnek

oluşturuyor. Kahramanın elinde taşıdığı Agamemnon'un asasıdır. Tanrı Hephaistos'un Zeus için elleriyle işlediği bu asa, tanrıların babasından Agamemnon'a bir armağandır. Zeus'tan, önce Pelops'a, ondan da Atreus'a, Atreus' tan Thyestes'e ve sonra da Agamemnon'a doğru el değiştirmiştir (Sonunda da kutsal bir hatıra olarak Plutarkhos'un kenti Khaeronea'ya getirilmiştir). Bu asa ya da herhangi bir asa, sadece otoritenin simgesi değil, *themis*in, bir başka deyişle sistemli işleyişin yada törenin bir işaretiydi. Hatta öyle ki mecliste her söz alana verilir; konuşan kişi bu asayı eline aldığı anda bir dokunulmazlık kazanırdı, tıpkı Menelaos'un Antilokhos'a meydan okuduğundaki gibi. Ne var ki Thersites için sopadan öte bir anlam ifade etmiyordu. "Ne savaşta, ne de mecliste sözü geçenlerdendi" Thersites. Mecliste söylediği sözler de sergilediği davranış da *themise* aykırıydı. Konuşurken eline bir asa dahi verilmemişti. Bu yüzden asanın sırtına inmesi yadırganacak bir durum değildi.

Sorun, sıradan insanların ister kendi aralarında ister soylu sınıf karşısında ne tür haklara sahip olduğunu, dahası bu hakların nasıl belirlendiğini bilmiyor olmak. Homeros da dinleyenleri de bu tür meselelerle ilgilenmemişlerdi. Başvurulabilecek başka bir kaynak da yoktur. Bu ilgisizliği daha derinlere çekmek, bütün değer sistemine yaymak mümkündür. Ancak elde olan az miktardaki verilere dayanarak sadece varsayımlar ortaya konabilir. Kahramanlık şiirinin baronların büyük salonlarında değil de köylüler arasında sözlü olarak oluşturularak ezbere alınmış ve özellikle Avrupa ve Asya'da yaygınlık kazanmış versiyonları incelendiğinde, bu eserlerin, Homeros'unkiler gibi aristokratik bakış açısından yazılmış olduğu görülür. Benzer öykülerin konu edildiği, benzer kahraman karakterlerinin işlendiği ve benzer değerlere, erdemlere yer verilmiş olduğu göze çarpar. Bu türün karşına dikilen, ozan Hesiodos'tur; bu köylünün incinmişliğidir. Homeros'un sıradan insanlara ilgisizliği yolunda oluşan güçlü kanıyı da bu bağlamda unutmamak gerekir. Homeros'un en azından dinsel meselelerde halka kayıtsız kalışı, yaygın dinsel inançların ve uygulamaların reddi olarak kavranmıştır. Sıradan bir İthake'li de muhtemelen arada bir yere yerleştirilmiştir. O, Odysseus'un duygu ve düşüncelerini paylaşabilen; buna karşın diğerlerinin karşısında da bambaşka tavır takınabilen bir figürdür. Bu konuda karanlıkta kalan

noktalara ışık tutmak hayli güçtür, önümüzde duran bu çok renkli tabloda görebildiğimiz, savaşçı bir kültürde gelişen ahlak ve değerlerdir sadece. Bununla tatmin olmak durumundayız.

"Savaşçı" ve "kahraman" terimleri eş anlamda kullanılan sözcüklerdir. Savaşçı karakter taşıyan bir kültürde ana fikrin iki kavram üzerine geliştiği görülüyor: Ustalık ve saygınlık. İlki, kahramanda olması gereken temel bir özellik; İkincisi, ondan ulaşması beklenen önemli bir hedef. Her bir değer ve düşünce, tüm eylemler ve doğal yetenekler saygınlığın tanımlanmasında ya da keşfedilmesinde rol oynayan önemli etkenler olmuştur. Saygınlık karşısında kimi zaman yaşam dahi önemini yitirmiştir. Homeros'taki kahramanların ilk bakışta yaşama aşın bağlı oldukları görülür. Duygularında ve eylemlerinde öylesine bir tutku hakimdir ki zihinlerde bu denli mücadele eden, bu denli direnen karakterler canlandırmak zordur. Buna rağmen saygınlık dendi mi, onlar için akan sular durur. *İlyada*'nın iki ana karakteri olan Akhilleus ve Hektor'un payına düşen kısa birer ömürdü ve ikisi de yazgısını biliyordu. Onlar kahramandılar. Fakat kahramanlıkları, ölümü göze alarak, tanrılarına ve ülkelerine İlâhiler söyleyerek, büyük bir onurla göreve koştuklarından değildi. Aksine, yazgılarına açıkça isyan ederlerdi. Akhilleus Hades'e indikten sonra dahi epeyce yalanmıştı. Ne var ki önemli olan hedefti. Saygınlık kazanmak ve saygınlığa uzanan yolda korkmadan, sorgulamadan gidebilmekti. Onları kahraman yapan da buydu.

Kahramanlığın göstergeleri kesin ve belirgindi, öyle ki ne ozan sorgulayıp tartışabilirdi, ne de karakterlerine sorgulatıp tartıştırabilirdi. Bazı sorular doğuyor ve sorular karşısında görüş farklılıkları oluşuyordu elbette: Savaştan çekilmek gerekir miydi, yoksa devam edilmeli miydi; Telemakhos öldürülmeli miydi ya da yaşasın mıydı; Odysseus hâlâ hayatta mıydı, yoksa ölmüş müydü? Fakat bu tür soru işaretlerinin kaynağı, yaşanan olaylara ilişkin ya da bazı taktiksel seçenekler hakkında ortaya çıkan düşünce ayrılıklarıydı. Herhangi iki seçenek karşısında aslında uzun uzadıya tartışılacak bir mesele yoktu. Kimi zaman da tanrı

Apollon'un, rahibine saygısızlık eden Akhalar üzerine veba salması gibi özel bilgi ya da özel çözümler bulmayı gerektiren kritik durumlar doğabiliyordu. Böyle sorunların çözümü tanrılarda saklıydı. Onlara sormak lâzımdı. Bu iş de kâhin Kalkhas'a düşüyordu (Troialılar arasında kuşların uçuşunu anlamlandırarak kâhinlik yapan kişi, Hektor'un erkek kardeşi yetenekli Helenos'tu). Aslında bu da gerçek bir tartışma konusu değildi: Kâhin beklenen cevabı verir, kahramanlar da bu cevaba ya saygı duyarlar ya da dikkate almazlardı. Sonuçta kalplerinin sesini dinlerlerdi. En büyük kahramanların dahi korkuya kapıldıkları durumlar vardı bir de. Ancak böyle anlarda da kendilerine yönelen "kadın gibi korkak" çığlıkları, onları kendilerine getirmeye yeterdi.

Bir önemli gerçek vardır ki o da gerek *İlyada*'da gerekse *Odysseta'da* mantığa dayalı tartışmalara rastlanmamasıdır. Koşulların ve bu koşulların taşıdığı önemin belirli ilkeler çerçevesinde enine boyuna tartışıldığı olmamıştır. Elbette bazı uzun tartışmalar bulunmaktadır; örneğin Akhilleus ile Agamemnon veya Telemakhos ile talipler arasında geçen konuşmalar türünde. Fakat bunlar daha çok, her iki tarafın da birbiri üzerinde üstünlük sağlamaya çalıştığı tehdit dolu kavgalardır ya da kâh uyanda bulunarak, kâh uzun nutuklar çekerek veya duygu sömürüsü yaparak, bir araya toplanmış olan çoğunluk üzerinde etki yaratmaya dönük atışmalardır. Sözel yeteneğin işe yaradığı görülüyor. Phoiniks Akhilleus'a, halkın desteğini kazanmak için "iyi konuşmayı ve iyi işler başarmayı" ona kendisinin öğrettiğini hatırlatmaktadır. Yine de ortaya çıkan bir anlaşmazlık, hiçbir zaman konuşularak giderilmemiş; her zaman kahramanlann ustalığı ile tanrıların taktirine bırakılmıştır.

Nestor karakteri bu bağlamda en çarpıcı örnektir. Nestor yaşla gelen bilgeliğin ilk sembolüydü. Deneyimin sesiydi. Fakat Homeros Nestor'u her zaman bu çizgide işlememiştir. Bir keresinde başvurulabilecek yollar arasında tercihte bulunmak durumunda kalınmış ve Nestor dinmek bilmeyen konuşmasında bir an dahi deneyimlerini yoklamamıştı. Aslında *İlyada* boyunca mantıklı ve önemli tek bir öneride bulunduğu görülüyor: Burada da Akhalara, kıyıda kurdukları kampın önüne büyük bir savunma duvarı inşa

etmelerini salık veriyor. Bu örneğin dışında anlattıklarının tümü olayların akışına müdahaleden uzak, tamamen moral aşılayan, duygusal ve psikolojik içerikli konuşmalardır. Nestor'un yılların deneyimine sahip olması çok önemliydi. Çünkü olmuş bitmiş olayları hâlâ dipdiri koruyan belleği, kahramanlara örnek davranış modelleri sunuyor; saygınlığa ve üne giden yolda onlara kılavuzluk ediyordu. Odysseus da dalavereci bir kişiydi, özellikle yalancılıkta, adam kandırmada üstüne yoktu. Eleştirel tarzda olmasa da "uydurma hikâyeleri, yalanı pek seversin sen[r] derdi Athena kendisine."[7] Odysseus sürekli yalan söylerdi ve bunu da çok ustaca yapardı. Söylediği yalanların zararsız olduğunu, hatta yararlı sonuçlar doğuracağını düşünürdü. Bu davranış, genelde bir amaca dönük aldatmaca olarak değerlendiriliyordu belki. Fakat akıllıca bir davranış değildi. Bilgelik hiç değildi.

Ne türde olursa olsun öğüt veren, danışmanlık eden bir kişi söz konusu olduğunda, başvurulan yöntemler günümüz okurunu yanılgılara sürükleyebilir. Bizim için öğüt vermek, bir meseleyi çok yönlü olarak düşünerek ele almayı gerektirir. Bilgece verilen öğüt, diğer deyişle bilgiye dayanarak öğütte bulunabilmek ise deneyim, rasyonel analiz ve yargı yetisi gerektirir. Oysa Homeros için önemli olan, gerekçelerden çok kararlılığın kendisi ve dolayısıyla otorite gücüydü. Nestor'un Agamemnon ile Akhilleus için, Danaolar arasında öğüt vermede, savaşmada ikisinin de yoktur üstüne"[8] demesi bu anlamdadır. Aslına bakılırsa her ikisinin de öğütleriyle ünlü karakterler olmadığı görülür; özellikle de Akhilleus'un. Ancak sahip oldukları statü ve güç kendilerine diğerlerine oranla daha fazla karar hakkı sağlamıştır.

Şiirlerde bir kralın danışmana ihtiyaç duyduğunu ortaya koyan birçok dize bulunuyor. Bu dizelerde aktarılan konuşmalar, yüreklendirmeye yönelik ya da uyarı niteliğindedir. Ne de olsa toplumun temel değerleri belliydi. Önceden belirlenmişti. Kişinin toplum içindeki yeri, statüsü doğrultusunda edindiği ayrıcalıklar ve üstlendiği görevler de tayin edilmişti. Bunlar irdelenmeye ya da tartışmaya açık konular değildi. Diğer konular ise yargı ya da karar olarak adlandırmamız

gereken şeye (silahlı çarpışmalarla ilgili taktik bilgisi dâhil, her türlü iş yeteneğinden ayrı olarak) pek uygulama alanı bırakmıyordu.

Önleme yönelik verilen öğütler korkaklıkla bağlantılı görülsün görülmesin, kimi zaman mantığa dayalı fikir ayrılıkları doğabiliyordu. Böyle durumlarda söz konusu olan, sırf taktik meselesi değildi. Fakat saygınlık etiketinin korunması ya da zedelenmesi ile ilişkili de değildi. Bu, başvurulacak yollar arasından birinin seçilip değerlendirilebilmesi meselesiydi. *İlyada*'da ihtiyat deyince akla gelen kişi Troialı Polydamas'tı (Nestor değil). Polydamas Hektor'a akıl verirken, kahramana yakışır bir özelliğin altını çiziyordu. İhtiyatlı davranması gerektiğini söylüyordu kendisine. "Saldırma" diyordu Akhalara, "saldırırsan kışkırtmış olursun Akhilleus'u; tekrar başlarsa savaşmaya hepimizi perişan eder." Bu, saygınlığa değil başarıya götüren güvenli bir yoldu. Hektor da kazanmak için hayli sabırsızlanmışü. Polydamas doğru söylüyordu. Hektor'un başarı peşinde olması ve ihtiyatsızca sergilediği kahramanlık, şiirdeki Hektor-Akhilleus çekişmesini bir anda savaşın eşiğine taşıyıvermişti. Bu konuda bir örneğe daha rastlıyoruz. Bu kez de Priamos ve Hekabe sesleniyordu oğullan Hektor'a. Başlarına gelecek olanı önceden biliyorlardı ve kendisine Akhilleus'la savaşmamasını öğütlüyorlardı. Aksi taktirde Hektor acımasızca öldürülür, Troia da yerle bir edilirdi. Hektor anne ve babasının doğru tahminde bulunduklarının farkındaydı. Polymadas'tan da aynı şeyleri duymuştu. Uzunca düşünüp taşınmış, verilen mücadelenin büyük bir onur meselesi olduğunu iddia ederek kendisine sunulan tüm gerekçeleri reddetmişti: "Utanırım Troia'nın erkeklerinden de, uzun elbiseli kadınlarından da. Ya benden daha güçsüz biri gün gelir de derse, 'bunca insanı perişan eden, kendi gücüne güvenen Hektor'dur' diye. Teslim mi olalım, verelim mi Helene ile tüm mallarını geri? Bölüşelim mi Troia'nın ne var ne yoksa tüm zenginliğini? Silahsız çıkarsam karşısına, bir kadın gibi öldürür Akhilleus beni."

Hektor onurlu bir biçimde, çarpışarak ölmeyi tercih etmişti. Yok olacaksa, kenti de halkı da böyle yok olsundu. Polydamas bu gidişin pek hayra alâmet olmadığını söyleyerek kendisini sağgörülü davranmaya davet ettiğinde, kahraman, "en hayırlı işin, ülkesi için

çarpışmak olduğunu"[9] ileri sürmüştü. Fakat davranışlarıyla vermiş olduğu bu keskin cevap birbiriyle örtüşmüyordu. Aslında bu tür bir sosyal yükümlülük anlayışı, temelde kahramanlık kavramıyla bağdaşmıyordu ve bu anlayış, istilacı bir güce karşı savunma söz konusu olduğunda yeni bir unsuru, toplumu ön plana çıkarmıştı. Toplum sadece bu noktada ve bir anda her şeyin önüne geçivermişti. Sonraki dönemlerde toplumun Yunan dünyasının merkezine yerleşmeye başlamasıyla birlikte kahraman kavramı yitip gitmişti. Yeni düzen, sadece bir tek kişiye getirisi olan, dolayısıyla tamamen bireysel duran kahramanlığı, kahramanlıkla kazanılan saygınlığı kendi içinde eritmişti. Toplumsal saygınlık daha farklı yeteneklerle ve erdemlerle kazanılan, bütünüyle farklı bir olguydu. Aslına bakılırsa toplum sadece kahramanı evcilleştirdiği sürece ya da onun ustalığını kullanma özgürlüğünü körelttiği taktirde büyüyebilirdi. Evcilleştirilmiş bir kahraman ise kendi içinde hayli çelişikti.

İstilâcı güçlerin başında olan Akhilleus kendisinden başka kimseye yükümlülük duymuyordu. Aeskhylos Homeros'tan uzun bir süre sonra Myrmidonların ayaklanmasını konu alan bir sahne eklemişti esere. Savaşmayı reddettiği için Akhilleus'a karşı isyan ediyordu bu halk. Atinalı oyun yazarı yarattığı bu sahneyle öyküye görev kavramını dâhil etmiş oluyordu. İçinde yaşanan çağa özgü olmayan halk sorumluluğu gibi hiçbir sorumluluk ya da görev yüklenmemişti Akhilleus'a, ne Homeros tarafından, ne de Agamemnon ya da Odysseus tarafından. Eşi benzeri olmayan o ustalığını savaşta ortaya koymak Akhilleus için sadece bir onur meselesiydi. Fakat aynı zamanda saygınlığını zedeleyen, onuruna dokunan bir durumla karşı karşıyaydı. Agamemnon bakire Briseis'i almıştı kendisinden. "Onur bir kereye kırılmaya görsün, kayba uğrayan kişi ruhsal çöküntüye uğrardı."[10] İkilemde kalmak zordu: Bir tarafta büyük bir savaşın galibiyeti, diğer tarafta ise binlercesinin arasından seçilmiş köle bir kadın, yani değersiz bir varlıktı söz konusu olan. Saygınlığı korumak adına birbirine tezat iki ayrı yoldu izlenmesi gereken. Ne var ki asıl büyük çatışma, onurun maddi bir değerle ölçülemeyecek bir duygu olduğu gerçeğinde yatıyordu. Küçük düşmek de bedel açısından savaştan farksız değildi. Briseis köle olarak değersiz bir varlıktı belki. Ancak Akhilleus'un elinden alındığı vakit, "hiç ateş yüzü görmemiş

yedi üçayağa, on külçe altına ve yirmi tane pırıl pırıl leğene" bedel olduğu düşünülmüştü. Ayrıca ödül kazanmış on iki yarış ab, yirmi Troialı esir, yedi kent ile ufak tefek birkaç parça daha bulunuyordu bu kadına değer görülenler arasında.[137]

Akhilleus karşılık olarak kendisine sunulan, üstelik normal şartlar altında oldukça tatmin edici olan tüm armağanları geri çevirmişti. *İlyada*'nın gerçek trajedisi de bu nokta da başlamaktadır: "Söyle tanrıça, Peleusoğlu Akhilleus'un öfkesini söyle." Başlangıçta Akhilleus'un kusurlu herhangi bir davranışı olmamıştı. Hata, sadece armağanları reddetmesiydi. Çünkü bu davranışı kahramanlığa sığmazdı; yakışıksızdı. "Neden" diye soruyordu Aias öfke içinde: "Bir insan kardeşini katleden birinden de mi almaz karşılığını; ölen oğlunun bedelini almaz mı hiç? Almalı. Bunca bedel ödeyen de kendi yurdunda kalmalı... Ama sen? Tanrılar amansız, fena hisler doldurmuş yüreğine, üstelik bu yaptığın bir tek kız için."[138] Homeros öyküyü Akhilleus'un Hektor'u katli ile noktalamıyor. Böyle bir sonla karşılaşsaydık, Akhilleus belleğimizde çok öfkeli bir karakter olarak yer ederdi. Oysa kahramanlık saygınlık gerektirirdi. Kendisini affettirmesi, itibarını yeniden kazanması lâzımdı. Bunun için de öfkesi dinmeliydi. Sonunda, Hektor'un bedenini köpeklere atmak fikrinden vazgeçmişti ki bu da Patroklos'un ölümü üzerine duyduğu kederden kaynaklanan bir başka aşırılıktı. Hektor'un cesedini geleneksel töreni gerçekleştirebilmesi için babası Priamos'a iade etmişti. Böylece geçmişteki hatasını da telafi etmiş oluyordu. Akhilleus, üzerine çalınan karayı tümüyle temizlemişti. Bunu da hem onurlu bir biçimde hem de ustalığını sergileyerek yerine getirmişti.

Saygınlık doğası gereği özel ya da en azından dereceli olmalıydı. Herkes eşit saygınlığa sahip olsaydı, saygınlık denen bir değer olmazdı. Bu nedenle Odysseus'un dünyası acımasız rekabetlere tanıklık ediyordu. Bu öylesine bir çekişmeydi ki her bir kahraman birbiri üzerinde üstünlük kurma mücadelesine sürükleniyordu. Kahramanların aynı zamanda birer savaşçı olmaları, en büyük saygınlığın kazanıldığı savaş meydanlarındaki bireysel çarpışmaları son derece acımasız bir hâle getiriyordu. Bir kahramanın değeri, yaşamının anlamı, üç yönden sınanarak burada kesinlik

kazanıyordu: Kiminle savaştığı, nasıl savaştığı, ve nasıl başardığıydı önemli olan. Thorstein Veblen'in kısaca ifade ettiği gibi, "bu genel anlayışa göre değerin ya da saygınlığın, yaşamın çekiciliğinin ... barbarca ölçülmesi, son derece onurlu bir yoldu. Kıyım, öldüren kişinin sahip olduğu potansiyelin dışa vurumuydu. Yerine getirmesi beklenen bu büyük katliam görevi, sadece katleden kişinin eylemlerine değil, bu eylemlerin tüm araçlarına, tüm katılımcılarına da puan getiriyordu."[11] özellikle *İlyada*'nın kanlı mücadelelerle beslenmiş olduğu bir gerçektir. Bu gerçeğin üzerini örtmek, göstergelerini çürütmek, arkaik Yunan değerlerini daha uygar ahlak anlayışı ile bağdaştırmak boşu nadir. Ozan ve dinleyenleri her katliam sahnesinin adeta tadını çıkarmışlardır: "Kurtulmak istedi Hippolokhos; fakat Agamemnon tutup yere çarptı onu da. Doğradı ellerini kılıcıyla, kesti boynunu. Gövdesini, kalabalığa doğru yuvarladı tıpkı bir kütük gibi."[12]

Nietzsche'ye göre bu tür sahnelerin düzenli olarak tekrarı ve Yunan dünyasında yüzyıllarca rağbet görmesi, "antik çağın en ıijsancıl halkı oldukları söylenen Yunanlıların acımasız karakterde olduklarını, içlerinin yok etmeye yönelik vahşî duygularla kaplı olduğunu gösteriyor."[13] Ne var ki bu noktada altını çizmemiz gerekir ki Homeros'taki vahşîlik, Yunanlı karakterinin bii parçası değil, bir kahramanlık göstergesidir. Bu analitik yaklaşımda sorulması gereken asıl soru, başan gösterilerinin defalarca tekrarlanması dışında, potansiyelin nasıl beslendiği, nasıl belirlendiğidir. Başarının bir ölçüsü de zafer ödülüdür. Bir savaş gittikçe şiddetlenirken, Agamemnon'un Hippolokhos'u bir kütük hâline dönüştürmesindeki ustalığını sadece ozan gözlemleyebilir. Diğer kahramanlar ün peşinde koşmakla meşguldürler. Bununla birlikte zafere ilişkin bir hatıra, başarının her fırsatta sergilenebilen kalıcı kanıtıdır. Daha ilkel gruplar arasında katledilen kişinin başıdır onur kaynağı olan. Homeros'un Yunanistan'ında ise başın yerini zırh almıştır. Kahramanların büyük tehlike altındayken dahi savaşa bir an ara verip öldürdükleri düşmanlann zırhlarını almaları bu nedenledir. Savaşın doğası gereği bu tür davranışlarda bulunmak yanlış ve yersizdi. Hatta verilen mücadeleyi tehlikeye attığı için neredeyse vatan hainliği sayılıyordu. Ancak buradan yola çıkarak amacın

savaşmak olduğunu düşünmek yanlış olur. Saygınlık getirmeyen bir zafer makbul değildi. Saygınlık halkın kabulünü gerektirirdi; halkın kabul etmesi için de bir zafer kanıtı gerekirdi.

Her işte, farklı yollarla da olsa saygınlık kazanmak adına başarının hedeflendiği bu tür mücadelelere girilmiş olduğu görülüyor. Akhilleus yitirdiği kader arkadaşının anısına, Akhalı soyluların ustalıklarını ortaya dökerek birbirleriyle yarışacağı bir müsabaka düzenlemekten daha uygun bir yol bulamamıştı. Diomedes yarışın birincisi olarak arabasıyla bitiş çizgisine gelir gelmez arabasından inmiş, "hiç vakit kaybetmeden ... ödülünü almıştı. Once kadını vermişti cesur arkadaşlarına götürmeleri için; bir de kulplu üçayağı taşısınlar diye. Sonra da çözmüştü atlarını arabadan." Heyecanla bir araya toplanmış olan halkın önünde gösterilen bu bilinçsiz, içten gelen ödül sevincinde ödüllerin gerçek değerinin çok fazla payı yoktu. Akhilleus gibi Diomedes de yeten kadar kadın köleye ve üçayağa sahipti evinde. Samimî ve rahat biçimde dışa vurduğu coşkusu maddi kazançtan kaynaklanmıyordu. Onu bu duyguya iten yarışın manevi getirişiydi: Galibiyetin kendisinde yarattığı onurdu. Çocuksu tavırları, yiğidiyle duyduğu onurdandı.

Müsabakalar daha sonraki yüzyıllarda Yunan hayatının önemli bir parçası olmuştu. Fiziksel güçten akıl oyunlarına, şiir ve drama alanındaki yeteneklere kadar uzanan bir dolu beceriyi körükleyen rekabet, Yunan kültürünü en iyi tanımlayan olguların başında gelmektedir. Odysseus'un dünyası bu derece gelişmiş değildi. Müsabakayı toplumsal zemine taşıyacak kadar da ilerlememişti. Diomedes araba yarışında tıpkı savaş meydanlarında olduğu gibi başarı için uğraş verdiyse şayet, bu tamamen kendisi içindi. Elde ettiği başarı gerek kendisi gerekse akraba ve dostlan için büyük bir şeref ve bir o kadar şan demekti. Toplum ilkesinin egemen olduğu sonraki dönemlerde, bu gururu *polis* de paylaşacaktı. Hem de öylesine paylaşacaktı ki kentte zafer şarkıları söylenmeye başlanacak, her yer başarının anısına dikilen heykellerle donanacaktı. İçinde egoizm barındıran kahraman onurunun yerini halk gururuna terk etmesi, Homeros dünyasının henüz yabancı olduğu bir başka yeniliğe de kapı açacaktı: Zaferin mükâfatı olan

altın ve bakır külçeler ile köle kadınlar, yerlerini defne dalından yapılmış taçlara bırakacaktı.

Saygınlığın simgeleri ilginç bir geçmişe sahiptir. Birçok ilkel toplumda deniz kabuklan ya da bunlardan yapılmış boncuklar veya basit örtüler gibi küçük ya da hiçbir maddi değen olmayan nesneler kullanılmıştır. Odysseus'un dünyası ilkel bir dünya değildi ve düzeyleri daha gelişmiş olan o çağın Yunanlıları daha değerli olanları tercih ediyorlardı. Amaçları saygınlık kazanmaktı. Saygınlığın göstergeleri gelenekseldir. Fakat o çağlarda deniz kabukları gibi geleneksel simgelerin hiçbir önemi yoktu. Genç ve güzel olan esir bir kadın, yaşlı bir kadından daha çok yakışırdı saygınlığa. Bu açıdan baktıkları sürece bu türlü maddi değerlere sahip olabildiler. Ancak sonraki dönemlerde, üstelik düzeyleri ilerledikçe daha basit ve sade olana döndüler: Defne dallarını seçtiler. Bu, Odysseus ve onun soylu dostlarının anlayabileceği türden bir gelişme değildi. Onlar için sadece değerli eşyalar ya da hâzineydi gösterişe yarayan ya da prestij sağlayan. Bir eşya ancak maddi ederinden değer kazanıyordu.

Rekabet yoluyla saygınlık kazandıran bir başka eylem de armağan sunmaktı. Bu, getirisi iki yönlü olan bir eylemdi: Armağan vermek kadar armağan almak da saygınlık belirtisiydi. Kişinin sahip olduğu hâzineden ne verdiği, ne kadar verdiğiydi önemli olan. Çünkü verdiğinin niteliği ve niceliği, o kışının de ğerinin bir göstergesiydi. Kahramanlar başarılarının birer göstergesi olarak aldıklarıyla da verdikleriyle de böbürlenirlerdı. Duydukları övünç, armağan listeleri çıkarılmasının altında yatan nedeni de yeteri kadar açıklamaktadır. Telemakhos, Menelaos un kendisine sunmak istediği atları geri çevirince, Sparta kralı şu öneriyle karşılık vermişti kendisine: "Evimde bir hazine gibi yatan değerli eşyalardan en güzelini, en değerlisini vereceğim sana. Baştan aşağı gümüş, ustaca işlenmiş bir kâse vereceğim, Ephaistos'un hüneri, ağzı altınla bezenmiş. Sıdon kralı kahramanPhaidimos vermişti bana."[14] Bu armağanın, hem verene hem de alana, sıradan gümüş bir kaseden çok daha fazla şeref kazandıracağı aşikârdır. Hektor'un ülkesini ele geçiren biri için kahramanın zırhını ele geçirmek, sıradan bir Troialı'nın silahına

sahip olmaktan nasıl daha büyük bir ödül ise, bu da o denli onur vericiydi. Statü, değerlerin belirlenmesinde en başta gelen etmendi. Kişinin statüsü, dolayısıyla değeri ne kadar yüksekse, sahip olduğu serveti de o kadar değer kazanıyor; servetin altın, gümüş ya da güzel dokunmuş kumaşlarla ölçülen maddi değerine, daha da değer katıyordu.

Kahramanların zenginliğini, ayrıca çok güçlü olan dürtülerini, diğer sınıfların ve çağların materyalistik itkilerinden ayıran bu saygınlık unsuruydu. Odysseus ve soylu yandaşlan için zenginlik demek güç demekti ve bu denklikten hiçbir zaman vazgeçilmemişti. Odysseus, Phaiaklar tarafından karaya çıkartıldığı Ithake'de gözlerini açtığı zaman, adayı tanımakta zorlanmıştı. Athena'nın sardığı bir sis bulutu içindeydi, öfke duymuştu ilkin. Alkinoos ve adamlarının kendisine ihanet ettiklerini ve kendisini bilinmeyen, tuhaf bir yere getirdiklerini düşünmüştü. Bir yandan da endişe kaplamıştı içini. Onlardan aldığı armağanlan çaldırmaktan korkuyordu. İşte o anda Athena çıkıp gelmişti. Kahramanın içinde bulunduğu duruma bir çeki düzen vermiş ve armağanlan bir mağarada saklamasına yardım etmişti. Odysseus ilk karşılaşmasında bir başka kılıkla görünmüştü Penelope'ye. Bir hikâye uydurarak kandırmıştı genç kadını. Kayıplara karışmış olan, uzun zamandır yolu gözlenen kahramana Thesprotia' da rast geldiğini, daha yeni gördüğünü söylüyordu: "Ülkede oradan buradan dilendiği bir sürü değerli mallar gördüm elinde. Fakat belli ki dünyayı gezerek çok mal toplamak daha kazançlı geldi ona." Yoksa dönerdi daha önce de.

Bu hikâyenin aslı yoktu. Ama ozanın da söylediği gibi "hayli gerçekçiydi."[15] Odysseus'un gerçekten de "dilenmek" (*aitizo*) sözcüğünü kullandığı görülmektedir. Aynı sözcük, Odysseus a şehre inip yiyecek dilenmesini öğütleyen Eumaios tarafından da kullanılmaktadır. Ne var ki Odysseus ile Eumaios'un aynı terimle kastettikleri, tamamen birbirinden farklı şeylerdir. Bir kral, seyahatlerinin ya da dış ilişkilerinin normal seyri içinde değerli armağanlar dilenebilirdi. Eski ya da yeni akrabaları ve konuk-dostlarıyla kurmuş olduğu ilişkilerdi bunlar. Bu tür seyahatler, alışverişi yapılan armağanlara yenilerini ekleme imkânı veren

seyahatlerdi. Kral Alkinoos veda armağanları toplayabilmek için gece de kalmasını istemişti Odysseus'tan ve kahraman şu cevabı vermişti kendisine: "Gerekirse bir yıl daha kalırım bunun için. Baba toprağına ne kadar elim kolum dolu dönersem, o kadar yararlıdır bana. Daha çok sayar, daha çok sever beni her kim görürse Ithake'ye döndüğümde."[146] Odysseus bu sözleri, bir zamanlar kendisine "kâr" peşinde koşan bir tüccar iddiasının yöneltildiği sarayda sarf etmişti; üstelik bu iddiaya büyük bir tepki vermişti.

Ticari kâr ile saygınlık göstergesi olan kazanç arasında ince farklar bulunuyordu. Kahramanlar kimliklerinde köylü karakterinden de bazı özellikler taşıyorlardı. Tıpkı bir köylü gibi mal-mülk düşkünlükleri vardı. Hesap-kitap yaparlar; ölçme-biçme, istifleme söz konusu olduğunda cimrilik derecesinde elleri sıkı davranırlardı. Fakat bir yönden köylülerden daha ileriydiler. Aldıkları gibi büyük bir onurla vermesini de bilirlerdi. Duydukları onur tüm maddi değerlerin üstünde gelirdi. Agamemnon'a, "buraya Troialılarla savaşmak için gelmedim ben, hiçbir kötülük yapmadılar bana onlar. Ne sığırlarımı çaldılar, ne de atlarımı"[16] diyen de yine aynı Akhilleus'tu. Bu sözleriyle ve küçümseyen edasıyla reddetmişti Agamemnon'un kendisine karşılık olarak vereceği armağanları: "İstediğinde sığırlarla besili koyunları çalabilirsin; üçayaklarla kızıl atları da kazanabilirsin."diyordu. Kahramanların yaşamında, değerli malların kazanımı kadar sirkülâsyonu da önemliydi. Onların yaşamını çoğunluğunkinden ayıran, bu dağılım ve izlediği yörüngelerdi.

Kahramanlar dünyasında, belirli terimlerle ifade edilen olguların dışında bazı oluşlar ya da ilintiler tasavvur edilememiştir. Bu zihnimizde karışıklığa yol açmaktadır. Tanrılar insan formunda canlandırılmıştı. Duygu ve sezgiler vücudun belirli organlarıyla ifade edilmişti; ruh maddeleştirilmişti. Her özelliği ya da her hâli sembolleştirme gereği doğmuştu. Zafer ödülü saygınlığın, değerli armağanlar ya da hazine dostluğun, sığır bağışı evliliğin ifade biçimi olmuştu. Akhilleus, Agamemnon'a karşı verdiği şiddetli mücadelede kılıcını çekme noktasına gelmiş ve o anda Athena belirmişti yanında. Akhilleus'tan başka gören yoktu tanrıçayı. Dilinde rica dolu sözler Akhilleus'u yatıştırmaya, kontrolü altına almaya çalışıyordu: "Bak

dinle beni. Göreceksin ki dediklerim gerçek olacak. Onun (Agamemnon'un) bu terbiyesizliği, gün gelecek üç kat değerli armağanlar kazandıracak sana. Dizginle kendini ve güven bize."[17] Ricada bulunurken anlaşılabilecek tek dil buydu. Tanrıçanın armağanlardan kastettiği, manevi nimetler değil maddi kazançlardı.

Saygınlığın ve dostluğun somut göstergeleri, değeri belli olan eşyalardı her zaman; deniz kabukları değildi. Bu nedenle saygınlık unsuru hâzinenin içinde saklıydı. Aslında hazine de saygınlık da zenginlik demekti Sadece biri maddi, diğeri sembolikti. Armağan alış-verişine törensel bir boyut kazandırılmasının ardında yatan neden de buydu Alınan ya da verilen armağanlar yeteri çoklukta değilse bu tür törenlere ihtiyaç duyulmuyordu. Kral Alkinoos Phaiakların armağanlarını Odysseus'un gemisine kendi elleriyle yüklemişti. Alkinoos'un bu hareketi, modern çağlardaki devlet başkanlarının memleketin ileri gelenlerinden oluşan bir topluluk önünde bir anlaşmaya imza atmasından daha farklı bir davranış değildi. Konuk-dostlarının birbirlerine sunduğu armağanlar bugünkü anlaşma maddelerinin arkaik öncülleri gibidir. O hâlde okur-yazar olmayan o dünyada, her iki tarafa da birtakım yükümlülükler ve sorumluluklar yükleyen ilişkiler kurulmuş olduğuna dair sağlam kanıtlar var mıdır?

Törensel boyutta gerçekleşen armağan sunumu ve bu alışverişin getirdiği maddi tatmin taraflar arasında bir yakınlaşma sağlıyordu kuşkusuz. Ancak aradaki bağı güçlendiren bir başka şey vardı ki o da bitmek bilmeyen şölenlerdi. "Kişinin bütün ahaliyle bir arada keyif sürmesinden daha güzel ne olabilirdi hayatta: Evlerde ziyafet çekilmesi, bu ziyafetlerde payı olanların sıra sıra oturup ozanı dinlemesi, ekmek ve et dolu sofralarda yiyip içilmesi, sakilerin şarap karılan çanaklardan doldurup şarabı tas tas sunması."[18] Odysseus bitkin ve bezgindi. On yıl alan savaşın üzerine inanılmaz serüvenlerle, zorluklarla dolu bir on yıl daha geçirmişti Odysseus Phaiak Ütopya'sına varmadan. Aklı evindeydi ve bu uzun yolculuğun artık sonu görünmüştü. Bir rahatlık çökmeye başlamıştı üzerine. Bu sözleri de işte böyle bir andandı.

Ne var ki Homeros şölenlerinde keyif sürmekten ve rahatlıktan (*Gemütlichkeit)* daha fazlası vardı. "Idomeneus"a sesleniyordu Agamemnon: "Çok sayarım seni çevik atlarıyla ünlü Danaolara arasında. Değer veririm sana savaşta, diğer işlerde ya da şölende, soylu Argoslular kardıkları zaman pırıl pırıl şarabı çanaklarda büyüklerinin şerefine."Aristokratların uğraşlarında bir öncelik sırası göze çarpıyor. Bu kesimin hayatında, savaşın ve "diğer işlerin" yanı sıra resmi nitelikli yemekler de önemli bir yer işgal ediyordu. Kahramanlar savaştan geriye kalan zamanlannı belli ki şölenlerde geçiriyorlardı. Bu tür ziyafetler gerek ihtişamıyla gerekse ahlaki değerlerleriyle kahramanlar dünyasına özgüydü. Taliplerin Odysseus'un evinde her gün kendilerine ziyafet çekerek lüks içinde keyif sürmeleri, aslında kusurlu bir davranış değildi. Bu bütünüyle aristokratlara has bir tutumdu. Yanlış olan, bu ziyafetlerin bir başkasının kesesinden, daha da ayıbı o kişinin yokluğunda düzenleniyor olmasıydı. "Ziyafette payı olanlar" ifadesi, Odysseus'un Phaiaklar ülkesinde kullandığı bir ifadeydi. Kahramanın bu sözlerde kastettiği kişiler, verilen ziyafetlerin sadece eğlencesine değil, maddi giderlerine de ortak olanlardı. Telemakhos tüm kararlığıyla taliplerden "sarayını terk etmelerini" istemişti ve bu şaka değildi. "Başka yerde kurun sofranızı, birbirinizi ağırlayıp, yiyin kendi malınızı" diyordu genç adam."[19]

Hâzineden armağanlar sunmak nasıl bir tören gerektiriyorsa, yapılan her iş de bir ziyafet isterdi. *İlyada,* Hektor'un ardından tutulan yasla son buluyor. Dokuz gün boyunca yas tutmuştu Troialılar kahramanları için. Onuncu günü yakmışlardı ölüsünü. Kemiklerini de altın bir kaba koyup, Troia ordusunun da katıldığı bir törenle gömmüşlerdi. "Ve toprak yığarak mezarının üzerine, geri dönmüşlerdi kente. Bir araya gelinmişti Zeus'un beslediği kral Priamos'un evinde. Yenip içilmişti bir güzel bu büyük şölende. İşte böyle yapılmıştı usta at sürücüsü Hektor'un cenaze töreni."[20] Bir başka örneğe de Nestor'un Agamemnon'a verdiği öğütte rastlıyoruz. " Ziyafet çek yaşlılara. Bu bir tek sana yakışır."[21] Bu tür durumlarda yapılan harcamalar paylaşılmıyordu. Cenaze töreninin kapanışı niteliğinde olan ziyafeti Priamos vermişti. Tartışmayı başlatmadan önce Yaşlılar Meclisi'ne verilen yemeği de Agamemnon karşılamıştı.

Topluca yapılan törensel yemeklerin anlamı, bir başka kapsamda daha da netlik kazanıyor. Ne zaman bir ziyaretçi gelse -bu akraba, konuk-dostu, elçi ya da bir yabancı olabilirdi- istisnasız olarak yapılacak ilk iş, oturup bir yemeği paylaşmaktı. Bu her düzeyde uygulanan bir âdetti. Odysseus, Aias ve Phoiniks Agamemnon'un armağan önerisini Akhilleus'a ilettiklerinde ya da Odysseus kim olduğu belirsiz bir dilenci kılığında köle çoban Eumaios'un barakasına geldiğinde, kendilerine birer ziyafet çekilmişti. Ev sahibi ancak yemekten sonra sorardı ağırladığı kişinin kim olduğunu, ne işle uğraştığını. Doğrusu da buydu. "Gel benimle" demişti Eumaios: "ihtiyar! Gel barakama gidelim. Dilediğince ye iç; ekmekle, şarapla doyur karnını. Sonra da anlatırsın nereden geldin, neler çektin."[22]

Bu, ilkel dünyanın günahlardan arınma ritüelleri gibi reddedilemeyecek türde bir ritüeldi. Teklif geri çevrilemezdi. Yemeği paylaşanlar sadece ev sahibi, konuk ve uşaklar değil, aynı zamanda tanrılardı. "Sonra kalkmıştı yerinden çoban; keserek ... yedi parçaya bölüp paylaştırmıştı hepsini, ilk payı Nymphe'lere ve Maia'nın oğlu Hermes'e ayırmıştı yakararak. Kalanları da diğerlerine dağıtmıştı birer birer... Adak paylarını yakarak sunmuştu ölümsüz tanrılara."[23] Kurban törenlerinde izlenen yol değişkenlik gösterebiliyor; kendilerine kurban kesilen tanrılar da hep aynı tanrılar olmayabiliyordu. Ancak her zaman aynı kalan bir şey vardı ki o da temel anlayıştı. Her zaman sembolik olmayan, kimi zaman da önemli miktarlara varan yiyecekleri paylaşma yoluyla bir bağ kuruluyor ya da mevcut bağlar yenileniyordu. İnsanlarla tanrıların, yaşayanlarla ölmüşlerin törensel bir ortam yaratılarak var olunan düzende buluşmasıydı söz konusu olan. İster *oikos* düzeyinde olsun, ister daha geniş bir sınıfa yayılsın, ziyafetlerin düzenli tekrarı adeta grubun korunmasını sağlıyordu. Ayrıca, yabancılarla barışçıl ilişkiler kurulmasına ya *da* konuk-dostlanyla kurulmuş olan ilişkilerin tazelenmesine de fır sat tanıyordu.

Bir başka açıdan bakıldığında ziyafetten dışlanmak, toplumdan soyutlanmak demekti. Hektor'un öldüğünü duyar duy maz derin acılara gömülen karısı Andromakhe, oğlu Astyanaks m kaderine durmadan ağlar olmuştu. Oğlu, "ihtiyacı olduğundi babasının

arkadaşlarına koşar, onun bunun eteğini çekiştirir du rurdu çaresiz. Acıyan biri çıkar da bir yudum su verirdi belki; lâkin damağına bile değmezdi verdiği; dudaklarını ıslatırdı ancak. Yetimlik nedir bilmeyenler hor görüp kovarlardı onu şölenden. Küçümserler, hatta söverlerdi. Git derlerdi; payı yoktur babanın bu şölende."[24]

Andromakhe çocuğunu değil korumak, korumayı hayal dahi edemezdi. Çünkü kadınların şölende yeri yoktu. Bu dünya erkeğin üstün kılındığı, kadının azımsandığı bir dünyaydı. Kadının inceliklere, romantizme uzak ve yabancı kalan bu konumunu gizlemeye gerek duyulmazdı, "öyleyse ölümlülerden sadece onlar mı, Atreus'un oğulları mı sever kanlarım?" Çevirilere göre bu soruyu yönelten Akhilleus'tur.[25] Ancak Yunanca'da "kan" sözcüğü kullanılmazdı. Onun yerini karşılayan ifade "yataklık"tı. Akhilleus da "mızrağıyla kazandığı" bir kadından bahsediyordu. Daha öncesinde esir alman rahip kızı Khryse'den söz açmıştı Agamemnon. Konuşmasında, "evet, onu yataklığım Klytaimestre' ye tercih ediyorum" diyordu.[26] Aslına bakılırsa Homeros'la başlayan Yunan edebiyatında özellikle "koca" ya da "karı" anlamında kullanılan bir terim yoktu. Erkek, erkekti, babaydı, savaşçıydı, soyluydu, liderdi, kraldı, kahramandı, fakat dilde koca olarak yeri yoktu.

"Sevmek" sözcüğü vardı bir de, *“phílein"* terimini karşılayan. Ancak bunun Yunanca'da hangi yönüyle kullanılmış olduğu, neyi ima ettiği zihnimizde bir soru işareti olarak yerini koruyor. Sıcak ilişkilerin söz konusu olduğu durumlarda kullanılmış olduğu anlaşılıyor. Rüzgârlar estiren Aiolos'u ziyaret eden Odysseus, "bir ay boyunca konukseverliğini esirgemedi benden" diyordu onun için.[27] Bu dizede konuksever yaklaşımı karşılayan sözcük phileindir. Odysseus'un evine ve karısına duyduğu hasretin işlendiği bölümlerde, modern çağda "aşk" olarak tanımlanan duygu ve tutkuların pırıltısını taşıyan herhangi bir pasaj var mıdır peki? Penelope evle ilgili tanımlamaların sıklıkla dışında bırakılmıştır. Nausikaa'nm ağzından aktarılan kalıplaşmış dizeler bunun göstergeleridir: "İşte o vakit, sevdiklerine kavuşacaksın demektir; içinde oturduğun o güzel evine, yaşadığın o baba toprağına ulaşacaksın demektir."[28]

Odysseus Penelope'ye düşkündü elbette. O, kocasının sevişmek istediği, arzuladığı bir kadındı. "Ev" demek, bir parça da Penelope demekti. Biricik oğlunun anası, oıfcosunun hanımefendisi demekti. Tek eşlilik evlilik kurumunun mutlak ilkesiydi: Şiirlerde hiç evlenmemiş erkek ya da kızlardan bahsedilmiyor. Kesin olmasa da boşanmayla ilintili olabileceğini düşündüğümüz tek veri bulunuyor ki o da Hephaistos'un, kendisini sürekli aldatan karısı Aphrodite'yi babasına geri yollamakla tehdit ettiği bölümdür (Bu gerçekleşmemiş bir tehdittir).[29] Bununla birlikte tek eşliliği yanlış değerlendirmemek gerekir. Bu ilke, erkeğin sadece bir kadınla cinsel birliktelik kurmasını gerektirmiyordu. Küçük aile birliğinin, duygusal yaşamının merkezine konumlanması da gerekmiyordu. Kullanılan dilde, "ailemin yanına geri dönüp, onlarla yaşamak istiyorum" diyen herhangi birinin kastettiği o küçük aileyi karşılayan bir terim bulunmuyordu.

Homeros şiirlerinde, ne Odysseus'un Penelope'yle olan ilişkisinde, ne de diğer erkeklerin eşleriyle olan ilişkilerinde duygusal bir derinlik göze çarpıyor. Bu türlü bağlar erkeklere mahsustu ve ancak baba-oğul ya da erkek arkadaşlar arasında kuruluyordu. "Uzak diyarlardan on yıl sonra dönen bir babanın biricik oğluna sarılması gibi."[30] Şiirler bunun göstergeleri ile doludur. Buna karşın karı-koca arasındaki ilişkiler için bu tür benzetmeler kullanılmadığı dikkat çekiyor. Öyküde Akhilleus'un Patroklos'a beslediği sevginin rolünü, kader arkadaşının ölümü üzerine hissettiği o büyük üzüntüyü unutmamak gerek.

Akhilleus-Patroklos ilişkisi hâlâ üzerinde uzlaşma sağlanamamış tartışmalı bir konudur, iki kahraman arasındaki bağda cinsel birlikteliğin rolü olup olmadığıdır tartışılan. Şiirler bu tür bir birlikteliğe dair elle tutulur herhangi bir veri içermiyor. Ganymedes'in Olympos'a terfi etmesiyle ilgili dizelerde dahi, kendisinin sadece Zeus'a şakilik yaptığından bahsediliyor. Erkekler arası eşcinsellik çok erken dönemlerden itibaren Yunan dünyasında hayli yaygın bir ilişki biçimiydi ve üstelik Theogonia'dan Platon a uzanan edebî eserlerin de doğruladığı gibi yüzyıllarca Yunan kültürünün önemli bir parçası olarak yerini korumuştu. Söz konusu olan, kişinin cinsel dürtülerinin ve temaslarının yalnızca karşı cinse değil, aynı zamanda hemcinslerine de yönelmiş olmasıydı. Kısaca biseksüellikti.

Kahramanlar arasındaki cinsel ilişki ve onların övünç kaynağı olan başarıları, karşı cinsle ilişki kurmalarına engel teşkil etmiyordu. Yunan alışkanlıkları ve ahlaki değerleri buna izin veriyordu. Şayet tarihsel bir kanıt gerekiyorsa, Sparta ve Thebai'nin önde gelen savaşçı kesimine bakmak yeterlidir. Akhilleus'ta göze çarpan büyük tutkuyu açıklamak ve Odysseus'un dünyasını Helen kültürünün genel yapısına oturtmak için "Homeros'un bu olayı tamamen kendi hayat anlayışından çıkarttığı," ve bir çeşit "sansür" uygulandığı tartışılıyor.

Homeros'un antik çağın tamamı için doğru olanı bütünüyle açığa çıkardığı, kadınların küçümsendiği, doğurmaktan ve ev işi yapmaktan başka bir işe yaramayan varlıklar olarak benimsendiği, sosyal alanda anlamlı ilişkiler ile güçlü kişisel bağların sadece erkeklere özgü kılındığı gerçek olarak kabul edilebilir. Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik* adlı eserinin sekizinci bölümünde, içinde "dostluk" anlamını da barındıran philia kavramıyla karşılaşıyoruz. Aristoteles'e göre, "kadın ve erkek gibi birbirine denk olmayan, yani biri diğerinden üstün olan çiftler arasındaki philiada, her iki taraf erdem ve iş bakımından birbirinden ayrışır. Sevme nedenleri, dolayısıyla sevecenlikleri ve dostlukları da farklıdır." Bu yüzden üstünlüğün olduğu dostluklarda sevecenliğin, her bir tarafın benimsemiş olduğu değerlerle orantılı olması gerekir. "Söz gelimi daha iyi olan, gösterdiği sevgiden daha çok sevgi görmelidir."[31] Homeros'taki anlayış da budur. Odysseus' suz geçen yıllarda duygusal ve ruhsal açıdan Penelope'nin kaybı kocasınınkinden daha az olmuştur. Hektor'un ölümü üzerine Akhilleus'un duyduğu acı, kahramanın annesi Hekabe ve karısı Andromakhe'nin üzüntüsüne neredeyse denktir.

Bu noktada dikkatli olmak gerekir. Elimizde bulunan, kadının aşağı konumunu doğal karşılayan bir halk ozanı tarafmdan resmedilmiş bir kadın portresidir. Burada, bu cinsin kendilerinden daha üstün olan erkeklerine, efendilerine karşı duygulan tanımlanmaktadır. Ortaya çıkan tablo hayli karmaşık, hatta bazı yönlerden anlaşılmazdır. Şiirlerde tam olarak çözülememiş iki karakter vardır ki bunların ikisi de kadındır: Kadına özgü durmayan güç ve otorite ile karakterize

edilmiş Phaiak kraliçesi Arete ile çok özel bir figür olan Helene. Zeus ile Leda'nın kızı olan Helene, Aphrodite'nin gözdesiydi. Tanrıçanın kendisine bahşettikleri, Yunanlılar ile Troialıları bedeli hayli ağır olan büyük bir mücadelenin içine sürüklemişti. Helene tüm olup bitenin sadece masum kurbanı değildi. Paris'e (Aleksandros'a) gönülsüz teslim olduğu da söylenemezdi. Onun ki tam anlamıyla bir ihanetti. Paris'e gelince, kendisinin ödediği herhangi bir bedel yoktu. "Yüce Zeus"a yakarmıştı Menelaos, "izin ver" demişti: Bana haksızlık yapan ilk insandan, yüce Aleksandros'tan alayım öcümü; kendi ellerimle ezeyim onu. İzin ver ki kendisini dostça ağırlayan bir ev sahibine kötülük edemesin bundan böyle doğacak hiç kimse.Diğer taraftan Helene değil cezalandırılmak, ayıplanmamıştı bile. Ömrünün kalan kısmını Sparta'da, Mısır'dan getirtilen uyuşturucu maddeleri şifa niyetine dağıtarak, fal bakarak geçirmişti. Hatta saray yaşamından yoksun kaldığı da söylenemezdi; tıpkı Arete gibi ya da sıradan bir Yunanlı kadının aksine.

Aslına bakılırsa Penelope de çok belirgin hatlarla çizilmiş bir karakter değildir. Athena, babasının ve erkek kardeşlerinin baskısına maruz kalan Penelope'nin hem taliplerden birini kabul etmesini engellemek hem de hazine dolu sarayı vurgundan kurtarmak için, Menelaos'u ziyarete giden Telemakhos'a bir an önce geri dönmesi gerektiğini hatırlatmış ve sözlerini bir genelleme yaparak bitirmişti: "Bilirsin bir kadının gönlünde yatan duygulan; vardığı erkeğin evine bereket katmak ister; kocası bir ölmeye görsün, hatırına getirmez bir daha ne onu, ne de ondan doğan çocuklarını. Sorup soruşturmaz bile."

Hiç kuşku yok ki bu, Penelope hakkında alışılmadık bir konuşma tarzıydı. Daha ilginç olanı, düşünce biçiminin kaynağıydı. Olympos'taki tanrılann tamamı tannçalardan üstündüler. Daha güçlü olan, kendilerine daha çok yakarılan, insanlara esin vermede daha önde olan tannçalar değil, tannlardı. Bir istisna vardı ki o da Athena'ydı. Bir tannça olarak Athena'nın en önemli özelliği erkeksiliğiydi. Günah nedir, cinsellikte günahkârlık nedir, Vesta Bakiresi[32] nedir bilmeyen bir dünyanın tek bakire tanrıçasıydı o. Bir dişiden değil, Zeus'un başından doğmuştu. Bu kadın milletine bir hakaretti ve bunun için Hera kocasını hiçbir zaman affetmemişti.

Odysseus'lu günlerden tanrıların alacakaranlığına değin öfkesini dindirememişti. Hera ki baştan aşağı kadındı; Yunanlıların biraz çekindiği ve hiçbir zaman sevmediği bir kadın.

Penelope'nin davranışı ne Athena ne de ozan tarafından açıklanıyor. Bununla birlikte Helene, açıkça Aphrodite'nin sorumluluğunda görünüyor. *İlyada*'nın başında Paris Menelaos'la bire bir çarpışmaktadır: Hayatını yitirmesine ramak kalmışken "Aphrodite bir tanrı gibi kolayca kapıp kaçırmıştı onu ve koyu bir dumanla kaplamıştı etrafını. Götürüp bırakmıştı mis gibi tütsü kokulu odasına. Ardından mazgallı siperlerin ardında olan Helene'yi çağırmaya gitmişti. 'Gel buraya' demişti:'Aleksandros eve çağırıyor seni. Orada, odasında yatağında yatıyor.'" Karşı koymuştu Helene. "Tanrısal Aphrodite içerleyerek şöyle demişti kendisine: 'Tahrik etme beni utanmaz kadın, öfkelendirirsen bırakırım peşini. Seni şimdi ne kadar seviyorsam, bil ki bir o kadar da nefret ederim."[33] Bu sözler üzerine Helene ürkmüş ve doğruca mis kokulu odaya, işlemeli yatağa gitmişti.

Helene'deki bu gönülsüzlüğün nedeni daha önceki dizelerde açıklanmıştır. Tanrısal haberci İris, Priamos'un güzel kızı Laodike kılığında görünmüştü kendisine ve "eski kocasının, ana babasının, yurdunun tatlı özlemiyle doldurmuştu yüreğini."[169] Helene'nin içine düştüğü çıkmaz yadırganacak bir durum değildi. Çünkü Homeros'un eserlerinde her insan davranışını, her düşünceyi, özellikle de normalden uzaklaşıp beklenmedik bir hâl aldığında, tanrısal müdahalenin doğrudan bir sonucu olarak değerlendiren bir psikoloji baskındır. Eurykleia Penelope'ye Odysseus'un döndüğünü ve talipleri yendiğini haber verdiği vakit, kraliçe inanmamıştı kendisine: "Sevgili dadım, senin de aklını başından almış olmalı tanrılar. Onlar ki en akıllıları bile akıldan yoksun bırakacak, en aptallara akıl bağışlayacak güçtedirler. Akıllı bilinen seni de şaşırtmış olmalılar."[34] Her sayfa bu tür örneklerle doludur. İnsanın doğasına ilişkin öylesine yerleşmiş bir anlayış vardır ki Homeros, üzerinde uzun boylu düşünülerek yapılan bir seçime ya da alınan bir karara dair tek bir söz dahi etmemektedir.

Bir tarihçi, kavraması bundan daha zor olan bir sorunla başka hiçbir yerde karşı karşıya kalamaz: Bütün bunlar birer inanç mıdır yoksa şiir sanatına özgü birer metafor mudur? Kahramanlar için kullanılan *dios* (tanrısal), *isotheos* (tanrıya denk), *diotrephes* (Zeus'un beslediği) sıfatlarına ne tür anlamlar yüklemek gerekir?* Bu yakıştırmalar ozana ve dinleyenlerine ne ifade etmiştir? Menelaos Paris'i tozun toprağın içinde sürüklemeye başladığında, kahramanın başındaki miğferin kayışı tam boğazını kesmek üzereyken Aphrodite yetişmişti imdadına. Çekip koparmıştı kayışı tanrıça. Kayışın tam zamanında kopmuş olması, şans kavramının, talihin, hayali bir olayla şiirde simgelenmesi midir yoksa? Yoksa Homeros kendi anlattıklarına kelimesi kelimesine inanmakta mıdır.? Her şeyden önce her aristokratik aileyi, hatta bütün kabileleri tanrısal bir ataya dayandıran ya da kutsal kılan nedir? Odysseus'u kurtarmakla kalmayıp onu bir dolu değerli eşyayla Ithake'ye gönderen Phaiak halkı, bu yaklaşımıyla Poseidon'un öfkesine yol açmıştır. Phaiakların "kendi soyundan geliyor olması"tanrının duyduğu hiddeti ikiye katlamıştır. Ozan, Odysseus'un Hades'e inişini ele aldığı kısımda uzunca bir bölümü, Zeus'a ya da Poseidon'a ölümlü evlatlar doğurmakla övünen kadınlara ayırmıştır. Kalypso'nun karşı çıkışı gibi, bu durumun aksine çok ender rastlanmaktadır: "Siz tanrılar, ne kadar acımasız ve de kıskançsınız. Almaya görsün hele bir koynuna, tanrıçalara ölümlü erkeklerle sevişmeyi ne çok görürsünüz"[35] işte böyle bir birlikteliğin ürünüydü Akhilleus. Peleus ile deniz perisi Thetis'in oğluydu; bir diğeri de Ankhises ile Aphrodite'den olma Aeneas'tı.

Bu kutsal soya olan düşkünlüğün bütünüyle şiire özgü bir imgelem olduğu imkânsız görünüyor. Burada aristokratik ayrıcalığa, güce dayalı egemenliğe kutsal bir nitelik yüklenmiş olduğu göze çarpıyor. Hiç kimsenin inanmadığı bir ideoloji bir anlam ifade etmemektedir. Ksenophanes daha altıncı yüzyılda Homeros'taki tann anlayışına karşı sesini yükseltirken, yel değirmenlerinin üzerine savurmuş oluyordu bir bakıma kendini. "Hırsızlık, zina ve düzenbazlık" çoğunluğun kutsal saydığı işler olsaydı şayet, ölümlülerin kutsal soyları, tanrıların savaşlara müdahaleleri, inandırıcılığını neredeyse tamamen kaybederdi, öykünün gelişimine hiçbir katkısı olmayan bu

türlü müdahalelerin konuyla ilgisiz duruşunu ayrıca tartışmak gerekir. Hiç kuşku yok ki burada söz konusu olan, halk ozanlığına özgü geçmişten devralınmış kimi formüllerin varlığıdır. İlkel inancın öykü anlatımı ve konuşmayla klişeleşmeye başlaması sonucu tekrara dönüşen ve böylece korunmuş olan formüllerdir bunlar. Asıl zorluk, yitip gitmekte olan ilkel yapıdaki düşünce dünyası ile gelmekte olan rasyonellik arasındaki çizgiyi saptayabilmektir.

İlkel olmadığı hayli belirgin duran bir unsur vardır ki o da antropomorfizmdir Tanrı, insan zihninin entelektüel alanda sahip olunabilecek en büyük dahilik ve yetenekle yarattığı hayali bir figürdü. Kahramanlar çağı toplumu tüm karmaşıklığıyla, tüm renkleriyle Olympos'ta tekrar yaratılmış gibiydi. Tanrılar dünyası, deyim yerindeyse dünü ve o günüyle, uzak geçmişiyle her yönden sosyal bir dünyaydı. Başlangıç, yoktan varoluş yoktu. İnsanlar İthake'de, Sparta'da ya da Troia'da mücadeleler vererek ya da miras yoluyla gücü ellerine geçirirken, tanrılar da benzer biçimde Olympos'ta iktidar olmuştu. Titanların zorlu bir savaşım sonunda devrilmesinden sonra Poseidon'un ağzından şu sözler aktarılmaktadır: "Rhea'mn Kronos'tan doğurduğu üç kardeşiz biz: Zeus, ben ve yer altı dünyasına hükmeden Hades. Böldük her şeyi üç parçaya, aldık payımızı (egemenlik alanlarımızı) kurayla. Köpüklü deniz düştü bana, sürekli mekânım olsun diye. Kör karanlıklar ülkesiydi Hades'inki de. Zeus'a düşen ise bulutlu engin gök yüzü. Toprak ve yüce Olympos'ta ise hepimiz hak sahibiyiz."[36]

Bu sözler çok öfkeli bir konuşma arasına sıkıştırılmıştı. Poseidon savaşta Yunanlılardan taraf olmuş ve Troialılar bozguna uğratılmıştı. Zeus İris'i yollayarak kavgadan çekilmesini istemişti Poseidon'dan. "Yeri sarsan ünlü tanrı çok içerlemişti buna: Hayır; gücüne güvenip kaba konuşmuş. Sanki efendimmiş gibi, isteğime karşı gelip bana baş eğdirecek mi? Birdir itibarımız."[37] Poseidon teslim olmuştu sonunda. Yapılan konuşmada tanrılarla kahramanlar arasındaki benzerlik açığa çıkarılıyordu bütünüyle. Her kahraman gibi Poseidon'u ilgilendiren, sadece onuru ve ustalığıydı. Zeus'un otoritesine baş eğmişti belki. Ancak bunun bir tek nedeni vardı. O da erkin büyük kardeşte toplanmış olmasıydı. Hera daha öncesinde

Zeus'a karşı üstünlük kurmayı ve Akhaları planlanmış olan kıyımdan kurtarmayı önerdiğinde, Poseidon dikkate almamıştı kendisini: "Sen pervasız Hera, ne biçim konuşur durusun böyle! Kronosoğlu Zeus'a karşı bir olup savaşmaya razı değilim. Hepimizden çok daha üstündür o."

Güç söz konusu olduğunda insanlar kadar tanrılar arasında da ayrışmalar doğuyordu. Farklılıklar, tanrıların bireysel olarak sahip olduğu gücün seviyesinde değildi sadece. Gücün uygulandığı alanlar da çok değişikti. Söz gelimi cinsel arzu denince Aphrodite'den daha üstün tanrısal bir otorite düşünülemezdi. Tanrıça bu alanda yenilmezdi. Diğer yandan aynı tannsal karakter gerçek bir savaşta yerini almaya kalkıştığında, Diomedes bu alandaki "zayıflığını" bilerek kendisine saldırma cesaretini gösterebilmiş ve tanrıçayı elinden yaralamayı başarabilmişti. Aphrodite doğruca Zeus'a gitmişti ağlayarak. İşittiği ise sadece bir azardı: "Savaşmak senin üstüne vazife değil yavrum. Sen evliliğin, sevmelerin, sevişmelerin peşine düş. Savaş, çevik Ares ile Athena'nın işidir."[38]

Zeus eşi benzeri olmayan bir konuma sahipti. En büyük kralın dahi düşleyemeyeceği ölçüde bir güce sahipti. Bu tanrı kendisi ile ölümlü dünya arasındaki o eşsiz mesafeyi korumuştu hep. Olymposlular arasında bir tek oydu olaylara ya da konuşmalara doğrudan müdahale etmeyen. Mesajlarını iris, Rüya ya da Şayia veya bir başka tanrının aracılığıyla yollardı her zaman. Kimi zaman da bir kartalın uçuşu ya da bir gök gürültüsü gibi belirtilerle daha dolaylı yoldan derdi diyeceğini. Olympos'ta dahi diğer tanrılarla arasında bir mesafe vardı Zeus'un. O sarayına girdiği vakit, "tüm tanrılar babalarının huzurunda ayağa kalkarlardı."[39] Bununla birlikte Zeus'u Doğulu bir hükümdar gibi hayal etmek yanlış olur. Tüm eşsizliğine rağmen, karakterinde Yunanlıların basileusundan çok şey taşımakta (her ne kadar Homeros ona herhangi bir unvan yakıştırmamış olsa da); çok özel bir "eşitler lideri" görüntüsü çizmektedir. *Odysseia,* Zeus'tan Odysseus'un sıkıntılarına son vermesini dileyen Athena'nın yakarışıyla başlamaktadır. Tann ilk önce olup bitenden sorumlu olmadığını öne sürmüştür: "Ona (Odysseus'a) öfkeli olan, yeri sarsan Poseidon'dur; Kyklops'un gözünü kör ettiği için." Ardından da bir yol

önermiştir: "Gelin hep birlikte düşünelim onu yurduna kavuşturmanın yolunu. Poseidon da bıraksın bu öfkesini. Tüm ölümsüzlere gücü yetmez; tanrıların isteğine bir başına karşı gelemez."[40]

Kurulan bu güç birliği ve önerilerde bulunma arkaik dünyaya özgüdür. Poseidon dahi sadakat gerektiren Zeus'un gücünü kabul etmiştir. Ne var ki Homeros da sadece kuvvete başvurularak bir çözüm bulunmasından yana değildir. Ozanın, tanrılar dünyasını her zaman tutarlı bir biçimde betimleyemediği dikkat çekmektedir. Zeus'un durumu çarpıcı bir biçimde işlenmiştir. Ancak söz konusu olan başka unsurlar da vardır. Örneğin yazgının kimi zaman tanrılara, kimi zamansa hem ölümsüzlere hem de ölümlülere bağlı olduğu inancı gibi iki ayrı anlayışla karşılaşılmaktadır. Bu bağlamda verilebilecek bir diğer örnek de Hades kavramıdır, insanların öldükten sonra donuk birer gölge hâlinde ve bir boşluk içinde yaşamlarını sürdürdükleri yerdir Hades; aynı zamanda Tantalos gibi birkaçının sonsuz acılara mahkûm edildiği bir dünya. Göze çarpan tutarsızlıklar, kahramanlar dünyasını bambaşka düzlemde yeniden yaratmak için ne kadar büyük bir çaba harcandığını ve aslında bu konuda ne kadar başarılı olunduğu ortaya seriyor. Bunun göstergelerine, servet ve emek, armağan sunmak ve ziyafet çekmek, saygınlık ve utanç gibi her alanda rastlamak mümkündür.

Kaçınılmaz olarak başarısızlığa iten bir etmen vardı aslında: Tanrıların ölümsüzlüğü. Bu olgu zorluğu doğuran ana etmen değildi belki. Ancak yol açtığına kuşku yoktur. Ölmedikleri için de, tanrılar gerçek birer kahraman olamamışlardı. Belirli bir hedefe ulaşmak için yetersizdiler. Bununla birlikte hemen belirtmek gerekir ki hedefe ulaşmaya yeltendiklerinde göze almaları gereken herhangi bir risk de yoktu. Yine de bu tek bir kusuru göz ardı etmek ve tanrılara, kahramanlara özgü davranış biçimleri yüklemek mümkündü. Ölümsüzlüğün küçük belirtilerine dikkat edilse olurdu. Örneğin kan, ölümü çağrıştıran fizyolojik bir unsurdu ve bu yüzden bunun yerine konulabilecek bir başka öz olmalıydı: Ikhor. Mümkün olamayan, tanrı gücünü insan gücüyle bir tutmaktı. Kutsal güç kesinlikle doğaüstü bir güçtü. Niteliğiyle, büyüsüyle insan gücünün çok ötesindeydi. Diomedes savaşta Aphrodite'yi yaralayabilmişti. Ancak bu,

tanrıçanın kendi doğaüstü gücünü devreye sokmadığı bir anda mümkün olabilmişti. Örneğin tanrıça onu koyu bir sis bulutuyla kaplayabilir ve oradan alıp uzaklaştırabilirdi. En üstün güç tanrılardaydı. İnsanın aklını başından alan da; insana -halk ozanlarına ve kâhinlere- akıl veren de onlardı.

Tanrıları insanlaştırmaya kalkışmak cesaret isteyen bir işti. Doğaüstü güçleri belirsiz, şekilsiz-şemalsiz ruhlar ya da dev yaratıklar veya yarı kuş, yarı hayvan formunda varlıklar olarak değil de insana özgü organları, duygulan olan erkek ve kadın tipinde resmetmek, insanın kendi insanlığı içinde büyük yüreklilik ve kendini beğenmişlik isterdi. Bu türlü tannlar yaratan Homeros insanı, ardından da kendisine tanrısallık biçmişti. "İnsan" ve "tanrısal" terimlerinin altını koyuca çizmek gerekir. Homeros'un hiçbir zaman "tanrısallığı" ve "kutsallığı" birbirine karıştırmadığı görülür. Ozan, "ölümlü" ile "ölümsüz" arasındaki çizgiyi asla kaldırmamıştır. Hesiodos da "yarı tanrılar denen kahraman kişilerin tanrısal ırkından" bahseder. Ancak *İlyada* ve *Odysseia*'da yarı tanrılara rastlanmaz. Kralların tanrılar gibi onurlandırıldığı olmuştur. Fakat asla kendilerine tapınılmamıştır. Kahramanlar ise kült objesi değil, birer insandır. Soylarını kutsal atalara dayandırmışlardır belki; fakat damarlarında dolaşan ikhor değil, kandır. Tüm bunlara karşın insanları yerel ya da milli bakımdan birbirinden ayıran çizgilere rastlanmamaktadır. Ozan, ne külte ne de insan yaşamının diğer temel yönlerine ilişkin meselelerde herhangi bir ayrıma ya da sınıflandırmaya gitmemiştir. Bireylerin ve sınıfların değer ve kapasite açısından değişkenlik gösterdiği doğrudur. Ancak insanları, ne Akhalar ile diğerleri diye ne de Akhaları kendi içinde bölmek ya da sınıflandırmak gibi bir yaklaşım görülmemektedir. Homeros'taki insanlığın evrenselliği, tanrıların insanlığı kadar olağandışıdır.

Burada karşılaştığımız yeni bir yaratımdır. Dinde bir devrimdir. Yaratanın kim olduğuna, bu devrimi kimin başardığına dair en ufak fikrimiz yok. Bu kişi *İlyada*'nın yazarı mıdır; yoksa daha önceki çağlarda yaşamış bir halk ozanı mıdır, bilmiyoruz. Bildiğimiz, hatta emin olabildiğimiz tek şey, inançlarda yavaş, aşamalı bir değişim yaşanmadığı, aksine bu dönüşümün ani olduğudur. Bilinen dinlerin

tarihine bakıldığında -Doğu'da veya Batı'da- hiçbir yeni dinin bundan farklı bir biçimde geliştiği söylenemez. Bazı kavramlar dış kültürlerden kazanılmış ya da benimsemiş olabilir. Ancak yeni fikirler muhtemelen uzun bir zaman diliminde filizlenmiş; eskilerinden ise yavaş yavaş vazgeçilmiştir. Ne var ki dönüşümdeki asıl adım, eski inançtan kopuş ve bir yenisinin doğuşu her zaman ani, çabuk ve keskin olmuştur.

Söz konusu dönüşümün izleri Homeros şiirlerinde de görülebilmektedir. Eski doğa tanrıları yok olmamıştır. Fakat önemlerini yitirmiş ya da ihmal edilmiştir. Helios (Güneş) öylesine güçsüzleşmiştir ki Odysseus'un açlıktan kıvranan adamları sığırlarını öldürdüğü vakit, soluğu Zeus'un yanında almış ve işlenen bu büyük suçun cezasını onun vermesini istemiştir. Selene (Ay) için de durum farklı değildir. Hepsinin içinde en çok dikkat çeken de bereket tanrıçası Demeter'e ilgisizliktir. Bu tanrıça, Helios ve Selene'nin aksine Homeros'tan sonra yüzyıllarca Yunan dininin temel bir figürü olarak yerini korumuştur. Ritüellerindeki ana tema mevsimsel dönüşüm, doğada ve doğa ürünlerinde periyodik olarak gözlemlenen gizemli soluş ve diriliştir. Ancak Demeter tapınımı, resmi Olympos dininin dışında bırakılmıştır. Çünkü bu dinin kurucuları, tanrıçaya ve ritlerine yüz çevirmişlerdir.

Aslına bakılırsa Homeros'un Demeter hakkında bilmediği hiçbir şey yoktu *(İlyada* ve *Odysseia*'da tanrıçadan tam altı kez bahsedilmiştir). Mesele de budur. Ozan kasıtlı bir biçimde tanrıçaya ve onun temsil ettiği her şeye sırtını dönmüştür. "Onurlandırılsın bir tanrı gibi armağanlarla," krallar için yinelenerek söylenen bir sözdür. Bir de bunun tam tersi, bir başka deyişle tanrıların krallar gibi onurlandınlması söz konusudur. Bu, şölenlerde tanrı payını yakarak yiyecek sunmak ya da tapınakları silahlarla, değerli madenlerden yapılmış üçayak ve leğenlerle donatarak hazineler sunmak demektir. Bu arada hemen belirtmek gerekir ki tapınaklar ve tapınak görevlileri de bu yeni dinin önemli parçalarıdır. Doğa güçlerine nerede olurlarsa orada tapınılmıştı. Oysa zihinlerde birer insanmış gibi canlandırılan tanrılara, özel olarak tahsis edilmiş alanlarda barınaklar yapılmıştı. Gizem ritüelleri ("âlemler" ki bu sözcük iki şiirde de geçmemektedir),

kan ritüelleri ya da insan kurbanı gibi tanrıları insansılıklarından uzaklaştıran her şey dışlanmıştı. Böylelikle Agamemnon'un kızı Iphigenia'nın kurban edilme öyküsü de şiire konu olmamıştı. Tanrıların geçmişinde yer alan o büyük zulümler neredeyse tamamen ortadan kalkmıştı. Akhilleus'un "yüce kalpli Troialıların on iki cesur erkek çocuğunu" Patroklos'un cenaze töreninde yakılan ateşte kurban ettiği doğruydu. Ancak ozan, dehşet dolu bu ilkel olaydan çok kısaca bahsetmekte ve "Akhilleus' un yüreğinin bu tür fenalıklarla dolu olduğunu" söylemekle yetinmektedir.

John Stuart Mili, otobiyografisinde geçen o ünlü pasajda babası hakkında şöyle diyor: Bütün çağların ve tüm milletlerin, tanrılarını kusursuz varlıklar olarak tanımladıklarını söyler dururdu. Bunu belki yüzlerce kez duymuşumdur kendisinden. Tanrılar, insan aklının yetebildiği ya da üretebildiği kadarıyla kusursuzluğun doruğuna çıkarılmaya devam etmişti. Sonra da buna Tanrı denmişti ve önünde secde edilmişti." Bu yargılar Homeros dini için geçerli değildir. Homeros tanrılarının kusursuz olmadıkları söylenemez elbette. Fakat her türlü ahlaki nitelikten yoksundular. Ahlak, Odysseus'un dünyasında insanın ürünüydü ve insana özgüydü, insanoğlunun yaptığı birçok işte tanrılardan medet umduğu doğrudur. Çünkü bağışlayan da esirgeyen de tanrılardı. Ne var ki ahlaki alanda tanrılar kendilerine sığınılabilecek güçler değildi.

Odysseus Ithake'de gözlerini açtığında yanında Athena belirmişti. Bir çoban kılığına bürünmüştü tanrıça. Odysseus kendisini selâmlamış ve uydurduğu o tipik öyküyü anlatmaya koyulmuştu: Girit'ten geldiğini, Troia'da savaştığını, Idomeneus' un oğlunu nasıl öldürdüğünü ve ardından Fenikelilere sığındığını ve daha bir dolu şeyi sıralamıştı peş peşe. Athena gülümsemiş; ardından kadın kılığına geri dönerek şunları söylemişti kendisine: Her türlü kurnazlığını alt edebilmek için senin, karşına çıkan bir tanrı bile çok kurnaz ve hîlekâr olmalı. Cin fikirli, düzenbaz, yalana doymaz adam seni! Kendi yurdunda dahi vazgeçmeyecek misin o yüreğine sinmiş yalancılıktan? Gel bırakalım bunları bir yana, ikimiz de anlarız bu işlerden: En ustası sensin ölümlülerin akıldan, konuşmadan yana; kurnazlıktan ve hileden yana da ben tüm ölümsüzler arasında.[41]

Ksenophanes'ten Platon'a bütün filozofların karşı çıktıkları da buydu: Homeros tanrılarının ahlaki meselelere kayıtsızlığı. *İlyada*'nın sonunda Akhilleus meseleyi açıkça ortaya koyuyor: "İki küp durur Zeus'un kapısında: Birinden lütuf dağıtır, digerinden-se belâ. Gök gürültüsünden haz alan Zeus bahşederse bunları karıştırıp da, iyilik de düşer kötülük de insanoğluna. Belâ gelirse tanrı vergisinden payına, hor görülür insanoğlu, bırakmaz sefalet peşini yüce toprak üstünde; o vakit ne ölümsüzü ne de ölümlüsü itibar eder kendisine."[42]

Meziyet değil, şanstı insanın payına düşeni belirleyen. Tercihte bulunmak gibi bir güçten yoksun olduğu için insan, ne günaha girerdi ne de günah cezası çekerdi. Kimi zaman tanrıları gücendirdiği olurdu. Kendilerine bir saygısızlık edildiğinde ya da ciddiye alınmadıklarında gücenirdi tanrılar. Örneğin kurban kesilmediğinde veya kâhinlerin buyruklarına itaat edilmediğinde ya da yalan yere yemin edildiğinde. O vakit de bu tür bir suç işleyenin omzuna bir yükümlülük binerdi: Kendisini affettirmesi gerekirdi; tıpkı bir kişiyi incittiğinde ya da birine saygısızlık ettiğinde dilemesi gereken özür gibi. Ne var ki bu bir ceza değildi. Bu doğru ilişkiyi yeniden kurabilmekti. Günah kavramı olmadan ahlaki sorumluluk duygusu olamaz; vicdan gelişemezdi. Akhilleus'un bahsettiği de On Emir'deki kötülük değil, bahtın kötülüğüydü.

Saygıdan gelen bir tann korkusu yoktu. "Homeros'un beyleri dünyayı cesurca arşınlıyorlar; tanrılardan da ancak efendilerinden korktukları kadar korkuyorlardı."[43] *İlyada*'da ne "dindar" sözcüğüne rastlıyoruz, ne de "tann aşkı" tamlamasına: Philotheos, dilde ilk kez Aristoteles'te karşımıza çıkıyor. *İlyada*'dakı karakterler tinsel açıdan tanrılardan çok hemcinslerine, kurumlarına ve yaşam biçimlerini belirleyen geleneklerine tutunuyorlardı. Entelektüel devrim artık tamamdı. Karanlıkta kalan ve kolay anlaşılamayan tüm doğal güçlerin kuluçka devri bitmiş ve insan, evrende kontrol edemediği ve kavrayamadığı güçlerin bulunduğu sonucuna varmıştı. Fakat bununla birlikte kendisine, insana, insanın toplumdaki yerine bir öz bilinç, bir öz güven ve bir kendini beğenmişlik katmıştı.

O hâlde, hiçbir garantisi olmayan hayatta bu insanı öz güvene ve kendini beğenmişliğe sürükleyen neydi? *İlyada*'daki tanrıların, kahramanların tanrıları olduğu ya da daha açık bir ifadeyle büyük ev reislerinin ve beylerin tanrıları olduğu açık seçik ortadadır. Peki, "hiçbir zaman işten başını alamayan, gece gündüz kedere boğulan ve ölüme mahkûm olan"[44] ötekiler için, o demir çağın insanları için ne demeli? Onların tanrılardan korkmaları için yeteri kadar sebepleri vardı aslında. Ancak dindar olmalarını gerektiren bir durum yoktu; tabii tanrılar sahiden de ozanın tanımladığı gibiyse. Bahtlarına düşen başından belliydi: Paylarını yanlış küpten almışlardı. Bu kesindi: "Belâ düşmüştü tanrı vergisinden onlara; hor görülmüşlerdi. Bırakmamıştı sefalet yakalarını yüce toprak üstünde; o vakit ne ölümsüzü ne de ölümlüsü itibar etmişti kendilerine." *İlyada*'nın ozanı, küçümsemiş ve vazgeçmişti Demeter'den. Ne var ki demir neslinin insanına ekin vaat ediyordu tanrıça. Homeros'un ihmal ettiği Dionysos da şarap bağışlıyor ve derdi tasayı unutturuyordu insanoğluna. "Apollon yalnızca en iyi toplumda barınıyordu. O Hektor'a liderlik yapıyor; aristokrat sporcuları yüceltiyordu. Oysa Dionysos bir demotikostu: Bir başka deyişle halkın tanrısıydı ve çağlar boyu da öyle kalmıştı."[45]

Olympos dini hâlâ dirençsizdi, fakat yaşıyordu. *İlyada*'ya yansıyan o entelektüel devrim tinsel alanda bir başka devrimi gerektirmişti. Kahramanlar toplumunun efendisi olan Zeus adeta biçim değiştirmiş ve yerini evrensel doğruluk ilkesine bırakmıştı. *Odysseia*'da bu yeni kavrama ilişkin belirtiler bulunuyor. Talipler öyküsü bir bakıma suç ve cezanın öyküsü gibidir. Yaşlı Laertes, Odysseus ortaya çıkıp talipleri nasıl alt ettiğini anlattığında kendisine, "Zeus Baba" ya şöyle sesleniyordu: "Doğruysa o kötü adamların cezalarım çektiği, siz tanrılar, demek hâlâ Olympos doruklarındasınız." Buna karşın *İlyada*'da tam bir tezatlık göze çarpıyor. Troia'nm tahribi, ilahi bir adaletsizlikti. Paris Menelaos'u küçük düşürmüştü ve her iki taraf da -Akhalar ile Troialılar- aslında iki kahraman arasında bire bir geçecek olan tek bir çarpışma için hazırlanıyorlardı. Menelaos kazanmıştı. Helen'in iadesi ve ödenen yüklü tazminat ile savaşın bitmiş olması gerekirdi. Oysa Athena ve Hera bu sonuçtan tatmin olmamışta. Troia yağmalanana kadar, tüm adamları öldürülene kadar savaş sürsün

istiyorlardı. Paris'e, bir zamanlar kendilerine yapmış olduğu haksızlığın bedelini ödetmek gerekiyordu ve bunda ısrarlıydılar. Bu ısrar tamamen kahramanlara özgüydü. İçlerinde en güzelinin Aphrodite olduğuna karar vermişti Paris bu tanrıçaları dışlayarak. Troia'ya felaket getiren de buydu; bundan başka hiçbir şey değil.

Zeus Hera'nın arzusuna baş eğmişti; ama şu sözlerini de esirgememişti: "Güneşin ve yıldızlı göğün altında ölümlüye barınak olmuş nice kentler var. Yüreğimin en kayırdığı kent bunlar arasında kutsal İlion'dur, Priamos ve kargı atmada usta halkıdır." Bunun üzerine Hera da şöyle karşılık vermişti: "Doğrusu bu ya, benim de üç kent var göz bebeğim: Argos, Sparta ve Mykenae. Öfkelenirsen şayet, sen de durma, al bunları yok et; ne sakınırım ne de karşına dikilirim."[46] Karar verilmişti böylece. Troialıları tuzağa düşürmek Athena'ya kalmıştı. Menelaos ve Paris çarpışmak için karşı karşıya geldiklerinde Troialılann ve Akhaların ettikleri yemin bozulacaktı. Yemini bozan da Troialılar olacaktı.

Böylesi bir zihniyetten taliplerin cezalandırması anlayışına geçiş büyük bir adımdı ve *Odysseia'nm* ozanı, tereddüdünden olsa gerek bu adımı tam anlamıyla atamamıştı. Bu, yaptığı karmaşık imalardan bellidir. Ozanın bu geçişi her zaman tam olarak kavradığı söylenemez. Kavramış göründüğünde ise ortaya şaşırtıcı tablolar çıkmaktadır. Eurykleia, sarayın büyük sofasına geri geldiğinde karşılaştığı manzaradan etkilenmişti. Odysseus talipleri bir bir yere sermişti. "Tam büyük bir çığlık atacakken sevinç içinde, büyük bir iş başarıldı diye, Odysseus engel olmuştu kendisine... 'İçinden sevin, içine göm çığlıklarım, tut kendini' demişti kahraman, öldürülmüş adamlara coşup sevinmek iyi değildir. Tanrıların yazısıdır onları alt eden; ettikleri zulümdür.'"[47] Kahramanlar genellikle düşmanları üzerinde üstünlük sağladıklarında başarılarını büyük bir coşkuyla kutlarlar; coşkularını da kimseden sakınmazlardı. O nedenle Odysseus'un yaklaşımı sadece kahramana ve kahramanlığa değil, aynı zamanda Nietzsche'nin iddiasına göre Helenliğe de aykırı bir durumdur. Sanki ozan kendi dünyasının ufkunda; hatta ufkunun da ötesinde öyle önemli bir şey görmüştür ki onu birkaç ifadeyle dile getirmekten kendini alamamıştır. Bir zaman dilimine sadece bir

anlığına perde aralayarak, insana ve yazgısına ilişkin yeni bir anlayışı sanki yoklar gibidir.

Odysseia'da, İlyada'ya kasten dâhil edilmeyen o eski inançların diriltildiğini görüyoruz. Şiirin on birinci bölümünde yer alan Hades sahnesi, Hieronymus Bosch'un ya da Matthias Grünewald'ın tabloları gibidir. Hayaletlerle, ürkütücü seslerle doludur. Kahramanlık öğelerinden arındırılmış bir doku göze çarpmaktadır. Nihayet geriye, kahramanlar dünyasıyla uzaktan yakından ilgisi olmayan bir ozanın atacağı o büyük adım kalmıştır. Bu ozan *İlyada*'yı yazan değil, Hesiodos'tur: Tanrısal figürleri bir araya getirip kendi içinde düzenleyerek sistemli bir *Theogonia* yaratan ve adaleti, insan ve kutsal olmak üzere varlığın temel problemi kılan Hesiodos. Ozanla birlikte beliren bu çizginin yön değiştırmeksizin Aeskhylus'a ve diğer tragedia yazarlarına doğru uzandığı görülmektedir.

O gelen yüzyıllar, Yunanistan'da yaşanacak bir mucizeye gebedir. Homeros'un insanlaştırdığı tanrılara tapınan insana, kendisini kavramayı, kendisini tanımayı öğretecektir.

1

Odysseia 6.201-205.

2

Odysseıa 9.370.

3

Odysseia 9.275-76.

Odysseia 8.557-59.

4

* *Odysseia* 24.115-19. Agamemnon büyük ihtimalle Amphimedon henüz küçük bir çocukken babası Menelaos'u ziyaret etmişti. İlerleyen bölümlerde yeri geldikçe neler olduğu konusunda Amphidon a değinilecektir.

Odysseıa 15.324.

5

Ilyada 13.295,304.

6

A. R. Radcliffe-Brown, *Slructure and Function in Primitive Society* (London: Cohen & West, 1952), s. 29.

7

Odysseia 13.295.

8

İlyada 1.258.

İlyada 22.105-107, 124-25.

9

İlyada 12.243.

10

Bruna Snell, *The Discovery of the Mind,* çev. T.G. Rosenmeyer (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1953), s. 160.

İlyada 9.632-38.

11

"The Theory of the Leisure Class", *The Portable Veblen,* Max Lerner ed.

(Nevv York: The Viking Press, 1948), s. 69.

12

İlyada 11.145-47.

13

"Homer's Contest," *The Portable Nıelzsclıe,* YValter Kaufmann çev. & ed.

(Nevv York. The Viking Press, 1954), s. 32.

14

Oıiyssı'ia 4.613-18, 15.113-18.

15

Odı/sseia 19.203.

16

İlyada 1.152-54.

İlyada 9.406-407.

17

İlyada 1.212-14.

18

Odysseia 9.5-10.

19

Odysaeia 1.374-75, 2.139-40.

20

İlyada 24.801-804.

21

İlyada 9.70.

22

Odysseia 14.45-47.

23

Odysseia 14.432-46

24

İlyada 22.492-98.

25

A. T. Murray, *İlyada* (Loeb Classical Library) 9.340-41. Lang, Leaf ve Myres' in çevirisine göre: "Öyleyse ölümlü erkeklerden sadece Atreus'un oğullan mı sever karılarını?"

26

İlyada 1.113-14.

27

Odysseia 10.14.

28

Odysseia 6.314-15. Aynı ifadeler Athena'nın (7.76-77), Zeus un (5.41-42) ve Hermes'in (5.114-15) ağzından da aktarılmaktadır.

29

Odysseia 8.317-20.

30

Odysseia 16.17-18.

Gilbert Murray, *The Rise of Ihe Greek F.pic,* 3rd ed. (Oxford: The Clarendon Press, 1924), s. 125.

31

Nikomachean Ethics 8.7.1-2.

32

Eski çağlarda Romalılar tarafından ateş ve ocak tanrıçası olarak tapınılan Vesta'nın kültünde görev almış bakire rahibeler için kullanılan bir terimdir. Rahibeler soylu ailelerin altı ilâ on yaşlan

arasındaki kız çocukları arasından seçilirler ve sıkı bir eğitimden geçirilirlerdi. Bakire kalmak ve bazı riyazet kurallarına uymak şartıyla otuz yıl boyunca görevde kalırlardı (ç.n).

33

İlyada i 380-415.

34

* *Dios* terimini geleneksel olarak kullanılan karşılığı "yüce"dir. Burada da bu karşılığı kullanılacaktır.

35

Odysseia 5.118-20.

36

İlyada 15.187-93.

37

İlyada 15.184-86.

38

İlyada 5.428-30.

39

İlyada 1.533-34.

40

Odysseia 1.68-79.

İlyada 23 175-76.

41

Odysseia 13.291-99.

42

İlyada 24.527-33.

43

H. R. Dodds, *The Greeks and the Irratinnal* (Berkeley & Los Angeles: Univer-sity of California Press, 1951), s. 29.

44

Hesiod, *Works and Days* 176-78.

45

Dodds, *The Creeks and the Irrational,* s. 76.

Odysseia 24.351-52.

46

İlyada 4.44-54.

47

Odysseia 22. 408-13.

Kaynak Önerisi

Homeros her geçen yıl daha çok bilimsel çalışmaya konu oluyor. Ozan ve eserlerine ilişkin tüm Batı dillerinde kaleme alınmış çok sayıda yayın bulunuyor. Bu bölümde amacım, kitabımdaki bazı noktalara ilişkin alternatif yorumların ve kapsamlı tartışmaların yer aldığı kaynakları, belirli başlıklar altında okurlarıma sunmak. Kaynakların seçiminde özellikle en son yapılan çalışmaları ele aldım. Ne var ki bunların büyük bir bölümünde de eski kaynaklara başvurulmuştur. Mümkün olduğunca İngilizce yazılmış makale ve kitaplar ile Yunanca ya da Yunan tarihi bilgisi gerektirmeyen yayınlara öncelik verdim.

Homeros ve Tarih

Homeros şiirlerine konu olan dünya, genel Yunan tarihi içinde hem daha eski Ege uygarlıklarıyla hem de daha sonraki Helen kültürleriyle ilişkili kılınmaktadır. Bu konuda bkz. M. I. Finley, E*arly Greece: The Bronze and Archaic Ages* (New York: Norton, 1970); İ.Ö. 1100-650 tarihleri arasındaki dönem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. C. G. Starr, *The Origins of Greek Civilizaiton* (New York: Knopf, 1961). Thomas Day Seymour'un yazdığı *Life in the Homeric Age* adlı kitabın (New York: MacMillan, 1907; 1963 baskısı Biblo and Tannen tarafından yayınlanmıştır) 700 sayfası kurumlardan çok, bir zamanlar "eski eserler" -giysiler, hayvanlar, eşyalar vb.- olarak bilinen kültürel öğelere ayrılmıştır. Veriler bilgiler açısından tümüyle güvenilir değildir; arkeolojik açıdan da ne yazık ki güncelleştirilmemiştir.

Kendi konularında en iyi yazılmış İngilizce kaynaklar için bkz: M. Cary, *The Geographic Background of Greek and Roman History* (Oxford: Clarendon, 1949); Sir Frederic George Kenyon, *Books and Reader in Ancient Greece and Rome* (2. baskı, Oxford: Clarendon, 1951); H. I. Marrou, *A History of Education in Antiquity,* çev. G. Lamb (London: Sheed ... Ward, 1956) ve H. J. Rose, *A Handbook of Greek Mythology* (6. baskı, New York:

Dutton, 1959). Yunan dilinin evrim sürecine yönelik en son çalışmalar arasında, John Chadvvick'in *The Prehistory of the Greek Language* adlı çalışması önemlidir. Yazar bu çalışmasını, iki cilt halinde hazırladığı kitabını yayınlamadan önce *Cambridge Ancient* His fon/ nin yeni baskısında (Cambridge University Press, 1963) yayınlamıştır (39. Bölüm). Mit hakkındaki teorilere ilişkin bkz. P. S. Cohen, "Theories of Myth," *Man,* c. 4 (1969), s. 337-53; Yunanlılar'ın tarih ve mit anlayışına ilişkin bkz. M. I. Finley, "Myth, Memory and History," *History and Theory,* c. 4 (1965), s. 281-302.

C. M. Bovvra'mn *Heroic Poetry* (London: Macmillan, 1952) adlı eseri, içerdiği zengin görsel malzeme açısından kahramanlık şiiri üzerine yapılmış en kapsamlı çalışmadır. Aynı yazarın *The Meaning of a Heroic Age* başlıklı makalesi daha kavramsal içeriktedir. Makale 1957 yılında sunulmuş bir konferans metnidir ve G. S. Kirk'ün derlediği *The Language and Background of Homer* adlı kitapta basılmıştır (New York: Barnes ... Noble, 1964). Milmann Parry'nn bildirileri Adam Parry tarafından *The MakingofHomeric Verse* adı altında derlenmiştir (New York: Oxford University Press, 1971). Ayr. Bkz. A. Parry "Have We Homer's Iliad?" *Yale Classical Studies,* c. 20 (1966), s. 177-216. Yugoslavya'daki çağdaş halk ozanlarına ilişkin bkz. A. B. Lord, *The Singer ofTales* (Harvard University Press, 1960).

G. S. Kirk, *The Songs of Homer* (Cambridge University Press, 1962; bir kitapçık hâlinde kısaltılmışı için bkz. *Homer and the Epic,* 1965) adlı yapıtıyla Homeros şiirlerindeki tarihsel, dilsel ve edebî problemelere ışık tutmaktadır. Daha eski çalışmalar arasında ise çok ayrıntılı olmasa da kayda değer olan iki eser vardır: *Rhys Carpenter, Folk Tale, Fiction and Sağa in the Homeric Epics* (University of California Press, 1946) (özellikle ilk beş bölümü) ile *Denys Page, The Homeric Odyssey* (Oxford :Clarendon, 1955). *The Ulysses Theme'de* (Oxford: Blackvvell, 1954) W. B. Stanford antik çağdan günümüze değişkenlik gösteren Odysseus imajını irdelemektedir. Margaret B. Scherer, *The Legends ofTroy in Art and Literatüre* (Nevv York: Phaidon, 1963) adlı kitabında sanat tasvirlerini ele almaktadır. Eserde yer alan resimlerden yaklaşık 200 adedi oldukça dikkat

çekicidir. Ancak reprodüksiyonlar oldukça küçüktür. Metin kışımı da profesyonelce kaleme alınmamıştır.

Troia Savaşı ile bu savaşın Yunanistan ve Küçük Asya'daki alt yapısına ilişkin bkz. Denys Page, *History and Homeric Iliad* (University of California press, 1959). Bu kitabımda belirttiğim fikirlerin bazılarını daha kapsamlı olarak ele alan ve "Troia Savaşı" nda Yunanlılar'ın Troia'ya karşı yaptıkları o büyük koalisyon hakkında tarihsel temeli olmayan geleneksel görüşleri reddeden alternatif açıklamalar ile kritiğe dayalı yorumlar için bkz. J. L. Caskey, G. S. Kirk ... D. L. Page, *Journal of Hellenic Studies,* c. 84 (1964), s. 1-20. Gerd Steiner'in "Die Ahhijawa-Frage Heute" başlıklı yazısında (Saeculum, c. 15/1964, s. 365-92), Akhalar ile Hitit metinlerinde geçen Ahhiyava arasındaki ilişki üzerine yapılmış olan tespitler hakkında ciddi şüpheler dile getiriliyor. Bunlar, doğru çıktığı takdirde, sadece hikâyenin Anadolu'ya ilişkin olan kısmını etkilemekle kalmaz; aynı zamanda Yunanistan'ın ve Yunanlılar'ın savaştaki rolüne ilişkin benimsenen Homeros geleneğinin geçerliliğini de ortadan kaldırabilir. Homeros şiirlerinin bu günkü haline dönüşmesinde büyük katkısı olan Küçük Asya'daki Yunan (İon) toplumları için bkz. J. M. Ccook, *The Greeks in Ionia and the East* (New York: Praeger, 1963) (ilk üç bölüm).

Homeros, Mykenae ve Arkeoloji

ilyada ve *Odysseia*'nın hangi dünyaya -varsa şayet- ait olduğu konusu Myken Uygarlığı hakkında bildiğimiz ya da bildiğimizi sandığımız şeylere dayanıyor. Önsöz kısmında da belirttiğim gibi bu konu, son yetmiş beş yıllık arkeolojik kazıların sonuçlarıyla ve ardından *Linear B* yazısının çözülmesiyle yeni bir boyut kazanmıştı. "Homeros'u kanıt olarak reddeden" bir anlayışla Bronz Çağ arkeolojisine yönelik yapılan kapsamlı bir çalışma için bkz. Emily Vermeule, *Greece in the Bronze Age* (University of Chicago Press, 1964). Buna karşıt duran görüş için bkz. Alan J. B. Wace ... Frank H. Stubbings ed., *A Companion to Homer* (New York: St. Martin's Press, 1962): "Myken dönemi hakkındaki kayıtlarımız Homeros'da resmedilen dünya ile uyuşuyor ya da örtüşüyorsa şayet, bu aynı

çağdan bahsettiğimizi gösterir; bu durumda da sorun yok demektir." *A Companion to Homer'de* Yunanca bilmeyen okura küçük bir ayrıcalık tanınıyor. İki ekol arasındaki anlaşmazlık, hayli keskin olduğundan hâlâ çözülememiştir. Her iki taraf arasında süregiden tartışmayı ele alan ve Wace-Stubbings tarafından ileri sürülen görüşlere şiddetle karşı çıkan yorumlar için bkz. Pierre Vidal-Naquet, "Homere et le Monde Mycenien, a Propos d'un Livre Recent et d'un Polemique Ancienne, " "Annales, c. 18 (1963), s. 703-19.

Tabletlerin çözümüne ve daha önceki başarısız çabalara ilişkin olarak bkz. John Chadvvick, *The Decipherment of Linear B* (Cambridge University Press, 1958; Penguin ed., 1961). Tabletler üzerinde yapılmış esaslı bir inceleme için bkz. Michael Ventris ... John Chadvvick, *Documents in Mycenaean Greek* (Cambridge University Press, 1956). Arkeolojik araştırmalar için bkz. *Ancient Peoples and Places Series* (New York: Praeger): Cari W. Blegen, *Troy and the Trojans* (1963) ve Lord William Taylour, *The Mycenaeans* (1964). Savaş donanımı ve silâhlar üzerine bkz. Anthony Snodgrass, *Early Greek Armour and Weapons* (Chicago: Aidine, 1964). Eser o yıla kadar bu konuda yapılmış en iyi çalışmadır. Schliemann'dan günümüze Ege arkeolojisinin gelişimine yönelik bkz. Paul MacKendrick, *The Greek Stones Speak(*New York: St. Martin's Press, 1962).

Linenr B tabletlerinin çözülmesinden önce, Homeros şiirlerinin My ken dünyasını yansıttığına dair ileri sürülen en güçlü görüş Martin P. Nilsson'a aitti. Bkz. M. P. Nilsson, *Homer and Mycenae* (London: Methuen, 1933) ve *The Mycenaean Origin ofthe Greek Mythology* (University of California Press, 1932; Norton Library ed., 1963). Ayr. Bkz. George Thomson, *Studies in Ancient Greek Society: The Prehistoric Aegean* (New York: International Publishers, 1949): Marks yanlısı olmayan bazı bilim adamlarının da paylaştığı, anaerkilliğin I.Ö. 2. bindeki sosyal yapıda baskın bir unsur olduğu ve bunun izlerinin Homeros'da da net biçimde görüldüğü görüşüne merkezlenen ortodoks Markçı analizler içermektedir ("ortodoks," Engels ve Morgan antropoljisindeki anlamında kullanılmıştır).

Kurumlar

Alfonso Mele, *Societa e Lavoro nei Poemi Omerici* (Istituto di Storia e Antichita of Naples University, 1968) adlı yapıtında Homeros'daki ekonomik ve sosyal yapıyı baştan sona irdelemektedir. Daha eski bir çalışma için bkz. Gustave Glotz, *Ancient Greece at Work,* çev. M. R. Dobie (New York: Knopf, 1926): Eserin I. Bölümü, bu kitapta üzerinde durduğum bazı temel konulara farklı bir bakış açısı getirmektedir. Ayr. bkz. Johannes Hasebroek, *Griechische Wiertschafts- und Gesellschaftsgeschichte bis zur Perserzeit* (Tübingen: Mohr, 1931). Mülk ve toprak sahipliği için bkz. Edouard Will, "Aux Origines du Regime Foncier Grec: Homere, Hesiode et l'arriereplan Mycenien," *Revue de s Etudes Anciennes,* c. 59 (1957), s. 5-50 ve M.I. Finley, "Homer and Mycenae: Property and Tenure," *Historia,* c. 6 (1957), s. 133-59: Bu çalışmam G. S. Kirk'ün editörlüğünde (New York: Barnes and Nobel, 1965) *The Language and Background of Homer'de* de yayınlanmıştır. İş üzerine bkz. J. P. Vernant, *Mythe et Pcnsee Chez les Grecs* (Paris: Maspero, 1965) (4. Kısım). İlkel ve arkaik tolpumlarda genel olarak armağan sunumu ile ilgili olarak bkz. Marcel Mauss, *The Gıft,* çev. lan Cunnison (London: Cohen ... West, 1954).

Akrabalık ve toplumla ilgili olarak bkz. Gustave Glotz, *The Greek City and Its Institutions,* çev. N. Mallinson (New York: Knopf, 1930; Barnes and Noble, 1950). Fustel de Coulanges'ın etkisi altında olan Glotz, klandan devlete uzanan bir oluşum sürecini saptama çabasındadır. Bu nedenle, bir aile etrafında yapılanan ve bir akrabalık kurumu olmayan *oikosıın* önemini göz ardı etmektedir. Homeros o/fcosuna yönelik bkz. W.

K. Lacey, *The Family in Classical Greece* (ithaca, New York: Cornell University Press, 1968) (II. Bölüm). Siyasi yapıya ilişkin bkz. Roland Martin, *Recherchcs sur /'Agora Grecque* (Bibliotheque des Ecoles Françaises d'Athenes et deRome, c. 174,1951) (I. Kısım). H. Jeanmaire, *Couroi ctCouretes* (Travaux et Memoires de l'Universite de Lille, no. 21,1939) adlı eserinin I. Bölüm'ünde Homeros "şövalyeliğini ayrıntılarıyla ele alarak tanımlıyor.

İnsanın ve tanrıların Homeros'daki imajına yönelik yapılan çalışmalar için ilk başvurulacak kaynaklar şunlardır: Bruno Snell, *The Discovery of the Mind,* çev. T. G. Rosenmeyer (Harvard University Press, 1953) (özellikle de Bölüm 1,2 ve 8) ile E. R. Dodds, *The Greeks and the Irrational* (University of California Press, 1951) (İlk üç bölüm). Her iki kaynak da birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Erland Ehnmark, *The Idea of God in Homer* (Uppsala: Almqvist... Wiksell, 1935) ile özellikle tanrı kavramına yönelik yaptığı analizlerle dikkat çekmektedir (tanrılarla ilgili mitlerden ayrı olarak). Royden Keith Yerkes, *Sacrifice in Greek and Roman Religions and Early judaism* (New York: Scrıbner's, 1952) başlıklı çalışmasıyla, insanlar ile tanrılar arasındaki ilişkide paylaşım unsurunu işlemektedir.

Homeros'daki dinsel inançların Yunan dinindeki yeri ile ilgili olarak öncelikle bakılması gereken kaynak Martin P. Nilsson'ın *A History of Greek Religion* adlı eseridir (çev. F. J. Fielden, 2. Baskı, Oxford: Clarendon, 1949). Nilsson'ın tüm yazılarında uç noktada bir pre-Myken unsuru üzerinde durduğu dikkat çekiyor. Bu bağlamda bkz. W. K. C. Guthrie, *The Religion and Mythology of the Greeks,* c. 2; ayr. bkz. *Cambridge Ancient History* (Cambridge University Press, 1961)'de 40. Bölüm. Bazı yönlerden geçerliliğini yitirmiş olsa da Gilbert Murray de *The Rise of the Greek Epic* (3. baskı, Oxford: Clarendon, 1924) adlı eserinde din hakkında ve şiirlerin diğer özelliklerine yönelik ilginç ve kayda değer saptamalarda bulunmaktadır.

Dodds'un çalışmasını Arthur W. H. Adkins'in *Merit and Responsibility* başlıklı eseri izlemektedir (Oxford: Clarendon, 1960) (ilk üç bölüm). Adkins, Homeros'daki değerleri çarpıcı bir analizle okurlarına sunmaktadır. Bu konuya meraklı olanların Werner Jaeger'ın *Paideia: The Ideals of Greek Culture'*ında bütünüyle farklı bir yaklaşımla karşılaşacaklardır (çev. Gilbert Highet, c. 1, Oxford: Blackvvell, 1939) (ilk üç bölüm). Jaeger iki şiirin de, özellikle *Odysseia'*nın, aristokratik idealleri yerleştirmek için bilinçli olarak hazırlanmış eğitim araçları olduğu konusunda ısrarlı görünmektedir (Bunun insan için geçerli; uygarlığın ayakta kalabilmesi için gerekli olduğunu savunmaktadır). Ayr. bkz. G. S. Kirk, "War and the Warrior in the Homeric Poems,"

Problemes de la Guerre en Grece Ancienne, ed. G. P. Vernant (Paris and The Hague: Mouton, 1968), s. 93-117.

Homeros Tercümeleri Üzerine Bir Not

Homeros'la ilgilenen bir araştırmacı için amaç, şiirlerden tarihsel gerçeklikler çıkartmaksa şayet, ilk başvurması gereken kaynaklar, eserlerin edebî yönü ağır basan tercümeleri değil, kelimesi kelimesine, bire bir yapılmış tercümeleri olmalıdır. Asıl metni tercüme ederken ne kadar çok sanatsal kaygı taşırsanız, bir tarihçinin yakalamak istediği kesinliği ya da doğruluğu -özellikle teknik terim ya da ifadelerdeki- o kadar zayıflatmış olursunuz. Bu, şiirin her türü için geçerli olan bir kuraldır. Ancak Homeros şiirleri için daha çok geçerlidir. Yaklaşık bir yüzyılı aşkın bir süredir yürütülen filolojik çalışmalara rağmen Homeros'da geçen bazı kelimelerin, özellikle de öyküsel anlatımı renklendirmede ya da perdelemede önemli işlevleri olan bazı sıfatların anlamlan hâlâ kesinliğe kavuşturulamamıştır. (Manu Leumann, *Homerische Wörter.* Basel: Reinhardt, 1950, s. 2.)

Tarihi çıkarımlara imkan verebilmek için estetik kaygısından uzaklaşarak metni olduğu gibi tercüme etmeye özen göstermek gerekir. Örneğin, "hazine," "konuk-dostu," "tanrıya denk" gibi kelimelerin çevirisi yapılırken, bu kelimeler her seferinde kullanılabilmeli; aynı anlama gelen başka terimler tercih edilmemelidir. Metnin anlam bütünlüğünü bozmamak adına, gerektiğinde tekdüzelik göze alınabilmelidir. Bu bağlamda Richmond Lattimore'un *İlyada* (University of Chicago Press, 1951) ve *Odysseia'*sı (New York: Harper Torchbook, 1968) ile her iki şiiri de modern konuşma diline dönüştren E. V. Rieu (Penguin Books) ve T. E. Shavv'un (*Odysseia.* New York: Oxford University Press, 1932) çalışmaları istisnadır.

Bütününe bakıldığında aslına en sadık *İlyada* tercümesi Andrew Lang, Walter Leaf ve Ernest Myres'de görülmektedir. *Odysseia* için ise ilk akla gelen isimler Lang ve S. H. Butcher'dır. Daha sonraki dönemlerde yapılmış olan tercümeler (İngilizce) bu isimlerin tümüne çok şey borçludur. Samuel Butler, kendi *İlyada'*sının önsözünde "Dr. Leaf'in, çevirileriyle Homeros diline en çok yaklaşan kişi olduğuna"

dikkat çekmiştir. Bununla birlikte Leaf'in ve meslektaşlarının çalışmalarında göze çarpan iki eksiklik vardır. Her şeyden önce çok fazla arkaik kelimelere yer vermişlerdir. Ayrıca anlaşılır kılmak adına belli belirsiz dokunuşlarla metni genişletmişlerdir. A. T. Murray'ın *İlyada* ve *Odyyseia'*sında (Loeb Classical Library) her iki eksiklik de görülmemektedir. Ancak onlarınki kadar titiz bir çalışma değildir.

DÜNYASI
ODYSSEUSUN
Moses I. Finley

"...Okurken, Homeros'un dünyasının her şeyden önce aristokratik bir dünya olduğunu görüyorsunuz; Shakespeare'dekl gibi; Tolstoy'un o ünlü eseri "Savaş ve Barış"taki gibi. Hiç görülmemiş bir konukseverlik anlayışıyla karşılaşıyorsunuz mesela. Tanrılar, o döneme değin alışılagelmiş tanrı betimlemesinden çok daha farklı bir kimlikte, tanrıdan çok birer İnsanmışçasına dikiliyorlar karşınıza. Neredeyse sırf savaşçıların, kralların dünyasına sürükleniyorsunuz ve servetin, hünerin, itibarın dışında, görebileceğiniz sadece birkaç şey kalıyor geriye. Resmedilen dünya kadınların ya da çocukların değil, baştan sona erkeklerin dünyası ayrıca; tutsaklarıyla, köleleriyle tam bir savaş dünyası. Sözü geçer, hatırı sayılır liderlerin, büyük ev reislerinin dünyası. Moses i. Fırıley bu dünyayı baştan sona, üstelik dupduru bir tarzda resmediyor size..."

Mark Von Doren